3 1761 07038884 8

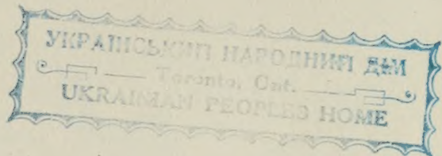

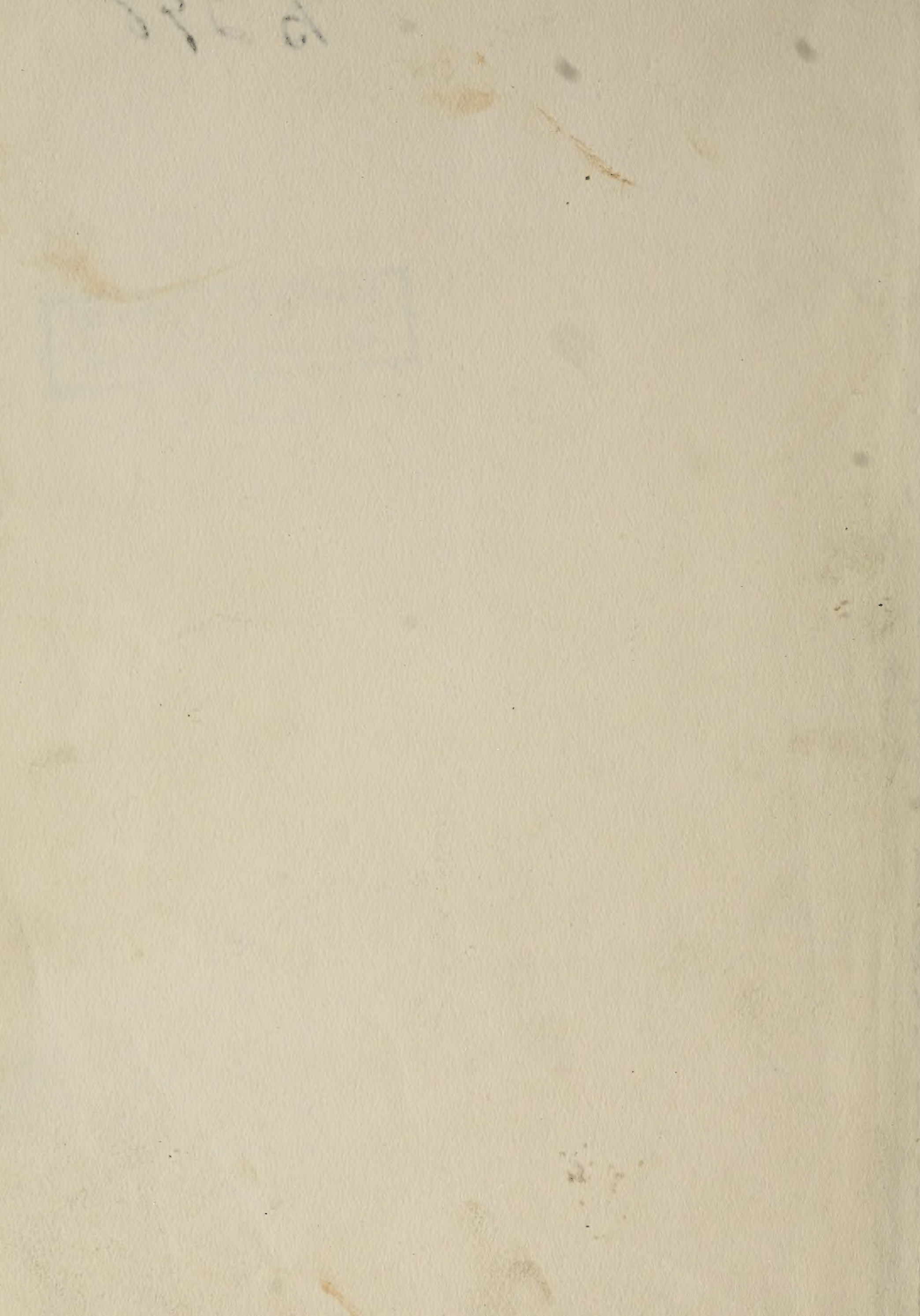

Борба Українського Народу за Волю і Незалежність.

Д. Долинський.

Борба Українського Народу за Волю і Незалежність.

Огляд подій за р.р. 1918, 1919 і 1920.

НАКЛАДОМ "РУСЬКОЇ КНИГАРНІ",
850 Мейн Ст. — — — Вінніпеґ, Ман.

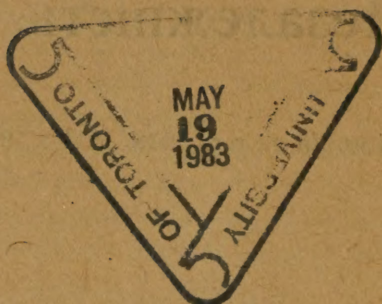
UNIVERSITY OF TORONTO
MAY 19 1983

I. Революційна Україна.

Вступ. Велика російська революция й Центральна Рада. Перший український контрес. Перший військовий зїзд. Перший всеукраїнський селянський зїзд. Перший універсал Центр. Ради. Генеральний Секретарият. Другий універсал Центр. Ради.

Український Нарід переживає великі в своїх розмірах події і глибокі в своїх основах переміни. Йде важка і нерівна боротьба за долю і волю Рідного Краю. Всї ріки нашої Батьківщини счервоніли кровю найкрасших борців. У високих карпатських горах і в кавказських яругах відбиваєть ся відгомін бою. Стогне поорана кулями українська земля і серед глухої, могильної мовчанки бє піднебесні зводи крик розпуки катованого люду.

Двайцять літ за вчасно захопила нас в свій страшний вир велика сьвітова заверуха. Наш национальний орґанїзм не був іще так сильний, щоби оперти ся успішно у всїх ситуаціях нестримним ударам. Анї в Австриї, анї в Росиї не мали ми найменшої спромоги насталити наші мязи, щоби в слушний час дати належний відпір насильникам, напасникам і грабіжникам. Заковані в міцні кайдани і звязані путами вікової неволї, нищені економічно, обкутані безпросьвітною темрявою, виховувані нашими гнобителями в ідеольоґії раба — не могли ми бути на стільки духово здисціплїновані, щоби за першим повівом волї почути себе вільними і свобідними. До того-ж іще через невідрадні умови вікової неволї не могли в нас народити ся люди на розмір тих подій, що ми їх переживаємо. Наша доба на українській землї подібна до часів великої української революциї Богдана Хмельницького та до часів руїни після смерти сього ґеніяльного полководця. Ріжниця, без сумнїву, значна і в умовинах часу, і в структурі народу, і в розуміню всенародних кличів. Суть боротьби одна і та сама: змагане висвободити ся з під власти чужинців, збудувати на своїй землї

власну державність, увільнити ся від визиску і плянтаторства відвічних ворогів.

Те, що геройська козаччина переживала в XVII. ст. довгими десятилітями, те саме тепер, в віці пари і електрики, переходимо ми в кількох роках.

На протязї століть наш нарід складав великі жертви на жертвеннику свободи. Мимо того не поталанило нам заяснїти вольними в сім'ї народів. Одначе нїяка жертва не може бути безуспішна, бо нїщо в сьвітї не гине. Тому мусимо вірити, що теперішна боротьба не може покінчити ся Полтавою. Сума наших вікових жертв мусить принести сподівану і довгожданну волю. Зрештою велика сьвітова війна, розпочата сильними сього сьвіта для їх власних цїлий і інтересів, всунула зброю в руки рабів. І ті раби не випустять зброї так довго, аж увільнять ся від гнобителів. Український Нарід перейшов дуже коштовну школу, дорого заплатив за науку, але є на стільки талановитий і понятливий, що зуміє ту науку пристосувати у всїх обставинах. Се одно, мимо важких розчаровань, мимо незаступних страт, мимо руїни і знищеня, мимо мук і терпінь, мимо слїз і крови, — дає нам повне право радїти, що живемо власне в сїй роковій хвилї, коли невідклично наступить висвободжене нашої нациї.

* * *

Моїм завданем представити перегляд подій на українських землях за рр. 1918 і 1919. Одначе, щоб те представлене вийшло більш повне і суцїльне, я коротко наведу головні події на Наддніпрянській Україні за р. 1917. від великої российської революциї (ширше гл. Календар "Просьвіти" за р. 1918. стаття д-ра Івана Крипякевича: Закордонна Україна в роцї 1917.).

Вибух великої российської революції в Петербурзї в мартї 1917 р. відбив ся широким відгомоном на Вкраїнї. Всі активні елементи українського громадянства негайно взяли ся до працї над відбудовою і поширенем українського житя, розгромленого царським урядом. Дня 7. марта 1917 р. представники українських орґанізацій Київа обєднали ся в спільну орґанїзацію під назвою; Українська Центральна Рада. На чолї Ради станув заслужений проф. Михайло Грушевський. Першим зав-

данєм Ради було підняти побиту українську масу, представити їй вагу положеня, з'ясувати нові умови та потягнути до твореня нового житя. Задля сього послужила випущена відозва до українського народу та велика загальна маніфестація в честь революциї, що відбула ся 16. марта в Київі. В три днї пізнійше уладжує Центральна Рада Сьвято Вільної України в Київі. Того самого дня відбуло ся велике українське віче під проводом Антоновича, на котрім виставлено домаганє автономії України.

Звістки про події в Київі та про створенє Центральної Ради летом блискавиці обійшли Україну, викликуючи всюди великий запал. Незабаром з усїх усюдів України починають напливати депутациї до Центр. Ради, як до українського уряду. Се склонило Центр. Раду застановити ся над створенєм центрального орґану, котрий мав би право говорити в імени України не лише морально, але й правно (юридично). В тій цїли скликано на 6—8. цьвітня 1917 р. перший український конґрес. Завданєм сього першого вільного з'їзду було покласти основи під державне будівництво України. Там внесено між иншим резолюциї про забезпеченє тої автономії в новім федеративнім ладї Росиї, про федеративну і демократичну российську республику, про орґанізацію Краєвої Ради з представників українських країв і міст, про практичне пристосованє самоозначеня народів на териториї Росиї, про встановленє границь між поодинокими народами Росиї, про союз народів российської республїки та про Установчі Збори.

Реалїзацію сих резолюций поручив з'їзд Центр. Радї, що незвичайно підняло авторитет Ради. Таким чином перша Центр. Рада, що обєднувала початково лиш українські орґанїзациї Київа, дуже скоро поширила свою проґраму в напрямі полїтичнім і навіть економічнім.

Місяць пізнійше (5—8 мая) відбув ся перший український військовий з'їзд, який крім військових питань зайняв ся теж полїтичними і економічними справами. Перш усього з'їзд вповнї потвердив постанови конгресу, одобрив діяльність Центр. Ради та визнав її єдиними орґаном, правосильним вирішати всї справи, що відносять ся до України. Для переведе-

ня своїх військових справ установив з'їзд **Генеральний військовий Комітет** при Центр. Раді.

Як вже згадано головною справою, що стояла на черзї невідкличних питань всїх українських віч і з'їздів, була справа автономії України. Центр. Рада початково передавала свої домаганя Тимчасовому Правлїню через Українську Раду в Петербурзї, а коли не надходили бажані відповіди, вислано окр. делеґацию до Тимч. Правлїня. Одначе й делеґация не могла діждати ся вдоволяючої полагоди і тому покинула Петербург. Аж на початку червня надійшла відповідь, що правительство кн. Львова **одноголосно** відкинуло всї українські домаганя.

Ся подія припала менше-більше на ту хвилю, коли до Києва був скликаний **перший всеукраїнський селянський з'їзд**, котрий радив в днях від 28. мая до 2 червня. З'їзд доповнив Центр. Раду своїми представниками і поручив їй негайно домагати ся від Тимчасового Правлїня сповненя всїх українських домагань. Зараз по закінченю з'їзду розпочала ся четверта сесия Ради, на котрій по довших і гарячих дебатах постановлено всупереч опірному становиску Тимч. Правлїня негайно приступити до закладаня підвалин автономного ладу на Українї. В тім самім часї скликано другий всеукраїнський військовий з'їзд, заборонений тодїшним воєнним мінїстром Керенським. І сей з'їзд рішучо обстояв домаганя Центр. Ради та вибрав Раду військових депутатів, котра в цїлости увійшла в склад Центр. Ради. Коли з'їзд кінчив свої наради, д. 9. червня вечером появив ся перший унїверсал Центр. Ради до українського народу. В унїверсалї наведено всї домаганя Центр. Ради до Тимч. Правлїня і візвано український нарід до будови власної державности на українських землях "...Український Народе, — писало ся там, — нас приневолено, щоб ми самі творили нашу долю. Коли Тимч. российське правительство не може дати ладу в нас, коли не хоче разом із нами стати до великої роботи, то ми самі повинні взяти її на себе. Се наш обовязок перед нашим краєм і перед тими народами, що живуть на нашій землї. І через те ми, Українська Центральна Рада, видаємо сей унїверсал і оповіщаємо: від нинї самі будемо творити наше житє."

Ось так Центр. Рада, іґноруючи российське правительство

і спираючись на український нарід, почала сама творити основи державного будівництва. Задля здобутя фондів Рада наложила податок на громадян України. Універсал всюди прийнято з великим запалом, а в багатьох місцях сам народ підвишив наложений податок.

Перейнявши на себе обовязки зверхної влади на Україні, Центр. Рада постановила дня 15. липня реорґанізувати ся та утворити український кабінет міністрів під назвою **Ґенерального Секретарияту**. Таким чином обовязки українського Сойму перейняла Центр. Рада, а обовязки її виконавчого орґану Ґен. Секретарият.

Мимо перепон і відмовного становиска российського правительства орґанізация державної влади на Україні йшла скорим кроком вперед. Вкінці российський уряд побачив, що його опір на ніщо не здаєть ся, тому постановив піти на уступки. Сю свою зміну зазначив він насамперед відозвою до "братів Українців", в якій заклинав, щоби Українці не йшли погибельною дорогою роздробленя сил визволеної Росиї, не відривали ся від спільної батьківщини, не вносили "братовбійчої усобиці в народні ряди". Після того постановлено післати у Київ для залагоди окрему комісію з кн. Урусовим на чолї. В межичасї назрівали дальші подиї. Дня 25 червня відбула ся в Петербурзї велика 75-тисячна маніфестація українських салдатів і робітників за сповненєм українських домагань. Се спонукало міністрів Терещенка та Церетеллї, до котрих опісля прилучив ся Керенський, негайно виїхати в Київ для переговорів з Центр. Радою. Наступила пята сесия Ради, на котрій ухвалено доповнити склад Ради представниками национальних меншостей на Україні. Порозумінє з национальними меншостями мало своє значінє в переговорах з российськими міністрами. Дня 29. і 30. червня наступило порозумінє, а вже 3. липня прийшла з Петербурга телеґрама про затвердженє угоди Тимч. Правлінєм та про виступленє з российського кабінету трьох міністрів — кадетів. Після сього уложено й видано враз з деклярацією российського уряду другий універсал Центр. Ради. В нім говорило ся про згоду з Тимч. Правлінєм, про порозумінє з национальними меншостями та повідомляло ся про внутрішну ор-

ґанізацію Ради і її найблизші задачі. Дня 15. липня виїхала друга делеґация Центр. Ради до российського уряду в справі остаточних переговорів. Мимо згоди российський уряд не міг погодити ся з істнованєм Ґен. Секретарияту, а коли вже мусів, то намагав ся всіми способами обмежити його компетенцию. Не зважаючи на українську делеґацию і довершену у Київі угоду, российський уряд оголосив 4. серпня свою інтрукцию Ґен. Секретариятови, котрою обмежено власть Центр. Ради і її виконавчого орґану на териториї, заселеній українським народом, і зменшено скількість ґен. секретарів.

Все се стало ся причиною деяких непорозумінь між українськими партиями та привело до крізи в Ґен. Секретарияті. Українські соціялїсти - революционери, що творили найсильнійшу ґрупу в Центр. Раді і вже тоді голосили суверенність Укр. Установчих Зборів заявили ся за знехтованєм інструкциї инші змагали до злагоди. Вкінци уступив Ґен. Секретарият Винниченка, а на його місце прийшов Секретарият Дмитра Дорошенка. Та сей вдержав ся лиш кілька днів , після чого Винниченко вернув до керми.

Розвиток державного будівництва на Україні від початків великої российської революциї до першої крізи в Ґен. Секретарияті йшов семимилевими кроками. Українська Центр. Рада, початково лиш виконавчий орґан київських орґанізацій, на протязї пів року стала не лиш виконавчим, але й законодатним орґаном всієї України. Сама-ж Україна, через довгі століття лиш "Малоросия" у великій імпериї білих царів, доведена до стану национально - політичної мертвоти політикою царського уряду, не лиш віджила, пробудила ся, але й здобула територияльну автономію. Розумієть ся, отся куца автономія не вдоволяла українського народу і її прийнято тільки примусом (опозиция национальних меншостей, зріст контреволюциї), одначе все-ж таки був здобутий і закріплений один щебель на драбині державно-правного ладу на Вкраїнї.

В широких українських колах зростало невдоволенє до российського правительства. Йшла остра критика другого універсалу, котрим проголошено угоду. Говорено, що сей універсал сплямив день української волї. Покінчив ся один етап за-

гально-російської революциї, в котрім не сповнили ся мрії і надії українського народу. Пропало українське військо, а український народ знову пішов під керму московського народу.

До тепер йшло все легко, без великих зусиль, приймало ся, що давали, без великих напружень, без різких спротивів. Одначе тямучі люди бачили відразу, що уступки російського правительства були вимушені скрутним положенєм та що воно їх відбере, скоро тільки зросте в силу і усталить новий лад Росиї. З другого боку всї уступки творили за вузкі рамки для повного житя українського народу. Тому перед завтрішним днем станув тернистий шлях, засїяний кістками і политий кровю, шлях, що ним мусів піти український народ в тяжку визвольну боротьбу за право житя, за долю і волю.

II. На шляху до суверенности.

Деклярация Ґен. Секретарияту. Боротьба за Українські Установчі Збори. Реакция підносить голову. Нові з'їзди; положенє на Українї. Київ — новим державним центром. Большевицький переворот. »Трикутний бій« у Київі. Третий універсал Укр. Центр. Ради.

Крізою в Ґен. Секретариятї покінчив ся один период боротьби українського народу на шляху самовизначеня. Україна користаючи з важкого положеня централїстичного уряду кн. Львова, а опісля Керенського, вспіла здобути автономію. Одначе, як вже згадано, автономія не могла вдоволити широких мас. З другого боку була вона дуже куца; Центр. російський уряд міг, поминаючи Центр. Раду і Ґен. Секретарият, робити на Вкраїнї, що йому подобаєть ся.

Після кризи в Ґен. Секретаріятї Винниченко небавом znову вернув до керми. На засїданю Малої Ради, дня 12. жовтня 1917., Винниченко, як президент Секретарияту, зложив деклярацию, в котрій намічено дїяльність сього виконавчого орґану. На першому місцї зазначив він, що Ґен. Секритарият є відповідальний перед революцийним парляментом України т. є. перед Центр. Радою, дальше підніс державне право України: "Основою нового житя кожда нация уважає право на

своє национально-державне самоозначенє. Українська демократия голосом своїх з'їздів, орґанїзаций і революцийного парляменту — Центральної Ради виразно зазначила свій майбутний национально-полїтичний стан яко рівноправного державного тїла в федеративній республицї Росиї. Стоючи твердо на визначеній позициї, що має на увазї єдність российської федеративної республики, Ґен. Секретарият у своїй национально-полїтичній роботї простувати-ме до тої мети й орґанїзацийними, творчими засобами має забезпечити українському народови державне право на його землї. Основи будучого ладу України згідно з умовою з тимчасовим правительством 16. липня має виробити Укр. Центральна Рада у формі автономного статуту України." Першою умовою будучого ладу України, — по словам деклярациї — має бути обєднанє всїєї української землї. Дальше намічаєть ся всїми силами змагати до миру та постарати ся, щоби в будучій российській мировій делеґациї були представники українського народу. Усїм национальним меншостям на Вкраїнї забезпечуєть ся усї, потрібні їм до житя і розвитку права. Ґен. Секретарият плянує також поширити свою дїяльність на ті области житя України, яких не обняла інструкция тимч. правительства, а саме розширити свою компетенцию в справі харчовій, дорожній, почтово-телеґрафічній, судовій і військовій. Для повної вияви волї українського народу та для ухваленя конституциї України будуть скликані Українські Установчі Збори (конституанта). Крім деклярациї Ґен. Секретарият видав відозву до населеня України, котрою повідомив горожан про обнятє власти.

З хвилею, коли перший раз впало слово про Українські Установчі Збори, — українська демократия ступила на шлях боротьби за незалежність України, за повну суверенність українського народу. Сей клич перший раз кинула мабуть найбільша українська партия — социялїстів - революционерів. Центр. Комітет тої партиї вже з кінцем липня 1917 р. приняв отсю резолюцию: "Виходячи з принципу нічим необмеженого самоозначеня наций, вважаючи, що тільки само населенє України має право рішати про майбутну долю України і про її відношенє до Росиї, стоячи разом з тим на становищи, що фе-

дерация, може бути заключена тільки шляхом добровільного договору між суверенними нациями, Українська Партия социялїстів - революционерів визнає необхідним скликанє Установчих Зборів України на основі вселюдного, тайного, рівного, безпосередного і пропорционального виборчого права. Установчі Збори України повинні встановити полїтичний лад України, перевести всї социяльно - економічні реформи (в першу чергу аґрарну), проголосити суверенність України установити відношенє України до Росиї та виробити ті умови, на яких Україна може приступити до федерациї з иншими нациями бувшої росийської імпериї. Постанови Установчих Зборів України мають мати суверенний характер і всеросийські установчі збори не мають права їх зміняти."

Після сього гасло суверенних Укр. Установчих Зборів стало популярним, полонило уми провідних мужів та знайшло свій вислів в деклярациї Ґен. Секретарияту. Москалї рішучо виступили проти Укр. Установчих Зборів. Представник росийської партиї кадетів (конституцийних демократів) в Малій Радї, Крупнов, заявив, що його партия тільки тодї погодилась би з думкою окремих Укр. Установчих Зборів, коли-б вони були скликані після всеросийських установчих зборів, та коли-б сї останні встановили їх компетенцию. Росийська буржуазия не думає теж признати Центр. Ради українським парляментом, анї відповідальности Ґен. Секретарияту перед Радою. Подібної думки були й росийські социялїсти - меншевики. Инщі національні меншости через своїх представників відносили ся здержливо й неясно до напряму дїяльности Ґен. Секретарияту. Та вже тепер почали зарисовувати ся два ворожі табори між революцийною демократиєю України, не згадуючи про реакционерів, котрі притихли і не подавали майже нїяких признак житя. По однім боцї станула українська революцийна демократия в особах своїх найкращих представників по другім боцї члени тих наций, що до революциї гнобили Україну полїтично, культурно і економічно. Перші змагали до створеня і затверджeня такого ладу на Українї, котрий би від нїкого незалежному українському народови дав змогу, основу і форми повного розвитку, — другі все ще намагали ся всїми

способами не випустити України з під своєї гнітучої опіки.

Становиско противників Укр. Установчих Зборів змогло ся ще більше, коли з Петербурга надійшли звістки, що сенат відмовляєть ся опублїкувати інструкцию Ґен. Секретариятови України. На засїданю першого департаменту сенату, дня 15. жовтня 1917 р. більшість сенаторів спротивила ся опублїкованю інструкциї з огляду на те, що вона незаконна. Інструкция установляє автономію України, а тимчасом, тимч. правительство не має до сього ніякого права. До сього управнені виключно всеросийські установчі збори, які являють ся верховною властию Росиї. Сенат, що станув на сторожі законности, зміцнив вправдї ворожий Українї табор, та скріпив волю і рішучість українських партий в боротьбі за право України. Росийські сенатори помилили ся, коли думали, що право житя і розвитку українського народу містить ся в мертвих буквах росийської законности, а не в твердій волї українських мас — бути господарем на своїй землї — та не в революциї, котра скинула царську владу і розвязала всї добровільні і насильні умови співжитя з Росиєю.

Справа Українських Установчих Зборів не могла вже зійти з порядку дня. З кінцем жовтня відбуло ся бурливе засїдане Малої Ради, посьвячене тїй справі. Про потребу скликаня суверенних Укр. Установчих Зборів реферував Олександер Севрюк. Сю справу обговорювала окрема комісия, до котрої входили теж представники меншостей, та сї останні систематично іґнорували засїданя комісиї. Рада сама повинна розвязати сю справу і на протязї двох тижнів обробити проєкт про Укр. Установчі Збори. Гасло окремих Установчих Зборів так прийняло ся серед укр. населеня, що деякі повіти вже й вибрали своїх кандидатів. Дискусия, яка зараз після сього вивязала ся, була незвичайно цікава, бо відразу виявила правдиве обличе представників национальних меншостей. Проти Укр. Установчих Зборів виступили тепер не лише Москалї, але й Жиди. Представник жидівського Бунду Рафес завважив, що се може довести до розриву з Росиєю, проти чого його партия буде бороти ся, вважаючи такий акт контрреволюциєю. Росийські меншевики й социялїсти - революционери устами сво-

їх представників зазначили, що будуть рішучо виступати проти всяких відосередних тенденций. Всї укр. партиї заявили ся за Укр. Установчими Зборами, а голова Секретарияту Винниченко несподївано виявив себе прихильником суверенности — тим більше, що Україна нїколи не давала обіцянки не виходити із складу российської держави. Конець кінців ухвалено вибрати комісию для уложеня проєкту закону про Укр. Установчі Збори. Российські партиї відтягнули ся від виборів до сеї комісиї.

Отся постанова Центр. Ради наробила великого шуму в российській пресї Заворушили ся всї темні сили Росиї. Одночасно прокуратор київської судової палати звернув ся до российського мінїстра праведливости Малянтовича, в якім порядку має відбувати ся судове слїдство проти Укр. Центр Ради й Ґен. Секретарияту? Йому припоручено не рахувати ся зовсїм з полїтичними умовами, тільки при слїдстві кермувати ся законом і вимогами слїдчого процесу. Ґен. Секретарият се орган тимч. правительства. Коли секретарі нарушують закон, то вони підлягають карній відповідальности за урядовий злочин.

Знаємо, як виразне й рішуче становиско в справі Укр. Установчих Зборів зайняли укр. социялїсти - революционери. За те инші укр. партиї вправдї стояли за Укр. Установчу Раду, але здержували ся виразно і явно сказати, що Україна йде на розрив з Росиєю. Під впливом галасу российської преси, яка з піною на устах накинула ся на змаганя Українців до державної самостійности, Винниченко звернув ся з письмом до преси. В нїм зазначив він, що суверенність Укр. Установчої Ради необхідна, яко умова певного й примусового прояву доброї волї демократиї України. Суверенність — на його думку — ще не рішає прояви сеї волї в бік відокремленя від Росиї й независимости. Дня 30. жовтня 1917 р. відбуло ся засїданє Комітету Центр. Ради, на котрім Винниченко зложив отсю заяву: Укр. Ґен. Секретарият, признаючи в купі з усїею демократиєю российської держави право кождій нациї на повне самоозначенє, тим самим признає і за українським народом право свобідно, без усяких обмежень проявити свою волю на Укр. Установчій Радї. Разом з тим Ґен. Секретарият, твердо стоячи на грун-

ті своєї деклярациї, котру приняли всї фракциї Центр Ради проти одного голосу представника партиї народної свободи (кадетів), проводити-ме свою діяльність в напрямі указаного в деклярациї становиска. В дискусиї знову стерли ся два табори: український і централїстичний.

В межичасї дальше поступила орґанїзация всїх творчих сил України. Революция принесла волю. Люди, що нїколи не зазнали свободи вільного громадянина, тепер всїми силами змагали обєднати ся до спільної працї в гуртки, спілки і союзи. Розумієть ся, що волею треба також вміти користувати ся. Від волї до анархії лише один крок. Ми пізнїйше побачимо, як люди злої волї, непривчені до впорядкованого вільного житя, спричинили хаос і анархію на Українї, що довгі місяцї була оазою ладу, порядку і законности на териториї бувшої Росиї

Початок осени 1917 р. зазначив ся новими з'їздами ріжних орґанїзаций. Буду їх лиш нотувати, не маючи наміру ширше спинювати ся над ними. Перш усього годить ся згадати про з'їзд "Вільного козацтва". Зародило ся воно у звенигородськім повітї на Київщинї. Його метою було виступити проти безладя, яке подекуда починало зазначувати ся ізза недостачі цїпко зорґанїзованої власти. Небавом орґанїзация "Вільного Козацтва" поширила ся на Білу Церкву, Умань, Канів, Нїжин. Була се початково щиро демократична орґанїзация, та поволи з її зростом підпала під вплив багатого селянства. Центр. Рада, скликуючи з'їзд з представників козацтва, мала мабуть намір тим чином здїйснити мрії социялїстичних партий про всенародню мілїцию. Вироблено статут вільного козацтва, та, на жаль, його розвій не зовсїм пішов в напрямі, задуманім Центр. Радою. Провід сеї орґанїзациї опинив ся в руках гетьманських потомків кн. Кочубея і Скоропадського, пізнїйшого гетьмана. Виднїйшої ролї вільне козацтво не відіграло.

На той сам час припадає теж другий всеукраїнський учительський з'їзд. Він зайняв ся горячо справою української школи та ухвалив постанови-дезідерати до Центр Ради про українїзацию школи, про позашкільну осьвіту на Українї, про управу шкіл. Учительський з'їзд підпер становиско Центр.

Ради в боротьбі з тимч. правительством в справі об'єднаня всієї української териториї під рукою одної української влади Центр. Ради.

В жовтні 1917 р. відбув ся в Києві також з'їзд ґубернїяльних комісарів автономічної України. Із звітів поодиноких комісарів виявило ся, що Україна, хоч довго встояла ся перед анархією, починає вступати в фазу важкої кризи. Воно й не диво. Раз, що на Україну насувала ся важка хвиля анархії, котра бушувала на півночі, у великоруських ґуберніях. Там підготовляв ся вже тоді смертельний бій між российською буржуазиєю і революцийним пролєтариятом. Вже тоді проносили ся шумні кличі: Вся власть робітничо-жовнїрським радам! З другого боку Україна була найблизша фронту, а через те й підпадала всім нещастям, які там підготовляли ся. Знову-ж селяни не всюди порозуміли як слід кличі про земельну реформу. До Київа доходили сумні звістки. Здеморалїзоване військо нищило українські села, грабувало збіже, худобу, розгромлювало оселї. Салдати палили хати, спускали стави, в пошукуваню за рибою), нищили засїви, розгромлювали склади алькоголю, насилували жінок. В инших місцях діяли ся безпорядки на земельнім і лїсовім підкладї. Силою забирано поміщицьку землю, без пляну руйновано велику земельну власність, вирубовано лїси. По селах почали ширити ся грабіжі і крадїжа. До того-ж іще перед Україною стояла страшна мара —демобілїзация армії. Отсї з'явища зовсїм не були пригожі для закріпленя нової влади і то в часї, коли перед українським урядом і укр. демократиєю станула грізна конечність невідкличної боротьби з российською буржуазиєю і российськими сосоціялїстично-централїстичними елєментами. Треба було готовити ся до важкого і затяжного бою. З признанєм годить ся піднести, що українська демократия робила все можливе, щоби найти союзників в тій боротьбі. Українські провідники постановили проти одностайного московського фронту поставити суцїльний фронт недержавних народів. Се був не полїтичний романтизм Кирило-Методиївців, так пророчисто вимріяний в "Книзї битія українського народу," написаній Костомаровим. Се вже не наївність, коли справдї думало ся, що

славянські народи буде можна зєднати для спільних політичних і культурних цілий, а Україна займе почесне і провідне місце в славянській родині. Ні, в серці України — замісць славянських братів, знайшли ся представники живих наций, що стогнали у важкім ярмі царизму.

З'їзд народів радив в Київі від 21. до 28 вересня 1917 року. На з'зд прибули представники Українців, Білорусинів, Литовців, Лотишів, Естонців, кримських Татар, Грузинів, донських козаків і Жидів. По привітах й рефератах ухвалено резолюциї про федеративний устрій російської держави, про загальнодержавну та краєві мови, про Раду Народів, про Установчі Збори,, про мирову конференцию, про национально - персональну автономію, а опісля про поодинокі нациї і їх домагання. Поляки не брали участи в з'їзді, лиш під конець з'їзду представник польської социялїстичної лївиці Лукашевич прочитав декляpацию від київської секциї соц. партиї. В нїй станув він на точцї повної незалежности кождого народу, говорячи: "ґрунтовне та всебічне перебудоване державного орґанізму і громадянства на широких демократичних підвалинах може бути осягнене тільки при цілковитій полїтичній незалежности. Всяке підляганє иншій державі затримує розвиток громадянства, всїх творчих сил народу, і, збільшаючи визискуванє підлеглих другій державі трудящих народних мас, ослаблює сили пролєтарияту і трудового селянства в їхній клясовій боротьбі та визволенє з економічного, полїтичного і национального гнїту."

Недержавні народи Росиї поєднали ся під проводом Українців на плятформі спільної боротьби проти нациї-пана і гнобителя, моск. народу. Та серед підготовчої роботи наступили подїї, що роз'єднали спільні сили народів, зглядно перепинили обєднуючу акцию.

Тими подіями була горожанська війна і большевицьке повстанє в Петербурзї. Від самого початку великої російської революциї замітний був поділ російського громадянства на два супротивні, а згодом і ворожі табори. Знаємо початки революциї і тих людий, що їх революцийна хвиля винесла на верх. Першими наглядними керманичами і творцями револю-

цийних подій були представники российської буржуазиї. Перший революцийний кабінет — тимчасове правительство — сеж кадети. На чолї правительства стояв кн. Львов, та справдїшним його головою був провідник кадетів проф. Павло Мілюков. В часї, коли треба було скоро рішати і ще скорше дїлати, сей професор вмів гарно говорити. Проповідував імпериялїстичний лїбералїзм, котрого не розуміли маси робітництва і мужицтва. Не було сумнїву, що ті маси готували ся повалити буржуазний імпериялїзм — так само, як вони змели заборчий царат. Мілюков був на стільки далекоглядний, що сам уступив скорше, нїж се стало ся. Після нього прийшов до власти "герой революциї" Керенський. Сей гомінкий чоловік бажав творити поміст між буржуазиєю і пролєтариятом, сей спосібний адвокат великими словами хотів "виграти справу". Мав навіть успіхи. Здавив авантуру Корнїлова та не встояв ся перед тими, що вміли голосити і частинно здійснювати ще красші кличі і обіцянки. Під кінець диктатури Керенського анархія обняла майже цїлу Росию. А тут лунали вже большевицькі поклики і гасла. Большевики захопили широкі народні маси двома гаслами: негайний мир і негайне передане землї селянству. На місце Керенського вступив на престол российських самодержців большевицький папа, божище темних салдатських мас, пяних матросів і простолїнійних, наївних ідейників самодержець і миротворець Лєнін-Ілїн-Улянов.

Заки одначе большевики захопили владу в Росиї, на Українї йшла орґанїзация одностайного фронту проти российських централїстів. Тимч. правительство обмежило автономну Україну лиш до пятьох ґуберній, а у відомій інструкциї застерегло собі іменоване урядників з поминенєм Ген. Секретарияту. І се дїялось власне тодї, коли українська демократия наглядно бачила всю ілюзоричність такої автономії та чим раз явнїйше і виразнїйше ставала на шлях самостійности і незалежности. Дня 2. падолиста відбув ся в Київі третий всеукраїнський військовий з'їзд. На сім з'їздї прозвучали нотки, котрі виразно вказували на бажанє України стати вільною державою. Виступ представника партиї українських социялїстів-революционерів М. Ковалевського з жаданєм суверенних Укр. Устан.

Зборів стрінули всї з небувалим захопленєм. Він накликав закинути всяку компромісовість, а власними силами утворити Укр. Демократичну Республику. Такі думки на з'їздах і зборах приймали ся з великим запалом. І се піддержало Ґен. Секретарият в дальшій акциї. Поки-що проголошено з'єднанє всїх укр. земель Росиї. Дня 3.. падолиста 1917. появила ся отся відозва Ґенерального Секретарияту:

ВІД ҐЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЄТАРИЯТУ УКРАЇНИ!

Ґенеральний Секретарият повідомляє всїх горожан, всї правительственні уряди, полїтичні і правительственні орґани на Українї:

Центральне правительство всеї Росиї не має змоги управляти державним житєм. Цїлі краї зостали ся без правлячих центрів. Тому зростає замішанє полїтичне, господарське й суспільне. З огляду на те, Секретарият доповнюєть ся тимчасово ґенеральними секретарями для справ: харчових, військових, судових, почтових, телєґрафічних і комунїкацийних. Компетенция Ґен. Секретарияту поширяєть ся на всї ті ґубернії, де більшість населеня складаєть ся з Українців. Тому ґубернії херсонська, харківська й таврийська (без Криму) включають ся в територию України.

Всї орґани тих ґуберній, а також горожани єдиної України всїх народностий мають звертати ся з усїми справами до відповідних секретарів Ґен. Секретарияту.

Всї чутки і розмови про сепаратизм, про відокремленє України від Росиї — се тільки контреволюцийна пропаґанда або проста несьвідомість. Центр. Рада і Ґен. Секретарият твердо та ясно заявили, що Україна повинна зостати в складі федеративної российської республики яко рівноправне державне тіло. Теперішне полїтичне положенє тої постанови не зміняє в нїчім.

Доки не заключений мир між воюючими державами, робота на фронтї не сьміє спиняти ся. Армія мусить бути одїта, накормлена і озброєна. Ґен. Секретарият в порозуміню з компетентною центральною воєнною властию ужиє

всїх способів, аби заспокоїти всї потреби армії.

Вибори до всеросийських Установчих Зборів повинні відбути ся, як назначено 12. (25 н. ст,) падолиста, коли до того часу не будуть змінені для всієї Росиї.

Горожани й орґани мають се прийняти до відома й подбати з цїлою енерґією, щоб вибори переведено точно, активно й многолюдно.

В короткім часї Центр. Рада затвердить і Ґен. Секретарият проголосить закон про Укр. Установчу Раду. Виборчим орґанам подаєть ся до відома, щоб після виборів до росийських Установчих Зборів не розвязували виборчих апаратів.

Виробляєть ся плян воєнної охорони всїєї України від погромів, грабіжий і всякого безчинства. Ґубернським і повітовим комісарам дасть ся до помочи військові відділи. Комісари мають вести рішучу й енерґічну боротьбу з анархією й переступствами несовісних осіб. В справі боротьби з анархією і в цїли установленя доброго порядку Ґен. Серетарият буде опирати ся на місцевих орґанах самоуправи, які являють ся орґанами місцевої власти, коло яких повинна з'єднати ся з цїлию їх піддержки вся місцева демократия.

Кінчать ся працї над законопроєктом про управильнене земельних відноси і передачу нетрудових земель в розпорядженє земельних комітетів. Закон видасть ся в короткім часї. До того-ж часу мусить ся спинити всякі самовільні захвати.

Всїм місцевостям, орґанам і відповідальним особам поручаєть ся всї накази й порученя Ґен. Секретарияту виповняти точно та скоро.

Горожанам України поручаєть ся бути дійсно свобідними горожанами й активно та радо стати до помочи всїм орґанам у важній і загальній справі установленя порядку на Українї й охорони великих завойовань всеросийської революциї.

Ґенеральний Секретарият України.

Город КИЇВ.
3. падолиста, 1917 року.

Отся відозва сьвідчить наглядно, що Ґен. Секретарият не чув ся іще на силах проголосити незалежність України, коли про відокремлене України від Росиї говорив—як про контр-революцийну пропаґанду. Одночасно замітне є ваганє під тим оглядом. Україна повинна зостати ся в складі федеративної российської республики, бо теперішне полїтичне положенє не зміняє первісної постанови. Та найблизші події засадничо змінили те положенє і вивели Центр. Раду і Ґен. Секретарият на отвертий шлях самостійної полїтики.

Велика российська революция, котру початково думали її творцї провести без глибших потрясень, обмежуючись скиненєм царату і деякими менше радикальними реформами, в падолисті перейшла на социяльний, отже найбільш дразливий ґрунт. Керенський намагав ся спинити розбрат революцийних сил, а створена "Рада Рос. Республики" була останною спробою з'єднаня розщіплених громадських сил. В "Радї Рос. Республики" утворила ся лїберально - капіталїстична більшість, зложена з буржуазної інтелїґенциї, промисловцїв, представників самоуправних іституций, кооператив, трудовиків, правих рос. социялїстів - революционерів і правих рос. социялїстичних деморатів (меншевиків). На отсих стовпах мало оперти ся правительство Керенського, якого головною метою було вдержанє централїзму і дальша війна.

Проти полїтики правительства виступили представники неросийських народів і большевики. Перші не могли погодити ся на обстоюваний Керенським централїзм, другі ждали покінченя війни, щоби голодні й обмануті маси спрямувати на арену социяльної боротьби та тим чином розправити ся з капіталїстичним ладом, котрий, на їх думку, доживав останні свої дні. "Рада Республики" навіть не увійшла в житє, бо вже на першім засїданю представники неросийських народів і большевики опустили салю нарад. Розпочала ся мобілїзация сил двох противних таборів. Лїберали скликали з'їзди, наради, міркували і радили, звертаючи увагу на большевицьку не-

безпеку. Большевики більш практично взяли ся до праці. Вони безнастанно вели широку аґітацию між військом і робітниками, а петербурська рада робітничих і салдатських депутатів стали їх виключною доменою. В досить скорім часї військо, котре не хотїло бороти ся на фронтї, знеохочене і здеморалїзоване найшло ся під виключним впливом большевицьких кличів. В падолистї большевики зорґанїзували воєнно - революцийний комітет, котрий віднїс ся до всїх частин військ із порученєм не виконувати нїяких розпорядків воєнного начальства без його апробати. Сей Комітет, навязавши тїсні зносини із військовими орґанїзациями на провінції, спинив військові відділи, що йшли до столиції для оборони тимч. правительства. Керенський вмів виголошувати гарні бесїди, та не вмів мужно дїлати. Саме тодї, коли він продумував над переведенєм слїдства проти воєнно - революцийного комітету та над арештованєм Лєнїна, большевики в ночи з 6 на 7 падолиста виступили збройно проти правительства. На вулицях Петербурга появили ся большевицькі військові віддїли з панцирними самоходами. Тоїж ночи зайнято друкарнї кількох ґазет і видруковано відозви. Військові відділи обсадили всї державні будинки і арештували всїх мінїстрів. Тільки Керенський втїк із столиції з думкою орґанїзувати оборону. Тої самої ночи відбув ся у Смольнім інститутї загально-російський з'їзд делєґатів рад робітничих, салдатських і селянських депутатів, котрий затвердив довершений переворот і проголосив проґраму нового уряду.

Ось так революцийна Росия розколола ся на збройні табори. Большевики побідили, та й лїберально-буржуазний бльок не здавав ся. Заходила небезпека, що російські централїсти схочуть з полудня орґанїзувати сили для боротьби з центром держави. Розумієть ся, в такім випадку домаґаня й набуті революциєю права неросийських народів відійшли би в сутїнь. Найкрасший приклад маємо саме тепер на Денїкінї. З другого боку позбавлені власти в боротьбі зі своїми супроти

вниками могли би зійти на реакційні шляхи, щоби тільки наново дійти до сили і значіня. Україна, що з таким напруженєм і вкладом енерґії борола ся проти реакциї і централїзациї, мусїла з одного боку обороняти революцию, з другого вижидати на покінченє збройного конфлїкту між воюючими таборами.

В ночи 7 падолиста відбуло ся засїданє комітету Центр. Ради, на котрім внесено отсю постанову: "Центр. Рада одноголосно постановила утворити Революцийний Комітет для охорони революциї на Україні. На всїй териториї України Комітет має розпоряджати ся всїми силами революцийної демократиї і йому підчиняють ся в порядку охорони революциї всї орґани влади означеної териториї. Комітет відповідальний перед Укр. Центр. Радою та негайно приступає до діяльности." До Комітету увійшли представники українських партий: социяльних демократів, социялїстів - революционерів, социялїстів федералїстів; російських партий: лївих соц.-дем. (большевиків) і социялїстів - революционерів; жидівських партий: Бунду, об'єдин. жид. соц., дальше Ґен. Військового Комітету, гол. Комітету зелїзничників, Всеукр. Ради військових депутатів, київської ради, робітн. депутатів, київської ради салдатських депутатів та представники Харкова, Катеринослава й Одеси. При Комітеті утворено революцийний штаб, якого завданєм стало створенє військової влади на Україні та обезпеченє всїх елєментів, що стоять на сторожі революциї і порядку. Дня 8. падолиста появила ся відозва Комітету: "На вулицях Петрограду йде боротьба між тимч. правительством і петроградською радою робітничих і салдатських депутатів. Вороги революциї та народної волї можуть скористувати ся сїєю боротьбою для того, щоб привернути старий царський лад та вкинути народ у неволю. В сей грізний час вся революцийна демократия, робітництво, селянство та військо неодмінно повинні згуртувати свої сили для того, щоб зберегти спокій та добрий лад на Україні. Зважаючи на се, Українська Центр. Рада утворила 7. падолиста Краєвий Комітет для охорони революциї, котрому й доручила всякими способами разом з Ґен. Секретариятом Ради бороти ся з ворогами революциї, зберегти

спокій в краю та боронити всї завойованя революциї.“ Дальше взиваєть ся до послуху розпорядкам Комітету і наказуєть ся всюди зберегти лад, спокій і законність.

Яке становиско зайняла Україна супроти большевицького перевороту? Сею справою займала ся Мала Рада на засїданю 8. падолиста. Тодї прийнято резолюцию М. Ковалевського: ”Визнаючи, що влада в державі, як в кождім окремім краю, повинна перейти в руки всїєї революцийної демократиї, уважаючи недопустимим прехід всїєї влади виключно до рук рад робітничих і салдатських депутатів, котрі являють ся тільки частиною зорґанїзованої революцийної домекратиї Укр. Центр. Рада через се висловлюєть ся проти повстаня в Петроградї“. До того ухвалено іще поправку Ткаченка, що Центр. Рада буде бороти ся проти піддержки большевицького повстаня на Українї. Наслїдком прийнятя сеї резолюциї було виступленє большевицького провідника Пятакова (пізнїйшого большевицького комісаря в Київі) з Ради. Він опустив засїданє із словами: ”Коли ви будете гинути під ударами російського імпериялїзму, ми будемо з вами із зброєю в руках.“ І ми справдї вже від двох лїт переносимо все найгірше від того імпериялїзму, одначе большевиків бачимо власне в рядах імпериялїстичних ворогів України, із збруєю в руках, але проти нас.

Через виступленє большевиків розпав ся Краєвий Комітет охорони революциї. По Київі розійшли ся чутки, що київські большевики думають теж про окремий виступ. Реакційні кола, бачучи роздвоєнє революцийних сил, постановили поодиноко розправити ся з революцийними орґанїзациями. Проти Краєвого Комітету охорони революциї виступив штаб округи з начальником Квецїнським (Поляком) на чолї. Штаб опирав ся на школах юнкерів і прапорщиків та на козаках. Крім того з фронту покликано іще козаків, чесько-словацький баталїон та кілька баталїонів смерти. Комітет охорони революциї приголосив, що штаб є розпущений. Дожидаючи помочи з фронту, штаб постановив перш усього розправити ся з большевицькою радою робітничих депутатів. Дня 10. падолиста штаб окружив бувшу царську палату, осїдок революцийних орґанї-

зацийˌ де відбувало ся засїданє ради робітничих депутатів. Військо вдерло ся до палати, знищено діловодство соц. партий, всїх депутатів арештовано й ограблено, а між ними й провідника київських большевиків Пятакова. Одночасно розпочала ся аґітация проти Центр. Ради. Виступ штабу округи, покликанє військ з фронту для боротьби з робітниками — ось початки тої анархії котра й досї з'їдає живе тїло України. Укр. Центр. Рада і Ґен. Секретарият намагали ся всїми силами припинити горожанську війну на Вкраїнї. Ґен. Секретарият звернув ся з відозвою до горожан і військ України: "На Українї ллєть ся кров! Одні части військ йдуть на инші. Жертви серед військ і мирного населеня великі. Роботи над прохарчованєм фронту й тилу не виконують ся тодї, коли краєви грозить голод. У Київі на вулицях йде бій. Ґен. Секретарият України, найвисша краєва влада, в імя ратунку Рідного Краю домагаєть ся, щоб усї части військ і всї горожани України негайно заперестали нападати одні на одних. На Україні нема зза чого вести крїваву боротьбу. Українська Центр. Рада вибрана всїми народами України й висловлює волю всїєї революцийної демократиї. Що до своєї істоти се краєва влада селянських, робітничих і салдатських депутатів. Усї війська та всї партиї повинні признавати владу Ґен. Секретарияту Укр. Центр. Ради й цїлком підчиняти ся його розпорядкам. Досить проливу крови! Хто далї вести-ме крїваву боротьбу, той ворог Рідного Краю й революциї.

Одначе ніякі заклики не спинили домашної війни, яка розгоріла ся в Київі. На вулицях Київа шалїв "трикутний бій" — між Українцями й большевиками з одного боку (химерна доля поставила їх тодї проти одного супротивника)) і військами тимч. правительства з другого боку. В оборонї ладу й порядку, а тим самим в оборонї Центр Ради, станули українські частини військ, большевицькі віддїли складали ся з робітників і салдатів-большевиків, штаб округи, що уособлював владу тимч. правлїня підпирали юнкери, школа прапорщиків, ударні баталїони і Чехо-Словаки. Через кілька днів вели ся в містї завзяті бої, на вулицях будовано окопи, стрільна тяжкої артилериї торощили укріпленя юнкерів. Та в тягу боротьби від

правительственних військ почали відпадати Чехи, козаки й инші частини військ, штаб потайно втік з Київа. В таких обставинах Укр. Центр. Рада перебрала повноту влади на Україні. Дня 13. падолиста Центр. Рада телеґрафічно розіслала повідомленє до всїх укр. ґуберній про перебранє влади. Ґен. Секретарият доповнено шістьма ґенеральними комісарами, а перш у чергу комісаром для військових справ. Комісаром назначено Симона Петлюру, котрий негайно поручив підпол. Павленкови обняти уряд команданта київської округи. Петлюра повідомив теж всї начальні військові власти про новий створений осередок державної влади на Україні. Також голова Ґен. Секретарияту В. Винниченко повідомив начальників залїзниць на Україні, всї армейські комітети, начальників постачаня південно-західного й румунського фронтів, що від 14 падолиста владу в краю обняв Ґен. Секретарият, поповнений бракуючими ґенеральними комісарами, а між ними комісарами для військових справ і шляхів.

Через домашну війну розпала ся російська держава. Всякі звязки з центральним правлїнєм (за обсаду котрого на півночи кипіла боротьба) були пірвані. Народи бувшої Росиї мусїли самі дбати про себе, встановлювати й закріплювати новий лад, бороти ся з анархією та оберігати здобутки революциї. Мусїла про себе дбати й Україна. Центр. Рада всї сили повертала на працю коло державного будівництва. Щасливим випадком по подіях в Київі вся власть найшла ся в руках Центр. Ради. Сю хвилю використано на те, щоб проголосити Українську Народну Республику. На засїданю Малої Ради, дня 20 падолиста проф. Грушевський забрав слово, і в своїй промові зазначив, що грізний момент і горожанська війна вимагають від Укр. Центр. Ради рішучих, героїчних засобів для встановленя міцного, справдї демократичного ладу. Одинокою основою влади Ґен. Секретарияту може бути тільки проголошенє Укр. Народної Республики. Після того відчитано зміст третого унїверсалу.

ТРЕТИЙ УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ.

Народе український і всї народи України!

Тяжка і трудна година впала на землю російської республики. На півночи в столицях йде межиусобна і крівава боротьба. Центрального правительства нема і по державі ширить ся безвладє, безлад і руїна.

Наш край так само в небезпеці. Без власти дужої, єдиної, народної Україна також може впасти в безодню усобиці, різнї, занепаду.

Народе український! Ти разом з братними народами України поставив нас берегти права, здобуті боротьбою, творити лад і будувати все житє на нашій землї. І ми, Українська Центральна Рада, твоєю волею, в імя твореня ладу в нашії країнї, во імя ратованя всеї Росиї, оповіщаємо

Від нинї Україна стає Українською Народною Республикою.

Не відділяючись від российської республики і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землї, щоб силами нашими помогти всїй Росиї, щоб уся російська республика стала федерациєю рівних і вільних народів.

До Установчих Зборів України вся власть творити лад на наших землях, давати закони і правити належить нам, Українській Центр. Радї, і нашому правительству — Ґен. Секретариятови України.

Маючи силу і власть на рідній землї, ми тою силою і властию станемо на сторонї прав і революциї не тільки нашої землї, але і всеї Росиї.

Отож оповіщаємо:

До териториї Народної Укр. Республики належать землї, заселені в більшости Українцями: Київщина, Подїлє, Волинь, Чернигівщина, Полтавщина, Хирківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврия (без Криму). Остаточне визначенє границь Укр. Народної Республики, як що до прилученя частин Курщини, Холмщини, Воронїжчини, так і сумежних ґуберній і областий, де більшість на-

селеня українске, має бути встановлене по згоді зорґанізованої волї народів.

Всїх-же громадян сих земель оповіщаємо:

Від нинї на териториї Укр. Народної Республики істнуюче право власности на землї поміщицькі й инші землї нетрудових хазяйств сїльсько-господарського значіня, а також на удільні, манастирські, кабінетські та церковні землї — касуєть ся.

Признаючи, що землї ті єсть власність трудового народу і мають перейти до нього без викупу, Укр. Центральна Рада доручає ґенеральному секретареви для земельних справ негайно виробити закон про те, як порядкувати земельним комітетам, обраним народом, тими землями до Укр. Установчих Зборів.

Праця робітництва в Укр. Нар. Республицї має бути негайно упорядкована. А зараз оповіщаємо:

На териториї Народної Республики України від сього дня встановлюєть ся по всїх підприємствах вісїм годин працї.

Тяжкий і грізний час, який перебуває вся Росия, а з нею і наша Україна, вимагає доброго упорядкованя виробництва, рівномірного роздїленя продуктів споживаня і красщої орґанізациї працї. І через те приписуємо Ґенеральному Секретарству працї від сього дня разом з представництвом від робітництва встановити державну контролю над продукцією на Українї, пильнуючи, як інтересів України, так і цїлої Росиї.

Четвертий рік на фронтах ллєть ся кров і гинуть марно сили всїх народів сьвіта. Волею і іменем Укр. Республики ми, Укр. Центр. Рада, станемо твердо на тому, щоб мир встановлено як найшвидше. Для того ми вжиємо рішучих заходів, щоб через центральне правительство примусити і спільників і ворогів негайно розпочати мирні переговори.

Так само будемо дбати, щоб на мирному конґресї право українського народу в Росиї і поза Росиєю в замиреню не нарушено. Але до миру кождий громадянин республики України, разом з громадянами усїх народів ро-

сийської республики, повинен стояти твердо на своїх позициях, як на фронті, так і в тилу.

Останними часами ясні здобутки революциї затемнено відновленою карою на смерть. Оповіщаємо:

Від нині на землї Української Республики смертна кара касуєть ся.

Всїм увязненим і затриманим за політ. виступи, зроблені до сього дня, як уже засудженим, а також і тим, хто іще до відповідальности не потягнений, даєть ся повна амнестия. Про се негайно буде виданий закон.

Суд на Україні повинен бути справедливий, відповідний духови народу.

З тою метою приписуємо Ґен. Секретарству судових справ зробити всї заходи упорядкувати судівництво і привести його до згоди з правними понятями народу.

Ґенеральному Секретарству внутрішних справ приписуємо:

Вжити всїх заходів до закріпленя і поширеня прав місцевого самовпорядкованя, що являють ся орґанами найвисшої адміністративної влади на місцях, і до встановленя революцийної демократиї, що має бути найкрасшою основою вільного демократичного житя.

Так само в Укр. Нар. Республицї мають бути забезпечені всї свободи, здобуті всеросийською революциєю: свободи слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканости особи і мешканя, право і можливість уживаня місцевих мов у зносинах з усїми установами.

Український народ сам довгі літа боровши ся за свою национальну волю і нині її здобувши, буде твердо охороняти волю национального розвитку всїх нардностий, на Україні сущих, тому оповіщаємо: що народам великоруському, єврейському, польському й иншим на Україні признаємо национально-персональну автономію для забезпеченя їм права та свободи самоврядованя в справах їх национального житя. Та доручаємо нашому Ґенеральному Секретарству национальних справ подати нам в най-

близшім часї законопроєкт про национально - персональну автономію.

Справа харчова є корінь державної сили в сей тяжкий і відповідальний час. Укр. Нар. Республика повинна напружити всї свої сили і ратувати, як себе так і фронт і ті частини российської республики, які потрібують нашої допомоги.

Громадяни! Іменем Народної Укр. Республики в федеративній Росиї ми, Українська Центр. Рада, кличемо всїх до рішучої боротьби з усяким безладєм і руїнництвом та до дружного великого будівництва нових державних форм, які дадуть великій і знеможеній республицї Росиї здоровлє, силу і нову будучність. Вироблене тих форм має бути проведене на Українських і всеросийських Установчих Зборах.

Днем виборів до Українських Установчих Зборів призначено 27. грудня 1917. (9. сїчня 1918) року, а днем скликаня їх — 9 (22 н. ст.) сїчня 1918 року.

Про порядок скликаня Українських Установчих Зборів негайно виданий буде закон.

У Київі, 7 (20) листопада, 1917 р.

Третим універсалом Укр. Ц. Рада поставила на порядку невідкличної розвязки багато справ, тїсно злучених з державним будівництвом України. Найбільш пекучою справою для широких народних мас була земельна справа. Третим універсалом знесено право власности панських земель без викупу та до часу виданя дотичного закона передано їх до розпорядимости земельним комітетам. Таке передвчасне рішенє земельного питаня було дїлом найбільшої, найсильнїщої і найчисленнїйшої, хоч інтелєктуально не дуже сильної партиї укр. соціялїстів-революціонерів. Постанова про перехід землї без викупу в руки трудящих мас, була на нашу думку, хибна вже в своїм заложеню, та спричинила молодій Українській Республицї багато лиха, котре тягнеть ся до нинїшного дня і котрому кінця невидко. Крилатий клич про землю без викупу цїлу Україну, а головно село, пхнув в стан безнастанної фермента-

ції, хаосу, ворогованння, поглибив пропасть між богатими і бідними, з'єднав великих земельних посїдачів, капіталїстів в один нерозривний гурт, в один табор проти Української Центр. Ради, а тим самим проти української державности.

Поминаючи обставину, що третий унїверсал скривав в собі зародки будучих конфлїктів, що товариш ґенерального секретаря для национальних справ Поляк Міцкевич через заповіджену конфіскату панських земель зложив свій уряд, — Українська Центр. Рада була єдиним справдїшним парляментом на териториї цїлої Росиї, Україна єдиною країною, де ще шанувало ся закон, де людське житє і майно мали свою цїнність, а Київ був одиноким правово-орґанїзацийним центром. Про се найкрасше сьвідчить факт, що представники антанти офіціяльно признавали уряд Укр. Центр. Ради — Ґенеральний Секретарият. Не лиш Франція, на котру валив ся тяжкий тягар німецької мілїтарної переваги, забігала коло Центр. Ради, — але її підпирали тодї ще й Анґлїя та Японїя. Своє становиско змінили вони різко з хвилею, коли Україна не захотїла кровавити ся далї у війнї і вступила на шлях мирної полїтики.

III. Берестейський мир і перша війна з большевиками.

Мирова пропозиция росийських большевиків. Нота Ґен. Секретарияту. Ультиматум ради народних комісарів. Хвиля анархії на Україні. Всеукраїнський зїзд рад робітн., салдатських і селянських депутатів. Харківський совіт. Сутички між укр. військами і большевиками. Висилка укр. делеґациї до Берестя. Росийська делеґация признає самостійність укр. делеґациї. Розрив з большевицькою делеґациєю. Заключенє миру. Зміст мирового договору.

Коли петербурський переворот з 6 і 7 падолиста віддав власть над бувшою царською імпериєю росийським лївим социяльним демократам (большевикам) з Лєнїном і Троцьким Бронштайном на чолї, конґрес рад робітничих і салдатських депутатів (з большевицькою більшостию) звернув ся дня 9. падолиста до правительств всїх воюючих держав з мировою пропозициєю. Правительство рад бажає демократичного і справедливого миру, без анексиї, без присвоєня чужої териториї, без насильного включеня в свій склад чужих националностий, — та без відшкодовань. В своїй пропозициї радянське прави-

тельство навіть подало поясненя, як треба розуміти анексиї і відшкодованя. Уважаємо за вказане навести се поясненє на доказ, як страшно ріжнить ся від себе большевицька теория і практика. "Під анексиями, — говорить ся в пропозициї, — або насильним присвоєнем чужих територий розуміє правительство кожде включенє якоїсь малої слабкої нациї у велику могутну державу без згоди сеї нациї, незалежно від ступня її цивілїзациї і її ґеоґрафічного положеня, чи то в Европі, чи в краю, положенім за океаном. Насильне вдержанє якогось народу якоюсь державою, відмова перевести всенародне голосованє населеня, коли населенє висловило своє бажанє, що до сього в пресї, або на народних зборах, або в партийних ухвалах, або шляхом повстаня проти гнобителів, відмова усунути військо з зайнятої области, нарештї відмова права завести у себе по вподобі власну форму правлїня — се є анексия або насильне присвоєнє. Правительство є того погляду, що продовженє війни з цїлию подїлити безсильні, переможені националь ности між багатими й сильними нациями — се великий злочин супроти людськости."

Одначе хибно-би було думати, що большевики перші піднесли справу миру. Ні, вони взяли сей клич в свій репертуар, яко один з найбільш успішних аґітацийних засобів. Миру бажали всї недержавні народи Росиї а в першій мірі Україна Раз тому, що Україна не мала ворогів там, де їх мала Росия, відтак тому, що Україна мала на метї власне визволенє, а не інтереси царської чи централїстично - капіталїстичної Росиї, а трете тому, що Україна дуже терпіла через воєнні подїї, бо-ж війна вела ся на українській териториї, вкінцї війна перепиняла Україні довести до успішного кінця национальну революцию, з'єднати свої сили і закріпити своє становиско в федеративній Росиї.

Від перших днів революциї думка про замиренє, про спиненє війни, про заперестанє проливу крови і нищеня материяльних і моральних дібр — була дуже жива. Миру бажали не лиш широкі народні маси, його бажали й провідники полїтики, котрі передвиджували всї невигоди, а почасти й невигоди із-за покінченя війни. На всїх з'їздах і зборах безнастанно під-

ношено домаганє миру. Найбільш пророчисто висказав ся в сій справі четвертий з'їзд української социял-демократичної партиї, що відбув ся у Київі дня 13 жовтня. Резолюция про спиненє війни поручала фракциї партиї в Укр. Центр. Раді вимагати від Центр. Ради і її Ґен. Секретарияту: а) вплинути на тимчасовий російський уряд в напрямі ліквідациї війни (без анексий і контрибуций), б) вимагати від тимчасового уряду зараз оголосити перемирє, в) домагати ся участи представників укр. народу в мировій конференциї.

Змаганє до замиреня було у всїх народів бувшої Росиї. Україна підготовляла ся до мирових переговорів. Та в межичасї большевицьке правительство звернуло ся до всїх воюючих держав з відомою мировою пропозициєю. У відповідь на се, центральні держави і їх союзники, отже, Нїмеччина Австро-Угорщина, Туреччина й Болгария згодили ся неґайно приступити до мирових переговорів. Місцем переговорів назначено Берестє Литовське, зайняте тодї нїмецькими військами. Центральним державам дуже спішило ся, як найскорше замирити ся з Росиєю й її народами, зглядно новими национальними державами, щоби мати вільні руки для дальшої війни та вимушеня миру на заходї й полудни.

З початком грудня справа миру широко дебатувала ся на Малій Радї. Представники усїх партий домагали ся скорого замиреня. Перемирє і мир мусять бути зроблені від імени Української Народної Республики. Крім того Мала Рада обстоювала думку змагати до загального миру, для всїх справедливого і демократичного, в порозуміню із союзними державами, а не миру за всяку цїну. Для забезпеченя корисних умов миру Ґенеральний Секретарият постановив утворити з румунського і полуднево-західного фронтів один український фронт.

Для контролї большевицьких переговорів в Берестю Литовськім Укр. Ц. Рада делеґувала свого члена Миколу Любинського. Між ними і большевицькою делеґациєю виникли тертя за того, що большевики поспішили ся зробити перемирє без участи Українців. Любинський відмовив большевицькій делеґациї права говорити в справі перемиря іменем цїлої бувшої Росиї.

Тимчасом Ґенеральний Секретарият випустив ноту до невтральних і воюючих держав, в котрій з'ясував своє становище в справі миру. В ноті виразно зазначено, що уся демократия української держави змагає до сьвітового миру — до загального миру поміж усіми державами, що тепер ведуть війну. Мир повинен забезпечити свободу народноправного самоозначеня усім, навіть найменшим народам в кождій державі. Українська Народна Республика виступає самостійно в міжнародних справах через своє правительство, яке повинно брати участь в мирових переговорах, конференциях і з'їздах на рівні з усіми иншими державами. Нота з натиском зазначує, що власть ради народних комісарів не простягаєть ся на цілу Росию, а зокрема не простягаєть ся на Укр. Нар. Республику. Мир, який хоче заключити Росия із своїми противниками, лиш тоді буде важний для України, коли його умови прийме і підпише правительство Української Нар. Республики. Нота кінчить ся уступом: "У. Ґ. Секретарият держить ся твердо принципу загального народоправного миру та змагає прискорити його заключенє. Признає велике значінє всїх змагань, щоб такий мир здійснити, уважає за необхідне, щоб його заступники брали участь в переговорах в Берестю Литовськім, і рівночасно бажає, щоб справу миру завершено на міжнароднім з'їзді, на який укр. правительство запрошує усї воюючі держави."

У відповідь на ноту Ґен. Секретарияту до невтральних і воюючих даржав надійшла отся телеґрафічна відповідь почвірного союзу з дня 26. грудня 1917.: "Нота Ґен. Секретарияту Укр. Нар. Республики до всїх воюючих і невтральних держав означує яко безумовно потрібне, щоб представники Укр. Нар. Республики взяли участь в переговорах в Берестю Литовськім. Німеччина, Австро-Угорщина, Болгария й Туреччина привязують вартість до того, щоб зазначити, що вони готові повитати уповновласнених представників Укр. Нар. Республики у мирових переговорах у Берестю Литовськім." Таким чином почвірний союз офіциально признав Україну і запросив її представників до участи в мирових переговорах.

Дня 22. грудня розпочали ся мирові переговори в Берес-

тю Лит. До конференційного стола засіли по однім боці представники большевицької Росиї, по другім висланці Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини й Болгариї. На першім засіданю після привітних промов, голова российської делєґациї Троцький розвинув основи российської мирової проґрами, яка обнимала в загальних зарисах все те, що містило ся в знаній пропозициї з 9. падолиста. Хочу звернути увагу на одну з точок тої проґрами тому, що на неї погодили ся представники союзних держав. А саме Троцький запропонував, щоби национальним ґрупам, які перед війною не мали політичної самостійности, дати можливість шляхом плєбісциту (всенародного голосованя) рішити про їх приналежність до одної чи другої держави, або про їх державну самостійність. Делєґациї почвірного союзу у відповіди зазначили, що питанє державної приналежности национальних ґруп, що не мають державної самостійности, не може бути розвязане міждержавною дорогою. В данім випадку кожда держава може се питанє розвязати із своїми народами конституцийною дорогою. Взагалі мирова конференція в Берестю Литовськім розпочала ся газардом ідей і кличів, котрі мали ворушити цілий сьвіт, а котрі ніколи не мали бути сповнені. Большевики вибрали собі Берестє за трибуну, з котрої мали лунати могутні кличі про оборону малих, слабих або обездолених наций. Та не полагода национальних питань була в них на думці; сі гасла мали тільки з'єднати симпатию большевикам у гноблених народів, щоби тим чином найти підложе для социяльного перевороту і триюмфу большевицької проґрами. В сути річи, поза словами і шумними фразами, в Берестю стрінули ся два империялізми: один репрезентований большевиками з думкою про всесьвітну большевицьку републику, другий представлений Німеччиною з думкою про велику империю Гогенцоллєрнів. Після першого засіданя відложено дальші переговори на 10 днів, т. є до 4. січня 1918 р. Сей речинець був потрібний на те, щоби можна було й инші правительства воюючих держав зазнайомити з умовами й основами миру та старати ся притягнути їх до мирових переговорів.

В тім самім часї, коли большевицькі можновладцї в Бере-

стю Лит. вимахували оливною віткою миру, в большевицькій Росиї йшли приготованя до війни з У. Н. Републикою. Солию в оці був факт, що на Україні не вони, лиш Центр. Рада має всю владу в своїх руках. Зрештою, як засьвідчила їх дальша політика, вони в нічім не ріжнять ся від инших централістично российських партий. Правда, проголошені ними засади що до национальних справ були приманчиві, і се одно та конечність боротьби з реакцією початково на короткий час звели разом большевиків і Українців. Ніде правди діти, українські політики були за мало вироблені, щоб відразу оцінити як слід розбіжність між словами і ділами большевиків. Воно й не диво. Прецінь в теориї рада народних комісарів проголосила ось такі засади в национальних справах: 1) Воля й незалежність всїх народів Росиї, 2) право самоозначеня народів Росиї аж до їх відокремленя і перетвореня в самостійні держави, 3) скасованє привілєїв поодиноких народів і пануючої церкви, а також обмежень всякого роду, 4) право всїх народів, що живуть у Росиї і творять меншости, на необмежений вільний розвиток. Поза рамки гарних слів в своїй політиці у відношеню до України не вийшли вони ніколи. Навпаки, зараз після того, як Українська Центральна Рада, спираючись на широкі маси, згідно з волею українського народу, перейняла повноту власти, большевики виступили проти центральних українських інституций. Їх метою стало змаганє переробити українські орґани на московський зразок, заступити український парлямент Центр. Раду, радою робітничих, салдатських і селянських депутатів, де вони сподівали ся мати більшість. На отсїм підложу вибух конфлікт між українською демократиєю і большевиками. З кінцем падолиста большевицький воєнно-революций-ний комітет випустив поклик проти Центр. Ради, закидуючи їй "буржуазийність" і розрив з большевиками. Большевики вправді признали Ц. Раду краєвою владою, але домагали ся, щоб на місцях (на провінциї) Рада в своїй діяльности спирала ся на ради робітн. і салдатських депутатів. Та большевики на Україні були за слабі, щоби виступити проти Центр. Ради. Тому віднесли ся до петербур. правительства, яке й поставило У. Ц. Р. формальний ультімат. Сей акт большевицького пра-

вительства гідний того, щоб його подати хоч в скороченю, бо він, як богато инших, в національній політиці большевиків розминаєть ся з практикою. Ось його зміст: "З огляду на інтереси цілости та братерство терплячих в боротьбі з імперияліѕмом висилених робітничих мас, з огляду на признане прийнятих численними резолюциями органів революцийної демократиї, а передовсім першим всеросийським з'їздом рад засад, потверджує утворене з ради народних комісарів социялїстичне правительство Росиї право всім царизмом і буржуазиєю Великоруси гнобленим народам на свобідний розвиток включно до їх права віддїлити ся від Росиї. Тому рада народних комісарів признає Українську Народну Республику та її право на повне відокремлене від Росиї, як також на те, щоб вона увійшла в переговори з росийською республикою про взаїмні федеративні, як також инші відносини."

Так гарно представляєть ся вступ до ультиматум ради народних комісарів, котра признала Українську Народну Республику. Одначе тій раді не подобаєть ся, що признана нею республика розброїла большевицькі війська, котрі стояли в Київі; що український уряд підпирає заговір проти влади рад, признаючи незалежність Донської й Кубанської областий; що через територию України не перепускає радянських військ проти Калєдіна; що У. Ц. Рада ганебно зрадила революцию. Отсї закиди, на думку ради народних комісарів, є остаточною основою для того, щоб виповісти війну Україні, скоро не наступить зміна, а саме, скоро український уряд не занехає дезорганізациї на фронтї (т. є. українізациї армії), не перепустить військ над Дон і Ураль, не приверне червоної гвардиї на Україні та не поверне зброї роззброєним віддїлам. Як що до 48 годин не надійде вдоволяюча відповідь, то тим самим наступить війна між Укр. Центр. Радою і владою рад в Росиї.

Одним з головних замітів, зроблених большевиками У. Ц. Р. було роззброєне червоної гвардиї. Про сю справу подав ближші дані голова Секретарияту Винниченко на засїданю Малої Ради 15 грудня. Розброєне обнятих большевицькою агітациєю військ було конечне між иншими тому, що большевики до своїх звичайних демагогічних кличів додали ще один: знище-

нє Укр. Нар. Республики. Що до дальших обвинувачень заявив Винниченко, що Секретарият стоїть на принципі утвореня загально - российської социялїстично - федеративної влади та що в тій справі ведуть ся переговори з правительствами всїх державних областий: Дону, Петербурга, Бесарабії, Білоруси, Криму, Сибірі й инших. Україна перепустить через свою територию війська тих народів, що тепер самоозначують ся, одначе перепущенє большевицьких військ для братовбійчої війни на Дону є недопустиме.

На ультімат народних комісарів наспіла 20. грудня відповідь У. Ц. Р., передана українським революцийним штабом через Укр. Військову Раду в Петербурзї. Українське республиканське правительство змагає до мирного полагодженя конфлїкту під такими умовами: 1) Признанє права українського народу й Укр. Республики, що ніхто не має вмішуватись в справи республики, 2) сповненє домаганя українізації військ (пересенє відділів з инших фронтів на територию України), 3) полагода фінансових справ, 4) невмішуванє ради народних комісарів, головної кватири й головнокомандуючого до управи українського фронту. Що до евентуальної участи в союзнім правительстві, то Україна мусить мати в нім не менше, як третину заступників. Дальше повідомляєть ся, що пожива з України до Великоруси видаватись-ме лиш за готівку (в одній третині плаченій золотом). На другий день большевицьке правительство в засаді згодило ся на мирне поладненє наростаючого конфлїкту, а рівночасно червона ґвардия вдерла ся до українського революцийного штабу й арештувала 4 членів. Центр. Рада зажадала телєґрафічно їх випущеня, бо в противнім разї зачнеть ся ворожа акция. Большевицьке правительство не лише випустило арештованих, але ще й вислало до Київа своїх депутатів для полагоди конфлїкту.

Та одночасно із мирними заходами большевики розпочали шалену аґітацию, щоби на Вкраїні витворити стан ферменту і безладя та тим самим утруднити становиско У. Ц. Р. В Київі большевики у відповідь на роззброєнє большевицько настроєних частин проголосили страйк усього робітництва. На щастє страйк не вдав ся. В ночи 16. грудня большевицький

полк захопив головний телєґраф в Харкові, а зараз після сього перенесла ся до Харкова з намови ради народних комісарів київська рада робітничих і салдатських депутатів. На засіданю присьвяченім справі конфлїкту з У. Ц. Р. більшостию голосів ухвалено виповісти війну Україні, як що Українці наново виберуть Центр. Ради, або коли У. Ц. Р. не піде на уступки і не підчинить ся владі совітів. При тім постановлено виробити плян веденя війни з Україною. Начальним вождом червоної армії проти України вибрано підпол. Муравйова, бувшого начальника оборони Петербурга. На всіх з'їздах, аранжованих большевиками, безнастанно закидувано У. Ц. Р. "буржуазийність" і підпомаганє контрреволюциї. Найкрасший вираз найшли сї заміти у поклику, зверненім до "українських робітників, салдатів, селян і до всього українського народу". В сїм поклику большевики обвинувачують У. Ц. Р. в порозуміню з протиреволюцийним правительством Керенського, в нанесеню удару робітничій і селянській революциї, у веденю переговорів з корнїловцем Калєдіном, в нападї на київські революцийні війська, в уложеню заговору проти власти совітів. Тому-то большевики закликають "братів Українців" негайно домагати ся нового вибору Ради й переданя всієї власти на Вкраїні радам робітничих і селянських депутатів.

В одній лїнії з покликами йшли заходи коло утвореня радянського правительства на Україні. І справді небавом злучені київська і харківська ради робітн. і салдат. депутатів, зложені в більшости з неукраїнських елєментів і нечисленних українських большевиків утворили в Харкові українське радянське правлїнє. Рада народних комісарів в Петербурзї признала його справдїшним, леґальним правительством України та пообіцяла йому всяку поміч в боротьбі проти "військ буржуазиї і багатих селян," себ-то проти У. Ц. Ради.

Ще передтим, заки наступило утворенє українського (лиш з назви, а не по сути) радянського (совітського) правительства в Харкові, большевики намагали ся в короткій дорозї звалити Українську Центральну Раду в серці України — в Київі. З тою метою скликали вони до Київа всеукраїнський з'їзд рад робітничих, селянських і салдатських депутатів, котрий розпо-

чав свої наради 17. грудня. На з'їзді явило ся понад 2.500 делеґатів з перевагою селян. Через те не приніс він большевикам сподіваних користий, а навпаки перемінив ся у велику маніфестацію за Центр. Радою. Предметом нарад з'їзду був конфлікт між Укр. Центр. Радою і радою народних комісарів. Большевик Шахрай, побачивши відразу, в яку сторону схиляють ся спочуваня з'їзду, запропонував уважати з'їзд приватною нарадою. Назріваючий конфлікт назвав очевидним непорозумінєм, підтримуючи відомі закиди проти Центр. Ради. В обороні Центр. Ради виступали проф. М. Грушевський, Ткаченко, Петлюра, Порш і ин., та найбільш цікавою була промова Винниченка, в котрій відслонив він правдиве обличе большевизму. Одним з найбільших закидів проти Центр. Ради се її мнима "буржуазийність". Се тільки невдатна заслона сути боротьби між Москалями, котрі не хочуть допустити до свобідного розвою Українців і — українською демократиєю, що хоче позбути ся московської опіки. Укр. Центр. Раду обвинуєть ся в протиреволюцийности, себ-то в боротьбі проти здобутків революциї — саме тоді, коли на Вкраїні панує найбільший здобуток революциї — свобода. А тимчасом найбільші оборонці революциї, большевики, нищать свободу, позакривали всі небольшевицькі ґазети, подоптали свободу страйків, насильно і брутально заводять в Великоруси социялїзм, хоч Московщина не дозріла ще до такого ладу.

На вечірнім засіданю з'їзду, д. 19. прийнято всіми голосами проти 2 (29 здержало ся від голосованя) отсю резолюцию про ультимат ради народних комісарів; "а) Уважаючи ультимат ради народних комісарів замахом проти Української Народної Республики, б) виходячи з того, що на самоозначенє та на вільне будованє форм свого державного житя — всеукраїнський з'їзд рад селянських, робітничих і салдатських депутатів стверджує, що централїстичні заміри дотеперішного московського правительства, доводячи до війни між Московщиною і Україною, загрожують до решти розірвати федеративні звязки, до яких простує українська демократия.. В той час, коли демократия всього світу, з передовими відділами міжнародного социялїзму на чолї, бореть ся за осягненє загального миру,

який єдиний тільки дасть можливість селянським і пролєтарським масам успішно бороти ся за інтереси трудящого люду, — погроза нової братогубної війни, оголошена радою народних комісарів Україні, — руйнує братерство трудящих мас усіх народів, розбуджує прояви національної ворожнечі та затемнює клясову свідомість мас, сприяючи тим самим зростови контрреволюциї. Визнаючи, що відповідь Ґен. Секретарияту з 17. грудня є належною відповідию на замах народних комісарів на права українських селян, робітників і вояків, — всеукраїнський з'їзд рад селянських, робітничих і салдатських депутатів уважає потрібним вжити всїх засобів, щоб не допустити до пролитя братерської крови, і звертаєть ся з гарячим закликом до народів Росиї всїми способами запобігти можливости нової ганебної війни."

При тім на большевицький поклик до "українських робітників, салдатів селян і до всього українського народу" з'їзд відповів відозвою до всїх народів Росиї, в котрій говорить ся: "З'їзд рад селянських, робітничих і салдатських депутатів України, числом більш 2,500 делєґатів обговоривши ультимат рад народних комісарів У. Ц. Раді і оповіщенє війни Українській Народній Республиці, одноголосно постановив: висловити цїлковите довірє Центральній Українській Радї й Ґен. Секретариятови та звернути ся до всїх селян, робітників і салдатів усїх народів революцийної Росиї з такою відозвою:

"Братя! Більше трьох років сини всїх народів, сущих в Росиї, поплїч били ся в окопах. Довґі роки ми всї бороли ся з осоружним самодержавним ладом і спільними силами досягли перемоги революциї! Першим дїлом великої революциї було проголошенє прав усїх народів на самоозначенє. Український народ використав се своє право та проголосив Українську Народну Республику. Сїй Народній Республицї рада народних комісарів оповіщає війну! З ґен. Гінденбурґом рада народних комісарів веде мирові переговори, а демократиї всїх народів України вони ставлять ультимат і погрожують війною.

"На словах рада народних комісарів наче-б признає право нациї на самоозначенє аж до відокремленя. Але се тільки на словах, а на дїлї власть комісарів намагаєть ся брутально вмі-

шувати ся в діяльність українського правительства, яке виконує волю законодатного орґану — Ц. У. Ради. Якеж се право на самоозначенє? Певне комісарі дозволяють означувати ся тільки своїй партиї, всї-ж инші ґрупи людности та народи, во-ни, як і царське правительство, хочуть тримати під своєю кормигою силою зброї. Але український народ не для того скинув з себе царське ярмо, щоби запрягти ся в ярмо комісарів. І для того народи Росиї прагнуть замиреня на фронтї, щоб в тилу розпочати ще страшнійшу братогубну міжусобну війну в рядах нашої демократиї."

Дальше відпираєть ся закиди большевиків про буржуазийність У. Ц. Ради, вичислюєть ся ті великі завданя, котрих вона доконала та намічуєть ся ті реформи, що мають бути переведені. Вкінцї кінчить ся відозва отсим закликом:

"Брати й товариші! — робітники, салдати та селяни! Хиба се ви оповістили війну революцийній демократиї України? Хиба вам треба дусити волю на Українї? Хиба ви уважаєте нас, демократию України, страшнійшими ворогами нїж полчища Гінденбурґа? Нї, ми сьому не повіримо! Поміркуйте! Скажіть тим, які ведуть вас, — раді народних комісарів, — що вони розпочало злочинне дїло! Скажіть їм, що ви не нарушите тої братної згоди між Україною і всїми народами Росиї, на котру роблять замах петроградські комісари!

"Чого ми хочемо? Ми хочемо утворити всеросийську федеративну владу, яка-би опирала ся зорґанізовану волю народів і країв. Ми домагаємо ся негайного загального, демократичного замиреня. Отсе проґрама нашої дїяльности й наших домагань. Отже питаємо, чи за сю проґраму ви згодите ся приборкати нас гарматами та баґнетами? Спинїть ся, брати й товариші! Щоб нї одна рука селянина чи салдата не замахнула ся на свого брата! Щоб нї одної краплї крови не пролило ся в братогубній війнї! Досить крови!"

Поруч з тим з'їзд вибрав із свого складу по трьох представників від кождої ґубернїї, котрі на місцях мали умовляти большевиків не воювати проти України. Аґітация з обох сторін була розвинена на широку скалю. Ґен. Секретарият крім

того видав іще дня 13. грудня відозву пояснене до населеня України в справі большевицьких наклепів.

Та дуже скоро розвіяла ся всяка думка про мирну полагоду конфлїкту. Між большевицьким урядом, що злочинною демаґоґією опанував жадні наживи й темні салдатські маси, і українською демократиєю, уособленою в Українській Центр. Раді, прийшло до війни. Зачіпною стороною були большевики. Заки одначе прийшло до ворожих сутичок, большевики намагали ся усїма способами не допустити до українізациї армії. Свою мету осягнули вони в дуже значній части. Салдатів-Українців на північнім фронтї розброювано, українські части на Сибірі і Великоруси не пропускано на Україну, представляючи при тім Центр. Раду, яко орґанїзацию панів, попів і ґенералів. Знову на українськім фронтї більшість війська становили Москалї підміновані большевицькою аґітациєю. Большевицькі армейські комісари спрямовували ті відділи, після розпусту фронту, до грабіжи, безладя, дезорґанїзациї влади на Україні. До того-ж іще по українських містах були численні московсько - большевицькі залоги, що створили салдатські совіти. До них прилучили ся робітники переважно московського походженя з незначною домішкою укр. елєментів. Ось так при свободі, яка панувала на Україні і якою так величав ся Ґен. Секретарият, на суто українській области повстали салдатсько - робітничі совіти, філії петербурських комісарів, орґанїзациї крайно ворожі до українського напионального відродженя. На сих орґанах централїстично - пролєтарської влади постановила оперти ся рада народних комісарів в поширеню своєї власти на Україні. Дотого-ж іще перемирє, заключене з осередними державами, давало можність большевицькому головнокомандуючому Криленкови оголотити фронт і більші маси червоної ґвардиї перекинути на протиукраїнський фронт.

Головні сили большевицькі збирали ся на лїнії Гомель-Бахмач і в околиці Брянська. Підчас коли на тій лїнії відбувала ся концентрація військ, на усій териториї України большевицькі залоги розпочали бої з українськими частинами. З полудново - західного фронту надтягнули большевицькі відділи, маючи на метї з сього боку вдарити на Київ. Осередками боль-

шевицького руху на Волині стали: Староконстантинів, Рівне, і Шепетівка. Тут прийшло до більшої сутички з українським військом, котре роззброїло большевиків. Так само в районі Козятина — Здолбуново роззброєно три большевицькі полки В Білій Церкві і біля Коростеня розбито большевицькі ешалони. В районі Бердичева прийшло до бою між Українцями і кавалергардським полком. Під напором українських панцирників здали ся большевики. Найгарячійше було одначе в Жмеринці, котру большевики острілювали з тяжких гармат. Енерґічний виступ українських військ довів до капітуляції большевиків в жмеринецькім районі. Українці арештували штаб 11. армії. задержали салдата Чудновського, якому Криленко поручив орґанізувати штаб полуднево - західного фронту, яко головному командуючому, — забрали богато зброї й муніциї. У Волочиськах большевики початково взяли були верх й арештували українську раду, опісля посунули ся на Проскурів. На Поділю біля Браїлова йшла вперта боротьба між Українцями й большевиками. В Одесї після боїв встановлено власть на основі рівнорядности. В Полтаві виперло українське військо большевицькі полки. На загал на Правобережній Україні і на полудни ліквидация большевицьких авантур йшла успішно. За те тяжше було Українцям здержати большевицьку навалу на Лївобережну. Большевики звернули особлившу увагу на Харківщину і Катеринославщину з багатими копальнями вугля і заліза. До того-ж там легко находили вони союзників в напливовім робітничім населеню. В Харкові порядкувало вже українське большевицьке правительство, зложене в своїй більшости з Москалів і Жидів. На його чолї поставила рада народних комісарів мало осьвічену, півграмотну людину, залїзничого кондуктора Медведева. Щирий Українець, котрого підступні большевики втягнули в свої сїти, був одиноким побіч Юрка Коцюбинського (сина славного письменника Михайла), команданта українсько - большевицького війська, що володів українською мовою. Харків став базою для большевицьких операций проти України.

Серед таких невідрадних обставин, коли на молоду українську державу сунула страшна большевицька навала, коли на

цілій териториї України йшли сутички й бої між українськими частинами і большевицькими залогами та віддідами, Українська Центральна Рада замісць всї сили звернути на орґанізацію української армії безнастанно радила і радила. Серед тяжких обставин відбула ся осьма сесия Центр. Ради від 25 до 28 грудня. Цікава була промова голови Секретарияту Винниченка про положенє на Українї. Цікаво й те, що всю увагу звертано на внутрішні реформи, а большевицькі затії уважано мабуть дітočою забавкою. Винниченко підкреслив в своїй промові основу української революциї, яка є революциєю за национальне визволенє. Тим ріжнить ся українська революция від російської де совіт народних комісарів розпочав социяльну революцию. Обєктивних умов такої революциї в Росиї нема, бо российський народ, як і инші народи на териториї бувшої Росиї, не доріс до социялїстичного ладу. Опісля представив Винниченко праці поодиноких Секретарств. Довідуємо ся із звіту про Секретарство осьвіти, що в той час (з кінцем 1917) істнувало 33 українських ґімназий (з того 22 на селах). Цінне є також признанє помічника ґен. секр. для великоруських справ Одинця, який заявив, що ніхто ніде з национальних меншостий не мав таких прав, як вони дані в Українській Нар. Республиці. Та найбільшу увагу звернув на себе реферат делеґата на мирову конференцію в Берестю М. Люблинського. Він зазначив, що виїхав до Берестя тільки для інформациї і контролї российської делеґациї. Делеґати почвірного союзу дуже цікавили ся Україною, котра становить поважну зорґанізовану силу. Люблинський запропонував, щоби вислати делеґатів на мирову конференцию в Берестю в ролї самостійних представників з повними директивами. Після того постановлено на пропозицию укр. социяльних рев. взяти участь в мирових переговорах від імени Української Народної Республики. На основі сеї ухвали виїхала до Берестя українська мирова делеґация, зложена з уповновласнених делеґатів: Олександра Севрюка, Миколи Люблинського і Миколи Левитського, полїтичних і економічних дорадників (проф. Вольдемар, який властиво заступав литовську справу, Серґій Остапенко), військових знавців, секретарів, переводчиків, телє-

графістів і т. п. під проводом секр. торгу і пром. Всеволода Голубовича.

В днях 5 і 6. січня 1918. відбули ся необовязуючі наради між українською делеґациєю і делеґациями почвірного союзу. По тій першій виміні думок, коли вияснило ся, що до мирових переговорів не зголосив ся ніхто, та що темою переговорів може бути тільки окремий мир між Україною і Росиєю та державами почвірного союзу, українська делєґация зажадала нових вказівок з Київа. Стало ясно, що поставлена Ґенер. Секретариятом в ноті з 24. грудня 1917. плятформа: загальний мир всїх воюючих держав, зійшла з порядку дня. Зрештою Українці були примушені приступати до переговорів про окремий мир.

Большевицька делеґация заявила була ще передтим, що коли після 10-ти денної перерви инші держави не зголосять ся до переговорів, вони будуть їх дальше вести, не оглядаючись на нікого. Отже перед Україною з'явила ся велика небезпека; большевики могли замирити ся з осередними державами і всю свою силу звернути проти України та ось так в короткій дорозі погребати молоду українську волю. Інстинкт самозбереженя, захованя і закріпленя української державности наказував Українцям заключити мир, позбути ся боєвого фронту, відперти большевиків і приступити до внутрішних реформ.

Заки перейдемо до дальшого представленя справ і подій, годить ся згадати про відношенє до справи миру Вільзона — тим більше, що його 14 точок мало лягти в основу будучого загального миру. Так не стало ся тепер. Побідна антанта перша спроневірила ся поставленим засадам миру, накидуючи своїм супротивникам важкі, нездійснимі мирові диктати, проводячи крайно заборчу полїтику, висуваючи на перше місце (так само як і Німцї) постулят сили, а відсуваючи постулят права, підсичуючи імпериялїстичні забаганки деяких новоутворених держав-фаворитів, а знову инші народи, що в тяжких умовинах, серед безвихідного положеня змагають до волї, свободи й незалежности, кидаючи на поталу їх безсердечних ворогів і гнобителів. Та все таки т. зв. Вільзонівські тези про права народів становлять й довго становити-муть нові заповіди для цілої люд-

ськости в уладженю відносин між народами, зглядно державами.

Дня 9. січня 1918. відбуло ся повне засїданє мирової конференциї в Берестю. На чолї російської делєґациї з'явив ся тодїшний комісар заграничної полїтики Троцький-Бронштайн. Делєґациї почвірного союза не згодили ся на російську пропозицию перенести переговори на невтральну територию. На другий день голова української делєґаций В. Голубович представив українські мирові умови, зазначуючи, що Україна перша відповіла на поклик до замиреня та що тепер Українська Народна Республика розпочинає своє міжнародне істнованє, яке втратила перед 250 роками. На теперішних мирових переговорах виступати-ме Україна самостійно. У відповідь на се Троцький зложив заяву такого змісту: "Зважаючи на ноту Ґенерального Секретарияту Української Народної Республики, російська делєґация заявляє з свого боку, що вона в цїлковитій згодї з засадничим признанєм права кождої нациї на самоозначенє аж до цїлковитого відокремленя не бачить жадної перешкоди для участи укр. делєґациї в мирових переговорах". У дискусиї ще раз зазначив Троцький, що українську делєґацию признає самостійною делєґациєю. Делєґати почвірного союзу застерегли собі на пізнїйше зайняти становиско в тїй справі, та вже 12. січня ґр. Чернїн в імени союзників прийняв до відома зміст ноти Ґен. Секретарияту з 24. грудня та признав самостійність української делєґациї, застерігаючи собі в імени чотирох союзних держав формальне признанє Української Народної Республики до заключеня мирового договору. Годить ся згадати, що після сього Троцький ще раз потвердив своє попередне осьвідченє, підносячи українські свободи. На Українї, по його словам, полїтичне житє розвиваєть ся вільно, нема там середновічних станових орґанів, роди робітничих, салдатських і селянських депутатів ведуть нїким необмежені свою полїтику, при виборах до усїх орґанів самоуправи додержано засади загального, рівного, безпосередного голосованя. Отсе все спонукує його ще раз зазначити, що російська делєґация не бачить жадної перешкоди для самостій-

ної участи делеґациї Ґенер. Секретарияту в мирових переговорах.

З того часу українська делеґация почала брати участь в мировій конференциї. Дальші наради в Берестю обертали ся коло принципіяльного становиска російської делеґациї і делеґациї почвірного союзу. Були красномовні дискусиї, започатковані Троцьким в справі опущеня окупованих територий, справдішного прояволеня волї народів, допущеня народів окупованих земель до участи в мирових переговорах і и. п. Вся суть тих диспут заключала ся в тім, що Троцький з берестейської трибуни хотів своїми бесідами запалити пожар сьвітової революциї, встоюючи за народами окупованих земель, намагав ся найти там союзників. Знову-ж Німцї, що проводили почвірним союзом частуючи Москалїв гарними словами через уста Кільмана і Чернїна, хотїли диктувати мирові умови побитій Росиї, як се зрештою пізнїйше зробила антанта. Осередні держави котрим спішно було до миру, з берестейських диспут побачили, що з большевиками не дійдуть так скоро до ладу, що большевики більше дбають про те, щоб її в осередні держави перепачкувати свою аґітацию, як довести до кінця переговори. Через те представники почвірного союзу звернули більшу увагу на українську делеґацию. Початково замітне було деяке легковаженє українських делеґатів з боку Німців. Старі дипльомати бачили перед собою молодих людий, що перший раз ступали на ховзкий шлях дипльоматичної штуки. Тому думали вони, що з українською делеґациєю скорше можна буде справити ся. Та небавом мусїли представники осередних держав переконати ся, що справа не така легка. А тут іще й самі обставини помагали Українцям. Проживні відносини в Німеччині й Австрії погіршували ся з дня на день, настрій населеня в осередних державах пер німецьких і австрійських дипльоматів заключити хоч частинний мир. До того всього виявило ся що большевики приїхали до Берестя не по оливну вітку, лиш "при відчинених дверях" голосити свої теориї.

Отсе були безпосередні причини, які змушували дипльоматів осередних держав шукати замиреня з Україною. Між Німеччиною і Україною досить скоро найшли стичні точки. Ста-

ло ся се одначе не з німецьких симпатий до України або в імя т. зв. бісмарківської ідеї (створенє великого київського князівства), лиш тому, що не істнували і не істнують ніякі поважні противенства між обома державами. Без сумніву, Німеччина змагала до того, щоби через Україну створити собі безпосередний доступ до Персиї й Індиї, та її "симпатиї" в практиці непроявляли ся ніколи. Вистане згадати, що Німеччина ніколи не порушувала української квестиї, ніколи не старала ся втягнути її в ряд міжнародних питань; навпаки, німецький канцлер Бетман Гольвеґ виразно заявив був, що Німеччина не думає встрявати у внутрішні російські відносини. Пізнійша господарка Німеччини на Вкраїні тільки підтверджує сей погляд. Далеко тяжше йшли переговори з Австро - Угорщиною. Дня 16 січня відбула ся довірочна нарада ґр. Черніна з українською делеґациєю. Другого дня продовжувано наради. Мимо того, що австрійські звідомленя подавали звістки про вдоволяючий перехід, між обома сторонами виринали острі сутички з приводу правно-державного становиска Галичини та гніту, якого зазнає український народ від пануючої в Галичині бюрократиї. Ґр. Чернін, що тоді мріяв про Велику Польщу під берлом Габсбурґів, намагав ся як найдальше на схід відсунути українські границі. Тоді українська делеґация загрозила зірванем переговорів. Австро - Угорщина за всяку ціну потребувала двох річий: миру й хліба. Україна могла у великій мірі дати одно і друге наддунайській державі. Через те мусіла подавати ся неугнута постава австрійських дипльоматів. Дійшло до того, що справа миру з большевицькою Росиєю відійшла на задний плян. Бо й щож могли большевики дати виснаженим осередним державам? Нічого крім шумних комуністичних кличів, крім розстрою, безладя й анархії. Петербург сам входив у фазу хронічного голоду, не мав отже нічого на експорт. За те на Вкраїні були великі хлібні запаси, котрі українське правительство могло міняти за мануфактуру, хліборобські машини, ліки, то що.

Відносини большевиків до української делеґациї ніколи не були добрі. Початково можна було допускати деяку однозгідність. Українці мали сьвідомість того, що вони і представни-

ки петербурського уряду повинні держати супроти почвірного союзу одну лінію. Таж по однім боці виступають "побіджені", по другім "побідники". Одначе виступ большевиків проти Української Народної Республики примусив українську делєґацию не лиш відокремити ся від російської, але навіть ворожо виступати проти неї. Троцький мимо офіцияльного признаня самостійної української делєґациї домагав ся, щоб вона повідомляла його про всї свої постанови й ухвали. Взагалї большевики намагали ся взяти Українців під свої опікунчі крила. Коли-ж се не вдало ся, тоді Троцький постановив загнати делєґацию в глухий кут через покликанє нових "українських" делєґатів з харківського совіту. Саме тоді, коли українська делєґация доводила справу миру до кінця і в своїй більшости виїхала до Києва для інформациї і остаточних інструкций, голова російської делєґациї Іофе (по від'їздї Троцького) повідомив делєґациї почвірного союзу, що "робітниче й селянське правительство української республики" постановило післати 2 делєґатів до Берестя, яко представників центрального комітету всеукраїнських совітів робітників, салдатів і селян. Ся нова "делєґация" в особах Е. Медведева (голови виконавчого комітету) і В. Шахрая (комісаря для справ війни) являєть ся складовою частиною російської делєґациї.

На загальнім засїданю 30. січня Троцький представив нових делєґатів мировій конференциї. Він заявив, що в останних часах власть на Вкраїні переходить на большевицькі совіти, що харківський совіт, який виступає в цїлковитій згоді з петроградським совітом, зайняв своїми військами Харківщину, Катеринославщину і Полтавщину. Власть совітів на Україні постійно зростає. Мир, який був би заключений з делєґациєю Української Центральної Ради, не можна вважати миром з українською республикою. Попереднє признанє української делєґациї не має вартости з огляду на зміну відносин в користь правительства совітів. Член укр. делєґациї М. Левитський здержав ся з відповідию до часу повороту повної делєґациї. Дня 31. січня на порядок нарад прийшли територияльні справи. Ґр. Чернїн іменем австро-угорської делєґациї зазначив, що укр. делєґати стоять за тим, що справа границь між Австрією

і Україною (тому, що Австрия не межує з Росиєю) входить в зміст переговорів між делеґациями дотичних держав. Троцький рішучо запротестував проти сього. На його думку російська делеґация представляє собою делеґацию федеративної Росиї, має в своїм складі представників виконавчого комітету Української Республики, справа участи Укр. Центр. Ради належить вже більше до минувшини, ніж до теперішности, бо він власне тільки-що одержав телеграму, що більшість київської залоги перейшла на сторону большевиків. На слідуючім засіданю явилась вже повна українська делеґация за винятком голови В. Голубовича, котрий лишив ся в Києві. Провід делеґациї обняв Ол. Севрюк. Він заявив, що всї учасники конференциї від самого початку признали самостійність української делеґациї. На тій основі делеґация брала до тепер участь в мирових переговорах. Зміна поглядів Троцького на управненя і основи української делеґациї з покликанєм на політичні зміни минаєть ся з єством наступивших перемін. Дня 22. січня Українська Центральна Рада проголосила повну незалежність Української Народної Республики. Правительство України старало ся утворити спільний федеративний уряд усїх республик, що повстали на териториї бувшої Росиї, але що через політику ради народних комісарів до тепер такий спільний уряд не міг повстати, то Україна була примушена четвертим універсалом проголосити свою незалежність. В тім самім універсалї заявила Українська Центр. Рада, що з усїми державами бажає жити в мирі і приязни та що ніхто не має права вмішувати ся у внутрішні справи Української Народної Республики. Розправившись з иншими арґументами Троцького, запропонував бесідник формально признати Українську Нар. Республику зовсїм самостійною і від нікого незалежною державою та тим самим виразно ствердити міжнародне становиско її делеґациї.

Після сього на приказ Троцького виступив **Медведїв**, представник "українського" виконавчого комітету, котрий тільки собі приписав право виступати в імени України. Українській делеґациї закинув він таємність переговорів та заповів, що договори, заключені Центр. Радою, не будуть признані українським пролєтариятом.

Гарний малюнок большевицької господарки, бандитизму, нетолеренциї, терору і ганебного поступованя з неросийськими народами з боку большевицької влади дав М. Любинський. Він представив теж процес відродженя української державности і справу створеня харківського большевицького правліня. Після сеї вичерпуючої промови ґр. Чернін в імени чотирох союзних держав зложив заяву, підтверджуючи самостійність української делеґациї. А щоб усунути всякі сумніви почвірний союз признав і Українську Народну Республику самостійною вільною, суверенною державою, яка є в стані заключати самостійно інтернаціональні договори.

Маючи за собою признанє самостійности з боку держав почвірного союзу, Україна простувала шляхом миру. А що большевицька небезпека стала вже надто грізною, Україна як найскорше мусїла заключити мир, щоби всї свої сили звернути проти большевиків. Переговори йшли успішно на основі "без анексий і без контрибуций". Дня 9. лютого 1918. новоповстала українська держава перша заключила мир після майже чотиролїтної війни. Мирові точки мирового договору такі:

I. Німеччина, Австро-Угорщина, Болгария і Туреччина з одного боку і Укр. Нар. Республика з другого боку заявляють, що воєнний стан між ними скінчив ся. Заключаючі договір сторони ухвалили на далї жити між собою в мирі і приязни.

II. 1) Між Австро-Угорщиною з одного боку і Укр. Нар. Республикою з другого боку, як далеко сї держави межують між собою, лишають ся ті межі, які були перед війною між Австро-Угорщиною і Росиєю. 2) Далї на північ іде границя Укр. Нар. Республики, починаючи від Тарногороду, в загальних рисах по лінії Білгорай — Щебрешин — Красностав — Пугачів — Радин — Межиріче — Сарнаки — Мельник Високе Литовське — Каменець Литовський — Пружани — Вигоновське Озеро. В подробицях сю границю зазначить мішана комісия, беручи під увагу етноґрафічні відносини й жаданя населеня. 3) На випадок, коли-б Укр. Нар. Республика мусїла мати спільну межу з якоюсь иншою з держав почвірного союзу, застерігаєть ся особливі умови.

III. Опущенє окупованих теренів почнеть ся негайно по

ратифікациї мирового договору. Спосіб переведеня опущеня та переданя опущених країв означать уповновласнені заінтересованих країв.

IV. Дипльоматичні й консулярні відносини між сторонами, що заключають договір, відновлять ся негайно по ратифікациї мирового договору. Що до найдальше йдучого допущеня консулів з обох боків застережено особливі умови.

V. Заключаючі договір сторони відмовляють ся обопільно від заплати коштів війни, себто від державних видатків на веденє війни, а також від покритя военних шкід, себ-то шкід, завданих державам і їх горожанам на военних полях шляхом військових операций, включаючи сюди всї переведені у ворожій державі реквізициї.

VI. Военних полонених відпустить ся з обох боків до дому, о скільки вони не захочуть дістати дозволу лишити ся в чужій державі або подати ся до якоїсь иншої держави. Полагода получених з сим питань відбуває ся шляхом окремих договорів, зазначених в VIII статї.

VII. Отся статя займаєть ся усталенєм будучих господарських відносин між державами почвірного союзу й Українською Народною Республикою на таких основах: на час 31. липня 1918 обовязують ся сторони, що заключають договір, постачати обопільно надвишки хліборобських і промислових продуктів. До заключеня остаточного торговельного договору, а в усякім разї по упливі 6 місяців по заключеню загального миру обопільні торговельні зносини управильнить провізорична умова, яку можна виповісти протягом 6 місяців від 30. червня 1919. Ся провізорична умова усталює обопільні договірні мита, які мали силу до вибуху війни в торговельнім русї між Австро-Угорщиною і Росиєю, також для зносин між монархією. В нїй є також всї важнійші точки старого торговельного договору з Росиєю, о скільки вони мають відношенє до України. Крім того забезпечено вільний провіз до Азиї, а особливо до Персиї, який ранїше замикала Росия.

VIII. Усталенє публичних і приватно-правних відносин, виміна полонених та цивільних інтернованих, справа амнестиї, а також справа захоплених противником торговельних кораб-

лїв — все те усталить ся в окремих договорах з Українською Нар. Республикою, які творять значну частину теперішного мирового договору й о скільки се можливе — одночасно з ним вступлять в силу.

IX. Умови, заключені сим мировим договором, творять одну нероздільну цілість.

IV. Повінь.

Змора безладу на Україні. Центральна Рада радить. З'їзд соціялістів - само стійників. Большевицький наступ. Четвертий універсал Укр. Центр. Ради. Зміна правительства. Очищуванє України. Перші роковини Центральної Ради. Непорозуміня з Німцями. Айхгорн дає прикази. Національні меншости проти Центральної ради. Стан напруженя на Україні. Кінець Центральної ради.

Большевики від погроз дуже скоро перейшли до діла. Визначену мету: здезорґанізувати країну, зіпхнути її в пропасть безладя і хуліґанства — перевели вони майстерно при підмозї российського війська, що було на українськім фронті і стояло ґарнізонами в українських містах. Утворене псевдо-українське большевицьке правительство в Харкові, зложене з Москалів, Жидів та кількох замотеличених Українців, було укоронованєм большевицьких намірів супроти України. Склад того першого правительства, призначеного до опанованя для голодної Росиї багатої України, був такий: внутрішні справи: Е. Бош;-військові справи: Ю. Коцюбинський; фінанси: В. Аусен; осьвіта: В. Затонський; земельні справи: Е. Терлецький; почта й телеґраф: Мартинов; діловод: Лончинський; представник при петроградськім уряді: В. Затонський.

Невпорядковані відносини, вічна метушня, безнастанні заворушеня, загальне вировище найбільш скрайних кличів — ось ґрунт, на котрім могла зростати червона ґвардия, грабунки і легка, а до того ще й "ідейна" нажива. Большевицькі штики й гармати самі по собі не були такі страшні; страшнійшою за них стала большевицька аґітация, що в дальшій перспективі обіцювала рай на землї, а в данім моменті штовхала темні маси на вбивства і грабіжі. Одиноким ратунком в такій ситуациї могла бути тільки тверда власть, що спиралась би на

вірне, здисціплїноване, готове до виступу військо. На жаль Українська Центр. Рада, зложена з ідейних теоретиків, а не людей дїла, не могла чи не хотїла створити сильних військових рядів. Центр. Рада і її Ґен. Секретарият радили і спорили, видавали закони, котрим мало хто підчиняв ся, випускали прегарно писані, стилеві відозви й унїверсали, робили імпозантні паради, — саме в хвилї, коли Україна крок за кроком скочувала ся в пропасть анархії. Теоретично, отже односторонно вимріяна воля і загальна свобода служили на те, щоби потурати безприкладним нападам на українську державність, щоби допускати до небувалої ворожої й розкладової аґітациї серед війська й робітництва. Там, де треба було лихо вбити в самім зароді, замісць дїл наступали гарні, патетичні промови. Мода на социялїзм перевернула в головах богатьом здорово думаючим людям. Вони, що нїколи не були социялїстами, нараз пристроіли ся в червоні відзнаки. Розумієть ся, так спрепарований "социялїзм" в більшости не був нїяким социялїзмом, лиш модою і позою. Через перехід майже всього українського громадянства під ріжними менше й більше дивоглядними фірмами в социялїстичний табор захитано суспільно-полїтичною рівновагою. Слово "буржуй", — далеке від його дійсного розуміня, стало не лиш обидою, але з часом набрало признак злочинности. "Буржуазия" (в меншій мірі правдива капіталїстична, що обертає мілїонами, а в більшій части трудово-інтелїґентська- перейшла на той бік в суспільнім житю, де почуте права заникає зовсїм. — Ніде правди дїти, Центр. Рада, за котрою в державнім будівництві мусимо зачислити непомірні, історично-епохальні заслуги, на всїх инших полях нашого житя не вміла дати ради.

Укр. Центр. Рада не створила також наглядної й міцної підпори свого істнованя — армії. Правда, в тім напрямі багато робило ся. Військові з'їзди в перших місяцях революциї, також виносили прегарні ухвали й постанови. По всїх усюдах Росиї йшла українізация армії; виділювали ся з початку із загальних частин українські ешелони, курінї, полки, а з часом було вже кілька дивізий. Творили ся й нові чисто українські полки: Полуботка, Сагайдачного, Хмельницького, Дорошенка,

Орлика, Шевченка, Грушевського. Сї полки переходили школу национал̈ізациї, та мимо всього, захоплені загальною демораліізациєю, без всякої карности, завели в критичній хвилї, розходячись до дому, або навіть переходячи в ряди ворога. Одиною ясною точкою військової орґанїзациї на Вкраїнї являють ся Січові Стрільцї, зложені з Галичан. Вони від перших до останних днів були остоєю Української Центральної ради, вірними сторожами української чести й українського імени. Через наведені в горі причини витворив ся стан загальної непевности, розстрою й розпущености. Одні, провідники, жили в сферах, далеких від дійсного житя, ухвалюючи закони для якоїсь ідеальної країни, другі — сїра маса, витручена війною й революциєю з привичних рамок, шукала забутя й насолоди... З такого стану загальної розпряжности, підсичуваної безцеремонною большевицькою аґітациєю, не могла вратувати України така многочисленна й неспосібна до скорих рухів інституция, як Центральна Рада. Міг се зробити один чоловік, великий, сильний і залїзний, розумієть ся, як-би був найшов ся.

Нерозумно було би думати, що не було людей, які не бачили би надтягаючої небезпеки. Для прикладу годить ся згадати, що дня 30. XII. 1917. відбув ся в Києві з'їзд союзу социялїстів-самостійників (зложений з представників социялїстів-самостійників, української народної партиї, союзу Української Державности, українських национальних революционерів, незалежних укр. соц.-революционерів й инших самостійницьких ґруп). На тім з'їздї, по докладнім розглядї положеня на Українї, винесено постанови, що змагали до вратованя України від безладу й руїни. Там виставлено домаганє негайно проголосити Українську Народну Республику самостійною й нікому непідлеглою. З'їзд жадав залишити справу твореня всеросийської федерациї, поки не зорґанїзують ся нові держави та поки не вияснить ся, з ким Українї треба федерувати ся. Дальше вимагано, щоби українське правительство рішучо стало на ґрунт национально-державної полїтики, маючи на увазї тільки інтереси України. З'їзд закликав правительство вжити рішучих засобів у боротьбі з большевиками, щоби оборонити Україну від злочинств "совєта народник комісарів."

Та український уряд, зложений в більшости з социяльних демократів, людий навіть дуже заслужених в україньскім громадянськім і культурнім житю, одиниць найбільше вишколених, але мимо того впертих теоретиків з надіями на мирну полагоду конфлікту з большевиками, навіть тоді, коли большевики створили харківське правительство, коли червона ґвардия, створивши на Україні осередок в Харкові, гуляла в Харківщині, Полтавщині й Катеринославщині, вони як слід не доцінювали ще большевицької грози, а одночасно перецінювали свої сили. Старі партийні товариші не допускали думки, щоби російські побратими, хоч з лівого крила, могли піднести озброєну руку проти социялістичного уряду. Гасло большевиків про самоозначенє народів аж до повного відділеня брало ся ще зовсім поважно і в буквальнім розуміню. Розумієть ся, на таке відношенє українського уряду до большевиків вплинула ще й та обставина, що бої вели ся далеко від Київа. В столиці було зовсім спокійно. Москалі, що переїздили через Київ, захоплювали ся тамошними порядками. В Київі чисто, гарно, поживи подостатком, вулицями снують ся гарно вбрані пані й панове, офіцери парадують в нових уніформах, всі мають довірє до Центр. Ради, преса має повну свободу без огляду на напрям. Такий малюнок сьвідчив найкрасше, що й ті люди, які кермували державним житєм, живучи в упорядкованих відносинах, були спокійні і не брали положеня на міру того, що діяло ся поза Київом.

А тимчасом положенє безнастанно погіршувало ся. Большевицькі виступи в поодиноких місцевостях перемінили ся в зорґанізований похід проти України. Большевики поза принадними, хоч утопійними кличами, відкрили своє опанцирене обличе. Крилате і переважно бездумне гасло: "Долой буржуазію!" перейшло в орґії зьвірських знущань над бувшими недержавними народами. Большевицька різня розпочала ся з Дону, переносячись все більше на територию Української Народної Республики. Очищуванє України від "буржуїв" не кінчило ся різнею, тільки переходило на очищуванє України від "буржуазийного" вугля, руди, хліба, цукру, що їх тисячами ваґонів висилано в совітську республику.

В таких обставинах Центр. Рада вправді збирала війська, іменувала полк. Капкана начальним отаманом протибольшевицького фронту, але головну вагу поклала в слові. Таким "словом" в своїй суспільній частині є четвертий універсал Української Центр. Ради. Керманичі державного житя України були переконані, що большевицьку навалу здержить ся хоч тимчасовим заведенєм порядків і установ, зближених до совітського ладу. Дня 22. січня 1918. зроблено великий крок проголошеня повної незалежности України, та одночасно направлено цілість українського житя на хиткий, непевний і замотаний шлях социялїзациї.

ЧЕТВЕРТИЙ УНІВЕРСАЛ УКР. ЦЕНТР. РАДИ.

Народе України!

Твоєю силою, волею, словом утворилась на Українській Землї свобідна Українська Народна Республика. Здійснила ся давна мрія Твоїх батьків, борців за волю і право робочого люду!

Та в трудну годину народилась воля України. Чотири роки жорстокої війни обезсилили наш край і нарід. Фабрики не виробляють товарів. Підприємства задержують свою працю, залїзні дороги розбиті, гроші падуть в ціні. Скількість хлїба вменшуєть ся. Наступає голод. По краю розмножили ся ватаги грабіжників і убійників, особливо, коли з фронту рушило російське військо, творячи кріваву різню, безлад і руїну на нашій землї.

З приводу того всього не могли відбути ся вибори до Українських Установчих Зборів у визначенім нашим попереднім універсалом речинці і не могли відбути ся ті Збори, визначені на нинїшний день, щоб перебрати з наших рук тимчасову найвисшу революцийну власть над Україною, установити лад в нашій Народній Республиці і зорґанїзувати нове правительство.

А тимчасом петроградське правительство народних комісарів виповіло війну Українї, щоб повернути вільну Українську Республику під свою власть, і посилає на наші

землї свої війська — червону ґвардію, большевиків, які граблять хлїб у наших селян і без нїякої заплати вивозять його в Росию, не зоставляючи навіть зерна, приготовленого на засів, убивають невинних людий і сїють усюди анархію, убійство і злочин.

Ми, Українська Центральна Рада, робили всякі заходи, щоб не допустити до тої братовбійчої війни двох сусїдних народів, але петроградське правительство не пішло нам на зустріч і веде дальше крїваву боротьбу з нашим народом й Республикою.

Крім того теж саме петроградське правительство народних комісарів починає проволїкати заключенє миру і закликає до нової війни, називаючи її "святою". Знов поллєть ся кров, знов нещасний робочий люд буде мусїти приносити в жертву своє житє.

Ми, Українська Центральна Рада, вибрана зїздами селян, робітників і жовнїрів України, в нїякім разї не можемо згодити ся на те, нїяких війн піддержувати не будемо, бо український нарід бажає миру і мир повинен прийти можливо як найскорше.

Та для того, щоб анї российське правительство, нї нїяке инше не ставило перешкод Українї в установленю того бажаного миру, для того, щоб повести свій край до ладу, творчої працї, закріпленя революциї і нашої волї, ми Українська Центральна Рада, оповіщаємо всїм горожанам України:

Від нинї Українська Народна Республика стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною державою Українського Народу.

З усїми сусїдними державами, а саме: Росиєю, Польщею, Австриєю, Румунїєю, Туреччиною і иншими ми бажаємо жити в згодї і приязни, але нїяка з них не може вмішувати ся в житє самостійної Української Республики.

Власть в нїй буде належати тільки до народу України, іменем якого, заки зберуть ся Українські Установчі Збори, будемо правити ми, Українська Центральна Рада, представництво робочого народу — селян, робітників і жовнїрів,

та виконуючий орган, який від нині буде називати ся Радою народних мініїстрів.

І отсе, перш усього, поручаємо правительству нашої Народної Республики, Раді народних мініїстрів, від сього дня вести початі вже мирові переговори з осередними державами вповні самостійно і довести їх до кінця, не звертаючи уваги на ніякі перешкоди з боку яких-небудь частий бувшої російської імперії, та установити згоду, щоб наш край почав своє житє в спокою і мирі.

Що до так званих большевиків і инших напасників, які розграблюють і руйнують наш край, то поручаємо правительству Української Народної Республики твердо й рішучо взяти ся за боротьбу з ними, а всїх горожан нашої Республики закликаємо, щоби вони, не жалїючи свого житя, обороняли добробут і волю нашого народу. Народна українська держава повинна бути очищена від насланих з Петрограду наємних наїздників, які нарушують права Української Республики.

Безмірно тяжка війна, початa буржуазними правительствами, важко намучила наш нарід, винищила наш край, знївечила добробут. Тепер сьому треба покласти край.

Одночасно з тим, коли армія буде демобілїзувати ся, поручаємо розпускати жовнїрів, а після затверджeня мирових договорів розпустити армію зовсїм, на місце постійної армії завести народну мілїцію, щоб наше військо служило обороні робочого люду, а не забаганкам пануючих верств.

Знищені війною і демобілїзацією місцевости мають бути відбудовані при помочи державного скарбу.

Коли наші жовнїри вернуть домів,народні ради — громадські і повітові і городські думи мають бути перевибрані в часї, який буде установлений, щоб і вони мали в них голос. Міжтим, щоб установити таку власть, до якої мали-б довірє і яка опирала ся-б на всї революцийно-демократичні верстви народу, має правительство додати до помочи місцевим самоуправним радам робітничо-селян-

ських і салдатських депутатів, вибраних із місцевих людий

В земельних справах комісия, вибрана на останній сесиї Центральної Ради, вже виробила закон про передачу землї трудовому народови без викупу, прийнявши за основу скасоване власности і социялїзацию землї згідно з нашою постановою на 7-ій сесиї.

Сей закон буде розгляненний за кілька днів на повній сесиї Центральної Ради і Рада мінїстрів ужиє всїх способів, аби передача землї земельним комітетам в руки трудящих відбула ся ще з початком весняних робіт.

Лїси, води і всї підземні багацтва, як добро українського трудового народу, переходять в розпорядженє Укр. Народної Республики.

Війна забрала для себе трудові сили нашої країни, більшість заведень, фабрик і робітень виробляли тільки те, що було необхідне для війни, і нарід зостав ся зовсїм без товарів. Тепер війнї конець.

Радї народних мінїстрів поручаємо негайно примінити усї заводи і фабрики до мирних обставин, до виробу продуктів, необхідних для робочих мас.

Та сама війна дала сотки тисяч безробітних і інвалїдів. В самостійній Народній Республицї України не сьміє страдати нї один трудящий чоловік. Правительство Республики має підняти промисл держави, має зачати творчу роботу на всїх областях, де всї безробітні могли би найти працю і приложити свої сили, і прийняти всї міри для обезпеченя окалїчілим і потерпівшим від війни.

При старім ладї торговцї і всякі посередники наживали на бідних, утиснених клясах зовсїм значні капітали.

Від тепер Українська Народна Республика бере в свої руки найважнїйші области торговлї і всї доходи з неї обертає на користь народу.

Торговлю товарами, які мае ть ся привозити з заграницї і вивозити за границю, вести-ме сама наша держава, щоб не було такої доріжнї, через яку завдяки спекулянтам терплять найбіднїйші верстви.

Для виповненя сього поручаємо правительству Рес-

публики виробити й представити до затвердженя закони про се, а також про монополії заліза, вугля, шкір, тютюну й инших продуктів і товарів, з котрих податки найбільше обтяжували робочі кляси в користь нетрудових.

Так само поручаємо установити державно-народну контролю над усіми банками, що через кредити нетрудовим клясам помагали експльоатувати трудові маси. Від тепер кредитова поміч банків має йти передовсїм на піддержку трудовому населеню і на розвиток народного господарства Української Народної Республики, а не для спекуляциї й ріжнородної банкової експльоатациї.

На ґрунтї анархії, неспокоїв у житю і недостачі продуктів зростає невдоволенє серед декотрих частин населеня. Тим невдоволенєм користують ся ріжні темні сили й тягнуть неосьвідомлених людий до старих порядків. Сї темні протиреволюційні сили бажають знову піддати всї вольні народи під одно царське ярмо — Росиї. Рада народних мінїстрів повинна безпощадно бороти ся з усіми протиреволюційними силами й кождого, хто призиває до повстаня проти самостійної Української Народної Республики й до повороту старого ладу — карати яко за державну зраду.

Всї демократичні свободи, проголошені третим унїверсалом Української Центральної Ради, потверджуєть ся і окремо проголошуєть ся: в самостійній Українській Народній Республицї всї народи користують ся правом национально-персональної автономії, яку признано за ними законом 22. січня.

Все перечислене в унїверсалї, чого не вспїємо виконати ми, Центральна Рада і наша Рада мінїстрів в найблизші тижнї, виконають, справдять і до оконечного ладу доведуть Українські Установчі Збори.

Ми поручаємо всїм нашим горожанам перевести вибори як найбільш енерґічно, підняти всї зусиля, щоб підрахунок голосів був закінчений як найскорше, щоб за пару тижнів зібрали ся наші Установчі Збори, — найвисший господар і управитель нашої землї, і конституциєю нашої

незалежної Української Народної Республики закріпили свободу, порядок і добробут на добро всього трудового народу її тепер і на будучі часи. Сей найвисший наш орґан має рішити про федеративну звязь з народними республиками колишної российської імперії. До того-ж часу всїх горожан самостійної Української Народної Республики, завзиваємо стояти непохитно на сторожі добутої свободи й прав нашого народу і всїми силами боронити свою долю від всїх ворогів селянсько-робітничої Української Республики.

Отсей четвертий універсал був висловом думок партиї соц.-революционерів, що в другій половинї січня повалили Секретарият Винниченка і самі взяли власть в свої руки. Без сумнїву, до сього перли самі обставини. Социяльні демократи з Винниченком на чолї в практицї досить нерішучо протистави ли ся большевикам, сподїючись, що ліві їх товариші з російської партиї не захочуть баґнетами поладнати конфлїкту. З другого боку перехід власти з рук найбільш полїтично зрілої партиї до рук найменше зрілої мав необчислено шкідливі наслїдки для дальшого розвитку подій на Українї. Зародки пізнїйшої гетьманьщини містять ся вже в четвертім універсалї, а саме в тій частинї, де говорить ся про социялїзацию землї.

В часї перерви мирових переговорів, коли українська делєґация повернула до Київа для остаточних вказівок в справі миру, полк імени Полуботка, що стояв під впливом соц. революционерів в боєвій поставі з панцирними самоходами явив ся під Центр. Радою і зажадав уступленя Секретарияту. Після того прийшла до керми Рада народних мінїстрів під проводом Всеволода Голубовича, мінїстра торгу й промисловости в бувшім Секретариятї та провідника мирової делєґациї в Берестю (до перерви, опісля провід обняв Олександер Севрюк). Склад першої Ради народних мінїстрів був такий: голова й мінїстер заграничних справ: В. Голубович, мінїстер війни: полк. А. Жуковський, мінїстер просьвіти: Григоріїв, мін. внутрішних справ: П. Христюк, мін. скарбу: Перепелиця, мін. шляхів: Сокович, мін. хлїборобства: Терниченко, мін. судівництва: М. Ткаченко, мін. апровізациї (а відтак земельних

справ): М. Ковалевський і мін. морських справ: Д. Антонович. Деякі ресорти обсаджено пізнійше.

Та отся зміна правительства не вратувала ситуації. Загальний розлад обхопив країну. Всякі поклики правительствен ні і поодиноких видатних людий (в роді Винниченкового: "Синки-базарники"), пропадали в клекоті знимаючих ся хвиль анархії. Україна, революцийні здобутки українського народу, українська державність — все те опинило ся під грозою большевицького заливу. Червона армія народних комісарів під проводом бувшого офіцира царської жандармерії, — а тепер большевицького главнокомандуючого проти "української буржуазиї" Муравйова та командуючого українсько - большевицьким військом Ю. Коцюбинського скорим походом зближала ся до столиці України. Дня 28. січня станула вона під мурами Київа. Через цілих десять днів вели ся завзяті й кріваві бої за посідане міста. Через десять днів велике, мілїонове місто, тисячі жінок, дітий і мирної людности заглядали смерти в очи. Через десять днів люди сходили з ума, сидячи в пивницях і закамарках, через десять днів торощили мури Київа стрільна тяжкої большевицької артилєриї. Одночасно з тим робітнича людність, розаґітована большевиками, підняла повстане проти Центр. Ради в середин міста. Українська залога, зложена з кількох полків та з Січових Стрільців, найвірнійшого війська Центр. Ради, через десять днів мусіла відбивати большевицькі наступи з усіх боків. Перші большевицькі розрухи в місті вдало ся здавити без більшого напруженя. Та небавом при шаленій аґітациї деякі відділи, вірні правительству, почали переходити до большевиків. Се спричинило велике замішане та скріпило большевицькі сили. Перший перейшов до большевиків полк ім. Шевченка, опісля більшість полку Сагайдачного; найкрасше держав ся найбільш надійний полк ім. Полуботка. В сих тяжких хвилях одинокою підпорою Центр-Ради остали Січові Стрільці під проводом от. Коновальця. Стрілецькі відділи в панцирних самоходах вганяли вулицями, розганяючи большевицькі ватаги. Одночасно з тим розпочали ся грабунки. Большевики кидали ся на мирне населенє, вбивали людий, грабили і нищили. Зарадати всьому було понад си-

ли стрільців. Вони мусіли й відбивати формальні наступи і боронити мирну людність. До помочи стрільцям повернув з під Полтави, закликаний Центр. Радою, С. Петлюра з чорними гайдамаками.

Тяжка ситуация в Київі багато причинила ся до того, що не вдало ся дальше від Київа здержати навали черв. ґвардиї. В крівавій боротьбі під Крутами згинув за волю України найкрасший цьвіт українського народу, студенти висших і середних шкіл. Після повороту Петлюри до Київа бої розгоріли ся наново. Січові стрільці, Петлюрівські гайдамаки, вільні козаки і Полобутківці відбили артерию Київа — Хрещатик, Троїцьку площу, арсенал і Поділ та викинули большевиків за Дніпро. Звідси большевики розпочали обстріл Київа гураґановим огнем тяжкої артилериї. Найбільше били на арсенал і собор св. Софії, де стояла українська артилерия. Київ перемінив ся в пекло. В днях 6. і 7. лютого Київ обняла пожежа. Запальні стрільна большевиків всюди спричинювали пожари, люди вмирали сотками. Наступила хвиля, коли вже йшло не про оборону міста, тільки про ратунок від цілковитої руїни. Большевикам безнастанно надходила поміч. На залізничих лініях з'явили ся большевицькі панцирні поїзди. Українське правительство постановило пощадити місто перед неминучою руїною. В ночи 8. лютого українське військо, українське правительство та члени Центральної Ради покинули Київ. Січові Стрільці опустили столицю яко охорона Ц. Ради, що в самоходах з усіми актами й документами виїхала в напрямі Житоміра. Петлюра з рештою українських військ останний опустив Київ.

Від 8. лютого почало ся большевицьке пановане в Київі. Артилерийська канонада вправді затихла, але зате на вулицях лунали крісові вистріли. Се переможці в упоюючім триюмфі біля давного царського двірця і в Маріїнськім парку сотками розстрілювали ворогів "пролетарської влади." Сі дні триюмфу забрали більше жертв, як 10-ти денні бої В Київі і біля Київа. Дня 11. лютого появив ся наказ Муравйова, в якім повідомляло ся про перехід влади до рук "народного секретарияту". Два дні перед тим воєнно-революційний комітет ви-

дав постанову про закритє рос. націоналїстичного "Кіевлянин-а". В друкарні сеї ґазети розпочав ся друк "Извѣсті-й кіевскаго совѣта рабочихъ и салдатскихъ депутатовъ." Друкарню Центр. Ради і цїле майно Української Народної Республики перабрано на власність совіта. В найблизші села вислано 70 аґітаторів, щоб ті переконували селян про конечність привозу поживи, яка потрібна для робітників, а не для "буржуазиї". Городськiй управі наказано під карою 100 тисяч карб. до 24 годин спрятати трупи з вулиць Київа. Українські гроші, випущені Центр. Радою, кредитові білєти по 100 карб., уневажнено. Циркуляром з 10 лютого скасовано Центральну Раду і Ґенеральний Секретарият, зглядно Раду народних мінїстрів. Українських мінїстрів визнано державними злочинцями і розписано за ними стежні листи. До Київа пересилились з Харкова всї українсько-большевицькі секретарства з центральним виконавчим комітетом на чолї.

Після втрати Київа, в котрім загнїздили ся большевики, Українська Центральна Рада пішла на мандрівку. Вкінці опинила ся вона під охороною вірних військ в Житомирі. Звідси вислала Центр. Рада іскровим шляхом поклик до культурного сьвіта, в котрім малює грозу і руїнництво большевицького заливу. "До всїх!" — так називаєть ся відозва українського правительства. "Ще перед двома місяцями — кажеть ся там — говорили всї в Росиї про Україну як про оазу в росийській пустинї. В нашім краю був розмірно порядок. Радість, гордість і повага огортали нас перед нашим першим народним парляментом, Центр. Радою, яку вибрав сам народ. Ми старали ся не нищити, але відбудувати собі самі на руїнах війни наш край. Большевики в Петроградї, Москві й инших росийських містах з заздростию і ненавистию дивили ся на поступ Українцїв. Та се була мала причина. Головною причиною їх заздрости було природне багацтво України на збіже, цукор і все инше, що наш рідний край видав з себе. Се стара історична звичка захланного, ненаситного московського народу, нас грабити й висисати. Носителї большевицьких ідей не ріжнять ся нїчим від царських посіпак і визискувачів; вони топчуть колишні права й вольности неросийських країв бувшої росий-

ської імперий, продовжають грабіжи царату. Чому большевики граблять лише саме в нас на Україні? Чому напр. не в Донеччині, де також є багато запасів збіжа, а по большевицькому розуміню зібрали ся там самі контрреволюціонери? Се-ж ясно: Донська область заселена в більшій части Москалями, тому її щадять, будь вона революцийна, чи реакцийна. А укр. територия се українська земля, заселена українським народом, тому треба її визискувати, хоч вона зорґанізувала ся яко социяльна й демократична республика. Ви, чужинці, які до тепер нас не знали й до яких сьогодня наш голос тілько тяжко доходить, розумійте нас! Тепер бачите ви правдивий характер большевиків. У Харкові, Полтаві, Катеринославі й Київі тепер убивають і палять. Кождого Українця, який брав участь у социяльній революциї, щоби підперти нову волю нашого краю, переслідує, витягає з хат і розстрілює червона ґвардия... Чужинці, що живете вільно на землї своїх батьків, вислухайте та зрозумійте нас! І ми боремо ся за нашу социяльну вільність, за ратунок наших жінок і дітий і за право нашого самоозначеня,, яке вони хочуть вирвати нам з рук."

Ось такими словами відзивав ся український нарід через Центр. Раду до всїх культурних народів сьвіта, представляючи їм большевицьку небезпеку. Та від сього не полегчало на Україні. Положенє з кождим днем ставало гірше. Української армії в повнім того слова значіню не було; були лише окремі відділи, котрі самостійно і нескоординовано вели бої з большевиками. Супроти добре платної, добре зодягненої, добре озброєної червоної ґвардиї, під одною командою не могли вони вдержатись. Крім того большевики вміли майстерно послугувати ся ще й другою армією, армією добре вишколених аґітаторів, що оперували на цілій Україні. Український уряд не мав іще як слїд зорґанізованої адміністрації, сплоченої довкруги своєї найвисшої власти — Укр. Центр. Ради — щоб могла успішно протиділати тій безпардонній аґітациї. До того-ж треба додати, що рука українського уряду була дуже легка. Центр. Рада своїм лагідним поступованєм тільки осьмілювала большевиків до нових бешкетів. Вистане згадати, що в часї крівавих боїв на вулицях Київа, коли Січові Стрільці від-

давали полонених большевиків до розпорядимости Центр Ради, то там списувано з ними протоколи і... пускано їх на волю. Сї і тим подібні обставини стояли в причиновій звязи з дальшими подіями. А хвиля була надто бурхлива, основа великого перевороту надто хитна, громадська думка, отуманена чарівним словом: воля настроєва.

По великих підйомах, по казочних скоках в формованю українського державного житя її творець, Центр. Рада, найшла ся далеко поза столицею, розсилаючи розпучливі поклики "до всїх". Треба було ратувати край перед неминучою руїною, державну думку перед смертию. Тому українська мирова делеґация, що по підписаню мирового договору, все ще сиділа в Берестю, звернула ся 12. II. через нїм. правительство з покликом до нїмецького народу. Без сумнїву сей крок не був дуже доцїльний, але иншого виходу не було. З того поклику дійсно пробивав ся голос розпуки. "...Ворог нашої свободи вдер ся да нашого Рідного Краю, щоби ще раз так само, як перед 254 лїтами, огнем і мечем поневолити український нарoд. Росийські большевики, які перед місяцем розігнали загально - росийські Установчі Збори в Петроградї, що складали ся майже виключно з соціялїстив, розпочали тепер, як вони кажуть, "сьвяту" війну проти социялїстів України. З півночи вривають ся в наш край наємні банди червоної ґвардиї. Вони об'єднують ся з росийськими салдатами, що втїкають з фронту та з увільненими злочинцями. Під умілим проводом бувших полїцаїв і жандармів нападають вони на наші міста, розстрілюють мужів довіря та провідників публичної думки й накладають на населенє контрибуциї. Вони лишають знищені й палаючі в пожежі міста, щоби іти далї шукати нової поживи. Ся варварська інвазия нашого північного сусїда поставила собі ще раз за цїль, як се було вже колись у нашій історії, під нїбито "сьвятими" приводами знищити самостійність нашої держави. Дійсні і останні причини лежать у неблагородних замірах і махінаціях тих, які мають інтерес бачити Україну в анархії, як також і тих, що змагають до повереня старого режіму." Поклик кінчить ся отсим зазивом: "У сїй тяжкій боротьбі за наше істнованє ми шукаємо помочи. Ми глибоко перекона-

ні в тім, що люблячий спокій і порядок німецький народ не зостанеть ся байдужим, коли він дізнаєть ся про нашу нужду. Німецьке військо, що стоїть з боку нашого північного ворога, має силу, щоб нам допомогти й своїм втрученєм охоронити наші північні межі від дальшого вдираня ворога. Се є те, що ми мали сказати в тяжкі години, й ми певні, що наш голос буде почутий."

Не треба думати, що Україна всеціло хотіла віддати ся під німецьку опіку. Для оборони республики концентровано на Волині більші українські сили, щоби по переформованю протиставити ся большевикам. Ніде правди діти, ті сили не були зовсім надійні. Вже згадувано, що деморалізація переїла колись черствий і могутний орґанізм цілої российської армії. Українські відділи не могли бути усунені з під того загального впливу. Навіть полки, сформовані в сутоукраїнській основі, переходили на большевицьку сторону або в скрутній хвилї, як що бажали охоронити ся від пятна зрадників, проголошували свій "нейтралітет". Укр. мирова делеґация, жадаючи німецької помочи, була справді переконана, що німецьке військо лиш малими відділами задля м о р ал ь н о ї піддержки вступить на територию України, а зрештою буде з півночи шахувати большевиків, не дозволяючи їм перекинути більших сил на український фронт. Треба ще тямити, що слава "непоборного ґерманця" дійшла була тоді до небувалих висот. Українці мали ще й те на увазї, що мирові переговори з большевиками не дали позитивного вислїду, отже Німці формально й на далї були у воєннім станї з Росиєю. Українська мирова делеґация сподївала ся при сїй нагоді видістати для підкріпленя української армії полонених з Німеччини і Австриї. В тій цїли звернула ся вона з осібним представленєм до осередних держав, а крім того видала поклики до полонених, закликаючи їх до оборони Рідного Краю.

Осередні держави поспішили на ратунок. Не мали вони на метї ратувати української державности, навпаки дальші події вияснили, що Україна була призначена на кольонію для тих держав. Всеж таки німецькі війська рушили з Ковля на схід. Небавом випущено й менші відділи укр. полонених з Фрайш-

тадту (в Австриї) і Раштату (в Німеччині), що в перших рядах виступили проти большевиків. Німецькі війська, машеруючи спішно, послугуючись своїми технічними засобами, поступали здовж зелїзничих лінії. При помочи панцирних поїздів і самоходів в дуже короткім часї очищено Волинь. Вже в перших днях міста, Луцьк, Новгород Волинський, Сарни, Рівне, Дубно, Острог, Кремянець, Шепетівка, Житомір, Бердичів, Козятин, Річиця і ин. найшли ся в руках української влади. Всюди вичищувано большевиків і привертано лад. В Новгороді Волинськім і Житомірі українські війська, що були окружені большевиками, злучили ся з німецькими. Йдучи в двох напрямах укр.-німецькі війська напівночи до кінця лютого наблизили ся до Гомеля, на полудни до Києва.

Також Австро-Угорщина, хоч її ніхто офіціяльно не просив о підмогу, постановила взяти участь в увільненю України від большевиків, а властиво в окупациї частини України. Дня 25 лютого явив ся в команді 54-ої австро-угорської дивізії комісар подільської ґубернії др. Степура з штабовим офіциром Николаївим з просьбою о поміч. Др. Степура зазначив, що він, не маючи змоги получити ся із своїм правительством, на власну руку прийшов в імени українського населеня просити о поміч проти насильств, злочинів і розбоїв большевиків. Опираючись на просьбі сього комісаря австро-угорські війська вступили на українську територию. В ґрупі сих військ найшли ся Укр. Січові Стрільці. Посуваючись в полудневім напрямі Австрийці заняли Хотин, Камянець Подільський і Проскурів.

Покликанє німецько-австрійських військ на Україну було як вже згадано конечне. Та треба було рахувати ся й з тим, що ті війська не будуть прийняті з надзвичайними симпатіями Раз тому, що взагалї ніде й ніколи не приймаєть ся на своїй території уоружених чужинців з отвертими руками, а по друге тому, що якраз в бувшій Росиї через увесь час війни вела ся неймовірна пропаґанда проти "ґерманців". А тут той самий уоружений ґерманець приходив на українську землю як спаситель і оборонець в боротьбі з большевицьким заливом. Сю переміну в настроях і загальнім положеню та новім укладі відносин треба вияснити. І ось 23. лютого 1918. Рада народних ко-

місарів відносить ся до людности Української Народної Республики з відповідним поясненем. Тодішні керманичі української держави були справді глибоко переконані, що німецькі війська мають на меті лише допомогу Українцям. "Вони йдуть на Україну, — писало ся в міністерськім поясненю, — щоб знищити нелад та безладє і завести спокій та добрий лад на нашій землї, для того, щоб дати змогу Радї народних міністрів творити велике дїло — будувати самостійну Українську Народну Республику, державу всього працюючого люду України. Вони будуть т і л ь к и допомагати тим нашим козакам, котрі завзято боронять нашу державу, землю і волю України від збройного нападу российського правительства, совєта народних комісарів, котрі, так само, як і за царів, хотять щоби Україна опинила ся під владою московських капіталїстів, щоб Московщина живила ся працею та багацтвами українського народу. Сї війська дружні нам, будуть бити ся з ворогами Української Народної Республики під проводом Полевого Штабу нашої армії. Допомагаючи Українському Урядови в його боротьбі з насильниками та грабіжниками, сї війська не мають ніяких ворожих намірів, бо Німеччина й Австро-Угорщина також мають велику потребу, щоб на Україні настав добрий лад і спокійна праця трудящого люду."

Такі сподїваня українського уряду були лише сподїванями. З хвилею, як відпливали мутні буруни большевицької повени, на Україну сунула грізна хмара голодних, гордих і хапчивих Нїмців та Австрийців. Україна стала ареною боротьби двох ріжних сил: большевиків з лїва і реакціонїстів з права. Одні і другі мали лише одну мету: на свій лад піддержувати хаос на Вкраїні, не допустити до сконсолїдованя громадських сил, поставити український уряд і український народ в становище невільника своїх змислів та грабувати українську землю.

Нїмецькі й австрійські війська несучи "допомогу", скорим походом йшли вперед. Поважних перепон не було, бо й большевики вміли тодї бороти ся тільки з мирним населеннєм — "буржуями"; перед зорґанізованою силою вони втікали або ховали ся в мишачі дїри. Лиш в трикутнику: Бердичів—Коростень—Київ, де зібрало ся около 30 тисяч большевиків,

прийшло до більшого бою. Тут з'єдинені українсько-німецькі сили, щоб обминути обстрілу Бердичева, обійшли його. Большевиків розбито або розігнано, так що взято Київ без вистрілу.

Останні дні большевицької влади в Київі зазначили ся безконечними грабунками. В Маріївськім парку все ще лунали вистріли; се "чрезвичайка" розправляла ся з Українцями, себ-то в офіціяльній большевицькій термінольоґії з "буржуями." Кожда ніч переходила серед безсонниці. "Защитники пролетарияту" грабили помешканя, рабували гроші, накладали своєрідні контрибуциї. Зі склепів і маґазинів вивожено всяке добро. З державного банку забрано всї гроші, навіть українські кредитки по 100 карбованців на суму 20 міліонів. Все се вивожено в совітську республику. В останних днях лютого повтікали всї большевицькі уряди, а за ними й "народні комісари". Дня 28. лютого з телєфонїчної стациї прийшла звістка до міського голови, що Петлюра з чорними гайдамаками вже кілька верств від Київа. Столиця приготовила ся на сьвяточне прийнятє визвольних військ. Дня 1. марта передні відділи українського війська були вже на окраїнах міста. Вулиці заповнили ся народом. На другий день о год. 9. рано прийшли до площі, сьв. Софії перші частини українських військ з отаманом Петлюрою на чолї. В склад сих військ входили: чорний курінь гайдамаків і курінь Слобідської України та Січові Стрільцї отамана Коновальця. З другого боку увійшли відділи отамана Присовського, а саме: Запорожський загін, запорожський курінь, Богданївці, Дорошенківці, полк Гордієнка. Німецькі війська, зложені з Саксонців, аж на другий день увійшли в столицю України. Рівнорядно з очищенєм Київа йшло очищуванє полудневої України. І тут большевики не ставали до отвертого бою за винятком Одеси й Миколаєва, де матроси відбивали ся з воєнних кораблїв. Одеса теж перейшла трівожні днї. Совєт народних комісарів накладав контрибуциї, Муравйов дав приказ переколоти "буржуазию", забирано дорогоцінности і инші вартісні річи. Перед приходом Німців і Австрийців большевики перейшли з міста на кораблї, на котрих відплили до

Севастополя. На кораблях чинено розправу з "буржуями", скидаючи їх в море.

Ось так одна повінь спадала а друга заливала Україну. На місце червоної орди з півночи прийшли флянґи, голодних, ласих на наживу Австро-Німців. Замісць езшабашної господарки большевиків наступила однозгідна, рівномірна і скропулятна господарка Австро-Німців, котрої кінцевим словом було все: "дай!; І на сім тлї, на розбіжних потребах, зараз на вступі розбила ся українсько-німецька приязнь.

Та заки докладнійше згадаємо се, годить не поминути мовчанкою деяких фактів українсько-полїтичного житя. Хочемо хоч кількома словами згадати про діяльність Укр. Центр. Ради. На мандрівці Центральна Рада, дожидаючи увільненя з тяжкої опресиї, зайняла ся досить живо законодатною діяльностию. Дня 2. січня 1918. ухвалено тимчасовий земельний закон згідно із змістом четвертого універсалу, приймаючи за основу социялїзацию землї, дня 7. лютого ухвалено закон про восьмигодинний робочий день. Україна перша із всїх держав законодатною дорогою пішла на зустріч робітничим домаганям. Взагалї в часї загальної розпряжности більшу увагу звернено на те, щоб розгромлене українське житє обняти правними рамками. До важнїйших законів, ухвалених У. Ц. Р. належить теж закон про громадянство Української Народної Республики. Через неунормованє справи українського громадянства звичайним з'явищем було таке, що всї чужинцї, (головно військові залоги) по містах, брали участь у виборах до всяких установ на некорить Українцїв та впливали на напрям і розвій подій на Україні зі шкодою для української державности. Тепер се мало скінчити ся.

По увільненю Київа, коли до наладженя державної машини після большевицького нападу і розстрою треба було людий-специялїстів, наступила реконструкция Ради і народних мінїстрів. Український уряд залишив шлях аґітацийно-орґанїзацийної роботи і намагав ся перейти на діловий курс полїтичної творчости. Национальна струя, що передтим ярко виступала більше в парадних виступах і манїфестациях, увійшла тепер в повноту житя республики. Провід Ради народних мінїстрів і

теку заграничних справ задержав В. Голубович; управителем міністерства заграничних справ став М. Любинський; М. Ткаченко, бувший мін. судівництва, обняв теку міністра внутрішних справ; М. Ковалевський, бувший харчовий міністер, став міністром хліборобства; ресорт судівництва опинив ся в руках Шелухина, високого судового урядника і визначного правника. Теку міністра війни й маринарки обняв Жуковський, висший офіцир ґенерального штабу; на міністра комунікациї покликано інжініра Соковича старшого залізничого урядника; міністром почт і телеґрафів став Сидоренко; міністер скарбу Перепелиця лишив ся з старого міністерства; на уряд державного контрольора покликано Лотоцького, відомого старшого укр. діяча; теку міністра осьвіти обняв відомий педаґоґ В. Прокопович; міністром торгу і промислу став знаний дослідник економічного житя України Чопівський; на міністра праці покликано Михайлова, а міністерство проживленя вручено Коліухови, що був предсїдником київської харчової управи. По партійній приналежности було в Раді нар. міністрів 5 соц. революционерів, 3 соц. демократів, 3 соц. федералїстів і 2 самостійники. Национальні меншости не вислали своїх представників до Ради міністрів. Вони зайняли вичікуюче, а в дійсности вороже становиско супроти нац. політики уряду. Ті самі народи, яких сотками лїт живила й збагачувала українська земля, в руках яких найшли ся чере зтраґедию української державсти великі земельні простори, промисл, торговля, всї вони стали в поперек змагань народу, що у важкій, крівавій боротьбі закріпляв за собою патент на волю, на повноту житя, на свободу рухів у своїй власній хатї, на витворюванє і зужиткованє багацтв своєї землї. Ми побачили дивне явище. Хоч як немилі були российській реакциї большевицькі гасла і їх пристосованє в дійснім житю,, але вона консеквентно поплїч з большевиками підкопувала повагу Центр. Ради, надіючись, що большевики довго не вдержать ся і вся власть перейде в їх руки. Поляки, яких невеличкий відсоток, зложений з великих власників та їх служби, залишив ся на Українї з часів бувшої Річипосполитої, не могли погодити ся з думкою, що ті земельні простори, які хитростию, підступом і насильством колись

давно опинили ся в їх руках, тепер мають вернути до правного їх власника українського народу. Українська влада, що відбирала землю від поміщиків, не була по нутру дрібній польській меншости. Жиди, що на зосередженю торговлї в своїх руках, наживали величезні маєтки, побоювали ся, що велика торговля перейде до рук українського уряду, здебільшого підпирали російську реакцию, а у великій більшости перейшли під крівавий большевицький прапор. Ось так национальні меншости, що — як самі привселюдно зазначували, нїде не могли мати таких прав і свобід, безвпинно кидали колоди під ноги укр. правительству, прискорюючи пановане реакциї.

В таких важких умовинах прийшло ся Центр. Радї будувати дальше українську державність. В таких обставинах, коли на Слобідській Україні палили ся ще огнї большевицького пожарища, а Правобереже було залите австро-німецькими військами, довелось Центр. Радї сьвяткувати перші роковини свого істнованя. Дня 20. марта 1918. відбуло ся святочне засїданє малої Ради, присьвячене першим роковинам істнованя сего першого парляменту України. Голова Ради Грушевський в своїй промові намігив пройдений шлях. Рік тому зорґанізувала ся Центр. Рада з відпоручників усїх культурних і політичних орґанїзаций. В цьвітни 1917. перевибрано Центральну Раду. Опісля включено в її склад Раду селянських депутатів, Військовий Ґенеральний Комітет і Раду робітничих депутатів. В такім складї стала Центр. Рада суроґатом парляменту. Та зважаючи на свій тимчасовий характер, змагала вона до того, щоби передати свої уповажненя Всеукраїнським Установчим Зборам. Через большевицький залив не могло це все стати ся. Українська Центральна Рада в своїй дїяльности мала на увазї лиш інтереси трудящих мас. Без огляду на помилки і невдачі всї співробітники державного будівництва можуть з вдоволенєм оглянути ся на пройдену путь і сказати словами поета:

”Ми не лукавили з тобою,
Ми чесно йшли; у нас нема
зерна неправди за собою...“

Після промови Мала Рада повстанєм з місць вшанувала память Пугача, Зарудного, Бочковського, молодих героїв, що згинули під Крутами, та всїх тих, які положили головами за долю і волю Рідного Краю.

Большевицька повінь зменшувала ся, відпливаючи в своє московське русло. Та Україна через те не увільнила ся від важкої журби. Із заходу нахлинув на республику новий залив "побідних і заприязнених" Нїмців та Австрийців. Війська осередних держав, вступивши на українські землї, поводились як завойєвники. Розпочало ся від арештів. Підозріне о большевизм було вповнї вистарчаючою причиною, щоби сьвідомих Українців часами найкрасших одиниць з поміж селянства, робітництва й інтелїґенциї запроторити в тюремні мури. За арештами присвоїли собі Нїмцї право суду, а то й розстрілу. Реквізициї хлїба й взагалї поживи переводжено на широкий розмір. Не лише потреби нїмецького війська мали вповнї задоволити українські селяни: нїмецькі вояки і з власної волї і з наказу старшини пересилали в Нїмеччину під позором воєнної добичі на большевиках сотки й тисячі ваґонів поживи. Україну безвідплатно оголочувано з її б[illegible] запасів. На сїм тлї виникли початково непорозуміня між людностию й нїмецьким військом, а опісля між українською владою і нїмецькою командою. Заки дійшло до явного розрізу, офіцияльно між Нїмеччиною й Україною панувала приязнь. Вистане згадати, що на телєґраму голови Ради мінїстрів В. Голубовича з нагоди увільненя Київа, нїмецький канцлєр відповів дружними словами; наприкінцї додав ґр. Гертлїнґ в імени Нїмеччини отсей уступ: "...маю сміліcть заявити, що як тільки Ви прийдете до переконаня, що справа нїмецьких військ скінчена, негайно буде даний наказ про їх вивід." Були се звичайні чемности, поза котрими крили ся особливі наміри Нїмеччини супроти України, наміри, котрі припечатали істнованє Укр. Центр. Ради. Нїмецька щирість і приязнь виявила ся небавом і у відношеню до українського війська. Позірно Нїмеччина випускала полонених-Українців, творила з них відділи і висилала на Україну до боротьби з большевиками, одначе в дійсности давалось їм нагоду кидати збрую і йти до хати. Українська військова сила бу-

ла не на руку Німцям, що бажали самі бути панами положеня на Вкраїні. Коли укр. дивізия от. Натієва в погоні за большевиками очистила Крим, німецький штаб наказав дивізиї покинути кримську область, котру обсаджено німецькими військами. Не красше діялось, як не гірше, в тій полосі Укр. Народ. Республики, котру обсадили австро-угорські війська. До грабункової господарки долучилось тут іще одно нещастє,, національна мішанина австро-угорської армії. Кождий з ґенералів, полковників чи старшин хотів вести свою окрему політику. Австро-угорські війська виступали в обороні поміщиків проти селянства. "Спасителї" дуже скоро виступили в привичній ролї гнобителів. Як далеко посунула ся австро-німецька самоволя видно з того, що правительство республики, се саме, що покликало чужі війська на Вкраїну, не могло довше мовчати. Дня 23. марта міністер внутрішних справ Ткаченко розіслав обіжник до всїх адміністрацийних установ, в котрім вказав на аномалію, що в деяких тюрмах приймають і садовлять засуджених німецькими і австрійськими судами мешканців України. Через те міністерство звертає увагу, що ніякі чужі суди не обовязують в республиці. Засуджуванє німецькими і австрійськими судами мешканців України є беззаконним учинком. Тому ніхто з властий республики не має права допомагати в чім-небудь таким беззаконним чинностям чужих військових судів.

Отсей рішучий виступ української влади проти німецьких безправств, був явним доказом, що український уряд не думає стати мальованою лялькою або мячем в німецьких руках. Знову-ж Німці, ті самі Німці, котрі розторощували одну державу за другою, котрі в побіднім поході перейшли сотки миль, котрі в своїй державі, а тим більше поза її межами, не могли стерпіти ніякого спротиву, котрі готовили ся на володарів сьвіта, не думали уступити. Україна зрештою їм дуже подобала ся. Вони, голодні і виснажені, зайшли — ще й покликані як "приятелї" — до країни гарної, роскішної й богатої, котра творила поміст до вимріяного казочного Сходу, чи схотїли-б вони завернути з обраного шляху? Ні! Бо-ж на се не дозволила-б їх гордість. А до того Україна творила преціњ основу

до політики у великім стилю супроти народжених і будучих в стадиї народин национальних держав. Звідси могли вони черпати не лиш із скарбниці багацтв, але й орієнтувати ся що до дальшого поступованя супроти півночи (Росиї), полудня (Балкан) і сходу. Німці не розуміли українського розвитку, не прикладали ваги, щоби зрозуміти українську психіку, вони — муштровані — звернули свої очи на правительство, котре, ніде правди діти, було слабе через социялїстичні експерименти, що не могли мати ніяких основ в укладі українського житя. Через те й виступ міністра внутрішних справ не зробив на грубошкірих Німцях ніякого вражіня. Ясно було тільки те, що завязав ся конфлїкт, порішеня котрого не можна ще було предвидїти.

Наступив стан напруженя, котрого слабе укр. правительство не могло розвязати, зглядно зліквідувати по своїй вподобі. Социяльний переворот, започаткований третим універсалом (земельна реформа без викупу), замотаний четвертим універсалом (социялїзация!) в многих місцях понизив повагу Центр. Ради. Социялїзация, сплоджена рос. соц. революционерами, для умовин росийського житя ("община"), не могла мати ґрунту на Україні. Социялїзация землї се одна з социялїстичних фантазий, котра може бути гарним кличем для далекої будучности, в теперішности є лиш очивидною утопією Українські соц. революционери, що свою теорию перебрали від своїх московських побратимів, не розглянувши особливостий українсього житя, окремих традиций, відрубної психіки, ріжної і протилежної від российської, переперши незначною більшостию голосів свою небезпечну проґраму, завдали — се можемо тепер щиро сказати — глибоку і крізаву рану справі української державности, котрої найгарячійшими пропаґаторами були-ж вони самі. Зовсім природно, серед вибуяня капіталїстичного устрою, зносити приватну власність на Україні т. зн. без ніяких практичних підготовань, без досьвіду одним почерком пера, одним універсалом намагати ся змінити в комуністичну череду таких індивідуалїстів з кости і крови, якими є Українці, се або болюча фантазмаґория, або божевільна думка. Не є нашою метою подрібно розглядати всі наслідки тако-

го кроку, або спорити на тему можности застосованя социялїзациї. Дальші події виказали, як страшно помилили ся глашатаї тої теориї. Позбавленим всяких материяльних дібр правительственна партия (укр. соц. рев.) не могла дати того, що їм обіцювали большевики; посідаючим відбирано їх власність, то, з чим зжили ся цілі ряди поколінь. До Центр. Ради безнастанно приходили селянські депутациї і домагали ся знесеня социялїзациї. А коли се нічого не помогло, тоді розпочала ся аґітация проти Центр. Ради. Ся аґітация впала на пригожий ґрунт. Прецінь большевики, що ще держали ся на північно-східній межі України, вміли піддержувати, особливо серед напливового робітничого елєменту і Жидів, ворожий настрій супроти "буржуазної" української влади. Поміщики, великі земельні власники,, не могли погодити ся із втратою своєї власности, селяни далекі були від сициялїзациї. Як віднесли ся национальні меншости до Української Народної Республики, ми вже мали нагоду згадувати. Москалї після проголошеня незалежности української держави, під позором оборони моск. культури на Вкраїні, об'єднали ся в "Русскій Союзъ", що розпочав безшабашну антиукраїнську аґітацию. Представники национальних меншостий в Раді тільки підглядали, яку пакість можна-б зробити українському правительству. Перш усього всї вони голосували проти ратифікациї миру з осередними державами (17 марта), безвпинно ставили запити до уряду, доцільно так уложені, щоби скомпромітувати українську владу в очах широких мас, взагалї не щаджено ніяких зусиль, щоби гальмувати законодатну працю Ради. До того всього треба додати недостачу виробленої адміністрациї, на котрій можна-б було оперти ся на місцях. По большевицькій руїні наново треба було наладжувати державну машину, а тут кредит правительства впадав все низше. Серед такого напруженя, серед поділу громадянства на табори і гурти, ворожі до себе, серед загальної плутанини, серед підриваня довіря до уряду, серед безнастанних виступів национальних меншостий проти української державности, серед різкої фінансової крізи, серед недостачі людий, котрі були би так сильні, рішучі і розумні, що зумілиби опанувати ситуацию, появив ся наказ

фельдмаршала Айхгорна в справі засїву землї. Начальний німецький полководець на Україні вимагає належного сповненя отсих пунктів: 1. До того, хто засїває землю, належить збір, він одержує гроші готівкою за зібраний урожай по відповідних цінах, 2. Селянин котрий, візьме скількість ґрунту, яка переходить його сили, й тому не обробить того ґрунту в цілости, зробить на будуче — як українському народови, так також і Українській Державі шкоду, якої й направити не можна, за що буде строго покараний. 3. Там, де селяни не можуть засїяти цілої землї й де є ще поміщики, ті останні повинні зайняти ся засївом ґрунтів, не нарушаючи через те права на законний поділ землї за помочию земельних комітетів. Селяни в тих випадках не повинні перешкоджати поміщикам в засїваню ґрунтів. Для засїву землї і переведеня жнив земельні комітети повинні доставити поміщикам коний, рільничих машин, а також насіня на засїв. Збір в таких випадках буде власностию порівну селян і тих, що засїяли землю. 4 Всякі грабіжі й нищенє засобів будуть строго карані.

Німецький ґенерал присвоїв собі права, які належали тільки законній українській владї. Сим розпорядком німецька команда та німецький посол в Києві ґр. Мум пішли на отвертий розріз з українським правительством. Німцї, прийшовши на Україну, яко помічна сила українському урядови, хотїли поступати в республицї, як в завойованім краю або підбитій кольонії. Сей поступок німецької команди викликав велике обуренє серед населеня. Дня 15. цьвітня обговорювано його і на Малій Радї. Всї бесїдники згідно вказували на небувалий нетакт Нмців, що змагають виконувати на Україні права зверхників. Сей наказ вніс великий заколот в селянство. Міністрови земельних справ поручено видати розпорядок про невиконанє наказу ґен. Айхгорна. Центр. Рада ще раз своїми ухвалами пригадувала Німцям рамки їх діяльности, а саме, що їх покликано на Україну в справі заведеня порядку в межах і напрямі, які зазначить уряд Української Народної Республики. Ніяке втручанє ґерманської й австро-угорської команд в социяльно-політичне й економічне житє України не є допустиме. Обуренє проти наказу ґен. Айхгорна у Центр. Радї було глибоке,

щире і справедливе. Та мабуть тільки декотрі з членів Ради були втаємничені в те, що сей перший приказ, як заявив дня 2. мая ґен. Ґренер, не міг бути несподіванкою для кабінету Голубовича, а особливо для голови Ради міністрів і мін. земельних справ Ковалевського. Розпорядок про засїви уложено на підставі порученя міністерства земельних справ.

Та у вислїдї станули проти себе два ворожі табори: всесильні Нїмцї і безсильна Центральна Рада. Поступки нїмецької команди були все таки провокациєю. Наказ про засїви видано тодї, коли засїви були на укінченю. Та не о се ходило ґен. Айхгорнови. Нїмецький штаб, уособленє пруських юнкрів, постановив вести свою окрему полїтику з однородними елєментами республики, т. зн. з поміщиками. Ядром сього круговороту, як вже нераз зазначувано, була земельна справа. На тлї социялїзациї вибух конфлїкт між утопійними змислами правлячої партиї і власницькими змаганями селян. Сю прикмету селянства підхопили поміщицькі кола, які й спомагали рух землевласників, себ-то заможнїйших селян. На численні депутациї, що домагали ся знесеня социялїзациї, не звертали міністри нїякої уваги. Тодї по всій Українї розпочала ся аґітация проти Центр. Ради. Безвпинно відбували ся з'їзди і наради поміщиків і землевласників. Йшли також депутациї до нїмецької команди. Нїмецький штаб скоро зійшов ся з поміщиками. Нїчого не помогли ухвали, постанови і заходи українського правительства, щоби припинити нїмецьку самоволю на Українї. Почала ся тиха, під'їздова боротьба обох таборів. На селї ширило ся невдоволенє з окупаційних військ і невдоволенє з Центр. Ради. Вкраїнї, котра переживала стан бурі, о фермент не трудно. Почались ворожі виступи проти нїмецького війська, в деяких місцях вбито кілька вояків. Тут і там творили ся таємні орґанїзациї з метою прогнати Нїмцїв з краю. Проти української аґітациї Нїмцї виставили свій озброєний кулак. Одні і другі вижидали нагоди, щоби від слів і погроз перейти до рішучих чинів. Та в хвилї, коли слабе правительство Голубовича то скаржило ся, то погрожувало, Нїмцї мали вже все приготоване до перевороту. Ждали нагоди, зачіпної точки, щоби звалити Центр. Раду і її правительство.

Крім того через чисельну перевагу партиї социялїстів - революционерів инші українські, навіть социялїстичні партиї, остали майже без голосу в справі державного будівництва. Правляча партия ще до певної міри зносила социяльних демократів, але социялїсти-федералїсти або самостійники були в дійсности полишені голосу. Партия социялїстів-федералїстів, вчорашних членів "Туп-у" (товариства українських поступовців), що зєднала коло себе три четвертини всієї української інтелїґенциї, була поставлена в безвихідне положенє. Її, що виросла на підкладі ідеольоґії Драгоманова, що мала за собою традицию, що довгі роки двигала на своїх плечах українську справу в Росиї, тепер випереджували ті крайнїйші партиї, що засвоїли собі социял-демократичну ортодоксийну віру, або непридатне для українського ґрунту російське есерство. Без більших зусиль, без відповідного вкладу праці і енерґії сї дві партиї мали щастє о стільки що на них сплила слава їх російських товаришів, рос. соц. дем. і рос. соц. рев. Гасла, кидані ними в медових днях революциї, перепоєні демаґоґією, зробили своє. Народ, виведений з нормального стану, захоплений подихом революцийних свобід, не спинив ся на границї можливого і неможливого, лиш пішов за тими, що мали сьміливість і відвагу обіцювати більше, розкидати повними пригорщами гарні заклики, розсївати мрії. І народ лавою пішов за тими принадними обіцянками. У виборах до всяких установ социялїсти-федералїсти були майже поминені. І от серед таких обставин перед партиєю виникло питанє, чи взагалї брати участь в державнім будівництві. Без сумніву, участь в будівництві була конечна, бо инакше могла наступити можливість недостачі сил. З другого боку через ту участь треба було брати відповідальність за усю роботу, якою кермували люди, що засвоїли собі сьвітогляд, створений на чужих основах. Через отсе роздвоєнє позиция партиї була хитка, народ мало цїкавив ся социялїстами - федералїстами, а всією своєю многоміліоновою масою пішов за українськими есерами. Таким чином за соц.-федералїстами залишили ся лиш духові сили. Та як довго революция не досягла межі анархії, так довго числено ся з тими силами. Кабінет Винниченка майже вповнї відпо-

відав думкам і змаганям соц.- федералїстів. Та через підозрілість центрального уряду небавом припинила ся широка орґанізаторська праця Секретарияту. В розвою дальших подій революция дійшла до граничних стовпів. Настав час, коли не пошукували людий, досьвідчених у полїтичних і громадських справах, тільки людий з революцийним темпераментом. Такими "темпераментниками" стали на Вкраїнї социялїсти-революционери. На соц. фед. мало хто звертав увагу і мало хто з ними рахував ся. Розпочали ся перегони з большевиками. Мимо того соц. федералїсти, не зважаючи на всї хиби нового уряду, не відмовляли ся від співробітництва.

З приводу наказу ґен. Айхгорна фракция соц.-федералїстів виступила проти втручаня Нїмцїв у внутрішні справи України. Одночасно зазначено, що такі накази викликує бездїльність правительства. В справі Установчої Ради фракция заявила ся проти її скликаня ізза незаконности її вибору. Зібранє комітету партиї 14. цьвітня ухвалило вести різку аґітацию проти скликаня старої Установчої Ради, не брати участи в доповняючих виборах, а навіть відкликати своїх мінїстрів з кабінету. І справдї, дня 27. цьвітня, отже на два днї до гетьманського перевороту, головний комітет партиї постановив: "Через те, що досї Уряд не опублїкував своєї декляраций, значить, не виявив досї певного та ясного пляну й конкретної проґрами дїяльности; через те, що нинїшний кабінет мінїстрів не в силї стати на шлях реальної роботи й не виявляє високої здатности до працї; через те, що мінїстри, члени партиї социялїстів федералїстів, не можуть стати в кабінетї до активної участи та впливу в загальній нашій полїтицї і тим приймають на себе відповідальність за те, до чого вони не можуть прикласти рук, — головний комітет партиї социялїстів - федералїстів своїх представників як мінїстрів, у числї трох, відкликає з теперішного кабінету, не забороняючи їм разом з тим тимчасово управляти мінїстерствами без мінїстерської відповідальности."

Наступило роздвоєнє в лонї самого громадянства. Між двома ворожими таборами станув третий, социялїсти-федералїсти, що не рвали ся до гетьманщини та не могли нїяк нала-

дити із соц. революционерами. Переворот зближав ся. Потрібна нагода трапила ся небавом.

Такою безпосередною нагодою для поваленя Центр. Ради явилось арештоване банкового директора Доброго. Розумієть ся, що колиб сеї нагоди не було, то Німці прийнялиб і кожду иншу. Великий фінансіст, Жид Добрий, член фінансової комісиї української делєґациї продав Німцям проти законів республики велику цукроварню. Був се злочин в розуміню законів української держави. Та українська власть замісць лєґальним шляхом потягнути його до відповідальности, перевела в ночи з 24. на 25. цьвітня тайне арештоване. Три узброєні мущини зробили се вправді з припорученя "Комітету ратунку України," але — як опісля виявило ся — в тім були причастні й українські мінїстри. В сім факті дошукували ся Німці ворожих намірів супроти них. Тому 25 цьвітня ґен. Айхгорн видав приказ про заведенє на Україні німецьких полевих судів. День пізнійше в ночи з 26. на 27. цьвітня німецьке військо роззброїло першу українську дивізию, зложену з бувших полонених. Було ясне, що приготовляєть ся переворот та змагаєть ся до того, щоби усунути всяку силу, котра могла би стати в обороні Центр Ради. Наступив останний час діланя, та Центр Рада радила дальше. Вечером 27 цьвітня Мала Рада приступила до обговореня останного розпорядку ґен. Айхгорна. Голова Ради мінїстрів Голубович зазначував, що діяльність німецької команди на Україні не покриваєть ся тенденциями німецького правительства. Одинокий вихід домагати ся відкликаня своєвільних ґенералів, котрі не розуміють ходу справ на Україні.

На другий день продовжували ся дебати. В салї засїдань явили ся майже всі члени Малої Ради крім представників Поляків. З членів правительства були: Жуковський, Любинський, Прокопович, Христюк, Шелухин, і Клименко. В президиї зайняли місця М. Грушевський і О. Веселовський. перший забрав голос Порш. Він вказав, що причиною подібних наказів є розвал і безсильність державної власти. Кабінет до сього часу не мав ніякої реальної проґрами. Кволість правительства осьмілила Німців. Вони посунули ся до того, що поклали свою руку на внутрішне житє республики. Сьогодня вийшли два нові на-

кази, якими німецька команда оповістила, що професійні і робітничі спілки, а навіть міністерство внутрішних справ мають просити дозволу у Німців на святковане 1. мая. Сліпі німецькі ґенерали, що в своїй державі є підпорою поміщиків, думають що й на Україні можуть стати на шлях єднаня великих власників і буржуазиї проти робочого народу. Відповідно на таке поступоване Німців є припинити виконане заключених договорів. Другий бесідник Б. Мартос говорив про настрій на селї, який є ворожий Німцям через їх спілку з елементами ворожими українській державі і започаткованим реформам. Коли Німцї не змінять поступованя, то нехай знають, що їм прийдеть ся держати на Україні не 300 тис. війська а 3 міліони. Україна волїє бути Бельґією, як приєднаною до Румунії Бесарабією. — Промови були гарні і гарячі. Всї вказували на надходячу небезпеку, зазивали до єднаня, навіть Рафес відпекував ся від того, немов би неукраїнські демократичні ґрупи ворожо відносили ся до української держави та закликав до єднаня всїх народів України, щоби спільними силами захистити Укр. Нар. Республику.

Зараз після промови Рафеса увійшли до салї нарад німецькі жовніри під проводом офіцира. О год. 3.30 по пол. до будинку Центр. Ради підійшов відділ німецького війська з панцирним самоходом і кулеметами. Панцирник уставлено на Володимирській вулиці проти помешканя Центр. Ради, а жовніри з витягненими револьверами і баґнетами вдерли ся до середини. Німецький офіцир ставши перед столом президиї, закомандував по московськи: "Іменєм ґерманскаво правітєльства пріказиваю вам всєм поднять рукі вверх!“ — "Рукі вверх!“ — закричали німецькі жовніри, обступаючи салю вздовж стін. Всї члени Центр. Ради, міністри і ґазетні справоздавцї — крім голови Ради М. Грушевського — як школярі підчинили ся приказови маленького німецького офіцира. Цивільна відвага опустила їх зовсїм. Офіцир зажадав, щоби йому вказали мін. внутрішних справ Ткаченка, управ. мін. закордонних справ Любинського, військ. мін. Жуковського, дир. департ. внутр. справ Гаєвського і мін. зем. справ Ковалевського. На Радї були лиш Любинський і Гаєвський, яких зараз а-

рештовано і виведено з салї. Потім зроблено загальну ревізію і відібрано зброю.

Дня 29. цвітня для охорони Центр. Ради прибули Січові Стрільцї. Рано відбуло ся засїданє фракциї соц. рев., коло год. 3. спільне засїданє всїх фракций, а по 5-ій год. почало ся відкрите засїданє Малої Ради. М. Грушевський, відкриваючи засїданє, заявив, що він запротестував перед німецькими властями проти нечуваного поведеня німецького війська в Центр. Радї та проти трусів і арештів членів Ради. Опісля Мала Рада приступила до розгляду основного закону Української Нар. Республики. Закон ухвалено. Переведено теж зміну земельного закону, по якому приватна власність до 30 десятин не підлягає вивласненю. Вкінцї проф. Мих. Грушевського вибрано президентом Укр. Нар. Республики.

Був се останний акт Центр. Ради, який, на жаль, не здійснив ся. Українська й неукраїнська буржуазия висунули при німецькій допомозї нових людий і поставили їх при кермі державного житя України. Розпочались переслїдуваня й арешти членів Центр. Ради. В ночи 30. цьвітня виконано, на щастє, невдалий замах на проф. Грушевського, а опісля й розброєно одиноке заборопо Центр. Ради — Січових Стрільців.

Так перестала істнувати Українська Центральна Рада, орґанізацийний виконавчий і законодатний орґан відродженої України, носитель української державної думки, бойовник за суверенність українського народу і оборонець трудящих мас. Багато було помилок в діяльности Центр. Ради, на що вказано у відповідних місцях, та її заслуги такі великі й непомірні, що ми, навіть остро критикуючи деякі вчинки й постанови сеї інституції, мусимо схилити голови перед людьми, що в час страшної бурі й сьвітової хуртовини вивели український нарід на широкий шлях сьвітових інтересів.

V. Нова Гетьманщина.

Причина перевороту. Справа Української Установчої Ради. Гетьманський переворот »Грамота до всього Українського Народу.« Гетьманські закони. Павло Скоропадський. Умова з Німцями. Гетьманський табор. »Український Національно Державний Союз«. Партиї, ґрупи і течії. Реакция. Діяльність гетьманського Уряду. Українсько - російські переговори. Глухий кут укр. державности, Останні дні Гетьманату. Кінець Гетьманщини.

Крім зовнішних впливів, що не могли погодити ся з істнованєм Центр. Ради, крім созвучного нахилу Німців до буржуазних кругів, були ще й внутрішні причини, які довели до упадку Українську Центр. Раду. Ми вже вказували на ті причини в попереднім розділі. Ми бачили, до якого замішаня на Україні довели правлячі круги (партия укр. соц. рев.) через постанову довести до социялїзациї землї, ми знаємо, як ріжно розуміли социялїзацию автори четвертого універсалу і ті, яких вони хотіли социялїзувати, т. зн. селяни. Селянство зрозуміло гасло социялїзациї землї яко поклик до подїлу і набутя на власність великої земельної посілости. Коли-ж непорозуміне з часом вияснювало ся, тодї між власницьким інстинктом селян і теоритичними мріями соц. революционерів наступив різкий конфлїкт. Заможнїйші селяни, а навіть значна частина біднїйших, виступили з протестами проти социялїзациї. Розпочали ся паломництва селян до Центр. Ради, котра в своїй більшости легковажила собі сей рух, уважаючи його інтриґами "буржуїв" проти "социялїстичного селянства". Через те й повага Центр. Ради упадала і заникала з дня на день. Ніде правди дїти, большевики більше обіцювали пролєтариятови, як се змогла зробити Центр. Рада. Посїдаючі втратили довірє до Ради через социялїзацийні змисли. Ось так усував ся ґрунт, основа істнованя сього першого передпарляменту України. Розумієть ся, до селян прилучили ся поміщики, котрі взагалї не мали охоти втрачати своїх посілостий, а що найменше бажали дістати за них добрі гроші, котрих на Україні було в брід.

Як довго на Україні вела ся війна з большевиками, рух проти Центр. Ради не проявляв ся з більшою силою. Та з хвилею приходу Австро-Німців, саме тодї, коли социялїстичне правительство України звязало ся "дружними вузлами" з німецькими юнкрами і австрийськими клєрикалами, отже з неод-

народними елементами, той рух зміг ся і скріпив ся. Кождий хто мав очи, бачив, як в пропасть котить ся Центр. Рада. Правда, се бачила й сама Рада. Тому постановила як найскорше скликати Українську Установчу Раду, щоб їй передати свої уповажненя та в її руки зложити дальшу долю державного будівництва. Дня 11. IV. Мала Рада обговорювала справу скликаня Установчої Ради. Вибори до сього законодатного тіла переходили в нормальних обставинах, серед инших часів і инших кличів. Вибори, що відбули ся з кінцем 1917 року і початком 1918 р. перед большевицьким заливом в пятьох губерніях, а саме: в Київщині, на Волині, Поділю, В Полтавщині і в Чернигівщині, дали такий вислід, що на 172 вибраних депутатів укр. соц. рев. і "Селянська Спілка" одержали 120 мандатів, большевики 33, жидівський нац. ком. 8, а инші по кілька мандатів. В инших ґуберніях, де переведено вибори аж після очищеня їх з большевиків, відношенє мадатів було меньшебільше таке саме. Таким чином рішаючий голос в будучій Установчій Раді припав соціялїстам-революционерам. Другою з ряду що до величини і сили партиєю мали бути большевики. Українські социяльні демократи, котрі до недавна двигали українську державність — всї вони остали без голосу. Ось так склад Установчої Ради в нічім не ріжнив ся від складу Центр. Ради, а коли ріжнив ся, то хиба відємно. Одно було певне і на одно годились всї, що так далї бути не може, що мусить наступити якась зміна, мусить прочистити ся душна атмосфера. На се вказували й промовці на засїданю Малої Ради 11. цвітня. Навіть представник соц. рев. Микола Шраг підносив в своїй промові, що через ворожу аґітацию, через неможливість перевести в житє земельну й инші реформи, Центр. Рада губить свій аавторитет. Те саме підносили й инші бесїдники. І так Рафес (представник "Бунду",) згадавши про те, що на суверенність укр. народу зазїхають всї сусїди, а одночасно на ту саму суверенність у нутрі даржави мають великі апетити чорносотенцї і реакционери ріжної масти, теж ствердив, що Центральна Рада, як господар української землї, вже не істнує. Треба справжнього представництва народу, а не сього суроґату парляменту, на який з легкою душею можуть зробити за-

мах розумнійші і справнійші, коли до того ще скасують социялїзацию землї. Проти скликаня Установчої Ради в такім складі, як вона вийшла з виборів, виступив др. Луценко. На його думку, вибори пройшли неправильно, в них брали участь московські салдати, що в той час перебували на Українї, а за те не брали участи українські вояки, що були порозкидані по всїх фронтах та Українцї-полонені. Луценко був тої думки, що треба призначити нові вибори до Установчої Ради. Проти негайного скликаня Устан. Ради заявили ся і укр. соц. демократи і социялїсти-федералїсти. Та більшостию 28. голосів проти 15 Мала Рада постановила скликати Укр. Установчу Раду на 12 мая.

Все промовляло за тим, що Центр. Рада хилила ся чим раз більше до упадку. Безсильна, знеможена і виснажена опанована через соц. рев. більшість, без поваги і послуху переживала траґічні днї. Мало хто з нею рахував ся, давнійші надії на Центральну Раду завмирали. Нїмцї і Австрийцї рабували Україну, виповнюючи тим зміст договору "без контрибуций"; "без анексий", — чудова чаруюча фраза, а прецїнь Холмщина і далї стогнала в чужинецькім ярмі, а прецїнь при тихій підмозї Австро-Угорщини і Нїмеччини Румунія насильно забрала Бесарабію. Про людське око бесарабський передпарлямент "Сафатул-Церій", зложений з довільно покликаних Молдаван та з представників инших народів, перевів голосованє дня 6. цьвітня в прияві румунського президента мінїстрів Марґільоманова. В дійсности одначе була се звичайна комедия, відіграна за румунські гроші при підмозї осередних держав. Коштом Бесарабії заплатила тоді Україна "спростованє" румунської границї в користь Австро-Угорщини та економічні користи Нїмеччини. На тім не конець. Крим, що орґанїчно звязаний з Україною, який армія Натієва увільнила від большевицького терору, лишив ся в руках Нїмцїв, які самі постановили уладнати його дальшу будуччину. Через социялїзацийні досьвіди Центр. Радо Кубанщина не виявляла великої охоти получити ся з матірним пнем.

Невдачі Центр. Ради йшли одна за одною. Та не улягає сумнїву, що й така Центр. Рада, якою вона була в останних

тижнях свого істнованя, була-б продержала ся ще якийсь час силою своєї сьвітлої минувшини, що вже перейшла в традицию, як-би не постановила скликати Українську Установчу Раду на 12 мая. Та сама Установча Рада, що мала бути ратунком кредиту правительства у своїх і чужих, ще до її скликаня стала гробом Центр Ради з її соц. революцийною більшостю. Буржуазні верстви не могли і не хотіли допустити до скликаня Установчої Ради, зложеної з самих соц. революционерів і большевиків, не хотіли згодити ся на те, щоби социялїзация землї була закріплена сею найвисшою інстанциєю новоствореної держави. Тому звязали ся з Німцями, і по довших приготованях виступили до отвертого бою з Центр. Радою і її правительством. Справа Доброго і т. зв. сицилїйської вечірні була лиш потрібним претекстом для чинного виступу німецької команди, для оголошеня німецьких воєнних судів і переведеня арештів.

Дня 29 цьвітня, саме тодї, коли німецьке військо напало на Центральну Раду, в київськім цирку відбував ся з'їзд землевласників під охороною німецьких баґнетів. Зібрало ся богато селян і поміщиків. З'їзд відкрив селянин Коваленко; витаючи зібраних, нарікав на Центр. Раду і социялїстичне правительство та висловив надію, що може скоро явить ся тверда власть, що очистить від туману неправду та створить лад, а країну доведе до слави і могутности. "Ради ми не признаємо, — говорив він, — земельних комітетів також. Ми просимо (кого?) негайно усунути їх, бо вони працювали не для добра, а на шкоду народови України. Власть повинна бути міцна і ми її створимо." Також і инші промовцї — селяни та поміщики нападали на Центральну Раду, правительство і земельні комітети. Підношено й те, що Установча Рада ніби-то вибирала ся під загрозою штиків і тому вона не може встояти ся. Коло 2. год. явила ся в сїнях цирку нова сторожа, зложена з 500 озброєних російських офіцирів. В годину пізнїйше прибув на з'їзд ґен. Павло Скоропадський в товаристві офіцирів. В той час, як він занимав льожу, Коваленко звернув ся з трибуни до з'їзду: "Якої-ж власти нам треба?" — "Гетьмана" — відповіли зібрані в цирку, звертаючись в сторону льожі, де сидів Скоропадський. Саля задрі-

жала від оплесків та окликів. "Нехай живе гетьман!" — проносилось з одного кінця салї до другого. Тодї Скоропадський опустив льожу і з'явив ся на трибунї. Оклики ще збільшили ся Він поцілував ся з членами президиї з'їзду, а коли в салї трохи заспокоїло ся, промовив: "Панове! Дякую вам за те, що поручаєте менї власть. Не для користи беру я на себе тягар хвилевої власти. Ви самі знаєте, що всюди ширить ся анархія і що тільки тверда власть може завести лад. На вас хлїбороби, й на добре думаючих кругах населеня буду опирати ся. Молю Бога, щоб дав нам силу вратувати Україну". І знов залунали оклики в честь гетьмана. Його піднесено на руках і обнесено по салї. Зараз після сього він удав ся до собору сьв. Софії, де відправив ся молебень. На Софійській площі еп. Нїкодим довершив обряду постриженя й помазаня гетьмана. Саме в той час переїзджав в панцирнім самоходї з машиновими скорострілами старшина Січ. Стрільців Черник, може найкрасший виразник Січового Стрілецтва. Він не міг зорієнтувати ся в цїлій подїї, бо колиб був знав, що саме дієть ся, був би без намислу розторощив гетьманське зборище.

Із з'їзду землевласників вийшли хлїбороби-демократи, коли дізнали ся, до чого прямує з'їзд. Більш тисячі представників хлїборобів удало ся до помешканя київської "Просьвіти" де одобрено взагалї становиско Центр. Ради. Вони дивували ся з приводу наступивших подій та висказували своє невдоволенє з того, що Нїмці підтримують князів та ґрафів. Також члени Центр. Ради. ті, що не були ще арештовані і не розбігли ся, відбували наради, готували ся не віддати власти, та се нїчого не помогло вже в створеній ситуациї. Не було на кім оперти ся. По вулицях кружляли нїмецькі військові віддїли в боєвім поготівлю з маш. крісами на панцирних самоходах.

"Вибір" гетьмана України був довершеним фактом. На другий день, 30. цьвітня, появила ся на мурах Київа "Грамота до всього Українського Народу", якою скасовано Українську Центр. Раду, попереднє правительство і земельні комітети.

ҐРАМОТА

до всього Українського Народу.

Громадяни України!

Всім вам, козаки та громадяни України, відомі події останного часу, коли джерелом лила ся кров красших синів України й знову відроджена Українська Держава стояла на краю загибелї.

Вратувала ся завдяки могутному підтриманю центральних держав, які, вірні свому слову, продовжують і по сей час бороти ся за вільність і спокій України.

При такій піддержцї у всіх зродила ся надія, що почнеть ся відбудоване порядку в Державі й економічне житє України увійде врештї в нормальне річище.

Але сї надії не справдили ся.

Бувше Українське Правительство не здійснило державного будованя України, бо було зовсім нездатне до сього.

Бешкети і анархія продовжують ся на Українї, економічна руїна і безробітє збільшують ся і розповсюджують ся з кождим днем і врештї перед найбагатшою колись Україною стає грізна мара голоду.

При такім становищи, яке загрожує новою катастрофою Українї, глибоко сколихнуло всї трудові маси населеня, які виступили з катеґоричним домаганем негайно збудувати таку Державну владу, яка здатна була-б забезпечити населеню спокій, закон і можливість творчої працї.

Яко вірний син України я постановив відкликнути ся на сей поклик і взяти на себе тимчасово всю повноту влади.

Отсею грамотою я оголошую себе гетьманом всїеї України.

Управа Україною буде провадити ся через посередництво призначеного мною Кабінету Мінїстрів і на остаточнім обґрунтованю приложених при сїм законів про тимчасовий державний устрій України.

Центральна й Мала Рада, а також всї земельні комітети від нинїшного дня розпускають ся. Всї міністри й товариші звільняють ся. Всї инші урядовці, що працюють в державних інституція, зістають ся на своїх посадах і повинні продовжувати виконанє своїх обовязків

В найблизший час буде виданий закон, установляючий порядок виборів до Укр. Сойму.

До нього я буду твердо стояти на сторожі порядку й законности в Українській державі, буду домагати ся негайного виконаня всїх державних розпорядків і буду підтримувати авторитет влади, не спиняючи ся ні перед якими найкрайнійшими мірами.

Права приватної власности як фундаменту й цивілїзациї відбудовують ся в повній мірі й всї розпорядки бувшого Українського Уряду, а так само тимчасового російського уряду відміняють ся і касують ся. Відбудовуєть ся повна свобода по розробленю купчих по куплї-продажі землї.

Поруч з сим будуть прийняті міри по вивласненю земель по дійсній їх вартости від великих власників для наділеня земельними участками малоземельних хлїборобів.

Рівночасно будуть твердо забезпечені права робітничої кляси. Особливу увагу звернеть ся на поліпшенє правового становища й умов праці залїзничників, котрі при виключно тяжких умовах ні на один час не кидали своєї відповідальної праці.

На економічнім і фінансовім полї відбудовуєть ся повна свобода торговлї й відкриваєть ся широкий простір приватного підприємства й ініциятиви.

Передбачую всю трудність праці, що стоїть передо мною, і молю Бога дати менї силу, щоб достойно виконати те, що я уважаю своїм обовязком перед рідною Україною в сучасний виключний і критичний для неї час.

Менї далекі й чужі, які-б то не були, власні побудки й головною своєю метою я ставлю користь і добро народу всїм дорогої нам України.

В сій сьвідомости кличу всїх вас, громадян і козаків

України — без ріжниці национальности і віроісповіданя — помогти мені й моїм працьовникам і співробітникам в нашім загальнім великовідповідальнім ділї.

Гетьман всієї України ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ.

29. цьвітня 1918 р. Київ.

Одночасно з оголошенєм "Грамоти до всього Українського Народу" оповіщено й "Закони про тимчасовий держав. устрій України", а саме: —

Тимчасово до вибраня Сойму й відкритя його діяльности державний устрій України й порядок кермованя оснуваєть ся на отсих законах:

Про гетьманську владу.

1) Влада управи належить виключно до Гетьмана України в межах всієї Української Держави.

2) Гетьман стверджує закони й без його санкциї ніякий закон не може мати сили.

3) Гетьман признає Отамана Ради Мінїстрів. Отаман Мінїстрів складає Кабінет і представляє його в повнім складі на затверджене Гетьмана. Гетьман затверджує і скасовує Кабінет у повнім його складі. Гетьман приймає і звільняє инших урядових осіб в раді, коли для останних не обґрунтовано законом иншого порядку призначеня і звільненя.

4) Гетьман є найвисший керовничий всїх зносин Української Держави з закордонними державами.

5) Гетьман є верховний воєвода Української Армії та Фльоти.

6) Гетьман оголошує области на військовім, осаднім або виключнім станї.

7) Гетьманови належить помилуванє засуджених, полегчене кари й загальне прощанє зроблених переступних подій з скасованєм проти них переслїдуваня і визволеня їх від суду й кари, а також складаня державних поборів і дарованя мило-

сти в особистих випадках, коли сим не нарушують ся нічиї охоронені законом інтереси та громадянські права.

8) Накази й розпорядки Гетьмана закріпляють ся Отаман-Міністром або відповідним йому Міністром.

Про віру

9) Передовою в Українській Державі вірою є християнська православна.

10) Всї неприналежні до православної віри громадяни Української Держави, а також всї мешканці на териториї України користують ся кождий на кождім місцї свобідним відправленєм їх віри й богослуженєм по їх обряду.

Права й обовязки українських козаків і громадян.

11) Умови придбаня прав українського козацтва та громадянства а так само їх утраченя означають ся законом.

12) Захист Рідного Краю се обовязок кождого козака та громадянина Української Держави.

13) Українські козаки та громадяни повинні платити установлені законом податки й мита, а також відбувати повинности згідно з постановою закону.

14) Ніхто не може підлягати переслїдуваню за проступне дїланє иншим способом, як тільки означеним законом.

15) Ніхто не може бути затриманий під сторожею инакше, як лише у випадках, означених законом.

16) Ніхто не може бути суджений і покараний инакше, як тільки за проступні дїланя, передбачені істнуючими в час їх здійсненя законами.

17) Оселя кождого непорушна. Робити обшукуванє й арешт в будинку без згоди його господаря можливо не инакше, як у випадках і в порядку означених законом.

18) Кождий український козак і громадянин має право вільно вибирати мешканє і працю, набувати й продавати майно та без заборони виїзджати за кордон Української Держави.

19) Власність непорушна. Примусове вивласненє нерухо-

мого майна, коли се необхідно для якої-небудь державної чи громадської користи, можливо не инакше, як за відповідну платню.

20) Українські козаки та громадяни мають право робити зібраня в межах, нешкідливих законам, мирно і без зброї.

21) Кождий може в межах, установлених законом, висловлювати й писати свої думки, а так само розпоряджувати їх шляхом друку або иншими засобами.

22) Українські козаки та громадяни мають право гуртувася в громади й спілки в межах, непротивних законам.

Про закони.

23) Українська Держава керуєть ся на твердих основах законів виданих в установленій черзі.

24) Сила закону без виїмків обовязкова для всїх українських підданих і чужинців, що перебувають в Укр. Державі.

25) Закони, особисто видані для якої-небудь области чи частини населеня, новим загальним законом не усувають ся, коли в нім не постановлено такої відміни.

26) Закони оголошують ся для загального відома в утворенім порядку і перед оголошенєм до діла не прикладають ся.

27) Після оголошеня законови надаєть ся обовязкова сила від часу, призначеного для того в самім законї. В самім виданім законї може бути показане, як виповняти його, як проголосити, як виконати телеґрафом або через курієрів.

28) Закон не може бути скасований инакше, як тільки силою закона. Через те, поки новим законом остаточно не скасовано істнуючий закон, він заховує повну свою силу.

29) Ніхто не може відмовляти ся незнанєм закону, коли його оголошено істнуючим порядком.

30) Закони розробляють ся в кождім Мінїстерстві по належности й передають ся на загальне обміркованє в Радї Мінїстрів.

31) По ухвалї Радою Мінїстрів внесених законопроєктів вони передають ся на затвердженє Гетьманови.

32) Закони, які торкають ся деяких секций, передають ся

в Раду Мінїстрів після обговореня їх зацікавленими Мінїстерствами.

33) Мінїстрам даєть ся можливість видавати розпорядки в розвитку й поясненю законів, при чім всї такі розпорядки належать попередному ухваленю Радою мінїстрів.

Про раду Мінїстрів і про Мінїстрів.

34) Напрямок і об'єднанє праці окремих секций по прикметам як законодавства, так і найвисшої Державної Управи складаєть ся на Раду Мінїстрів.

35) Кермованє дїлами Ради Мінїстрів складаєть ся на Ґенерального Секретаря і на підлягаючу йому Державну Ґенеральну Канцелярію.

36) Отаман-Мінїстер і Мінїстри відповідають перед Гетьманом за загальний хід державної управи. Кождий з них окремо відповідає за свою дїяльність і розпорядки.

37) За проступні по посаді дїланя Отаман-Мінїстер і Мінїстри підлягають громадській і карній відповідальности на основах, в законї означених.

Про фнансову Раду.

38) Фінансова Рада є найвисша народна інституция для справ державного кредиту і фінансової полїтики.

39) Фінансова Рада складаєть ся з представників і членів, призначених Гетьманом. Крім того в склад Ради входять на правах членів: Отаман-Мінїстер, Мінїстер Фінансів і Державний Контрольор.

40) На Раду складаєть ся: 1) обмірькованє часу й умов державних пожичок; 2) обмірькованє дїл, що торкають ся державного кредиту, а також питань обороту коштів і 3) попередний, кождий раз з особистого розпорядку Гетьмана, розгляд дїл по фінансовій частинї, які належать вирішеню в законодатнім порядку.

41) Обмірькованя Ради передають ся на перегляд Гетьмана.

Про Ґенеральний Суд.

42) Ґенеральний Суд Української Держави уявляє собою найвисшого хоронителя і захистника закону та Найвисший Суд України для справ судівництва й адміністративних.

43) Ґенеральний Суд оголошує до загальної відомости всї закони й накази уряду, слїдуючи за зоконностию їх виданя.

44) Порядкуючий Ґенеральний Судия та всї Ґенеральні Судиї призначають ся Гетьманом.

Гетьман всієї України ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ.

Отаман Ради Міністрів МИКОЛА УСТИМОВИЧ.

29. цьвітня, 1918 р. Київ.

Таким чином гетманат став фактом доконаним. Його приготовлювано довший час, про що сьвідчить між иншим те, що Гетьман і його приклонники носили за пазухою готовий "тимчасовий державний устрій України." Гетьман поручив сформувати перше своє правительство Миколї Устимовичеви, великому київському капіталїстови. На жаль, мимо всїх зусиль не вдалось йому створити правительства, котре мало мати чисто український характер — тому, що социялїсти-федералїсти відмовили ся вступити до міністерства. Не маючи змоги оперти ся на поміркованих українських елементах, гетьман зробив крок на право. Справу створеня кабінету взяв на себе 30 цьвітня М. Василенко, член партиї кадетів (конституцийно демократичної або "партиї народної свободи"), український історик, доцент київського унїверситету, бувший товариш міністра народної освіти в кабінетї Керенського. Гетьман заявив Василенкови, що кабінет не може бути правий (реакційний), що реформи необхідні, що земельна реформа мусить бути переведена в напрямі, зазначенім в гетьманській грамотї. Про поворот до минулого не може бути мови. В основу діяльности кабінету повинно бути положене национальне відроджене України, одначе без тих крайностий, котрі шкодили би правильному розвитку национального житя і побуджували проти українства широкі круги инших национальностий. І Василенко

удав ся до социялїстів-федералїстів, закликаючи їх увійти в склад нового правительства, бо в противнім разї йому прийдеть ся зложити кабінет з инших елєментів. Социялїсти-федералїсти то відмовляли ся від участи в правительстві, то давали до пізнаня, що треба ще підождати. Тодї Василенко зложив по своїй вподобі лїберальний кабінет з отсих осіб: М. Василенко тимчасово заступаючий предсїдника мінїстрів, мінїстер народної осьвіти і тимчасово виконуючий обовязки мін. загр. справ; Ф. Лизогуб, мін. внутр. справ і тимч виконуючий обовязки мін. почт і телєґрафів; А. Ржепецький, мінїстер фінансів; С. Гутник, мін. торговлї і промислу; Кіянїцин, мінїстер хлїборобства; Ю. Соколовський, мін. харчових справ; Ю. Ваґнер, мін. працї; др. В. Любинський, мін. нар. здоровля; В. Бутенко, мін. шляхів; проф. М. Чубинський, мін. справедливости; проф. Г. Афанасїв, держ. контрольор; М. Ґіжицький, держ. секретар; полк. ґен. штабу А. Слївінський обняв тимчасово управу військового мінїстерства. Вже в кілька днїв після зложеня кабінету провід Ради мінїстрів обняв Ф. Лизогуб, задержуючи й портфель мін. внутрішних справ. Слївінського заступив в управі війсь. мінїстерство отаман Лїґнав.

Найвисша власть, військова диктатура з всїми признаками монархічної влади опинила ся в руках Павла Скоропадського, що назвав себе "гетьманом всієї України". Скоропадський, гетьманський нащадок (в простій лїнїї від Василя Скоропадського, брата гетьмана Івана), родив ся 1876 р. Осьвіту одержав в пазькім корпусї. По його скінченю став офіцером в ляйбґвардиї кавалєрґардського полку. Подорожував по Европі, був довший час у Франциї, в Італїї і в Грециї. Інтересував ся культурою старинних народів. В його домі живі були українсько-козацькі традициї. Його приятелем довгий час був поміщик Петро Дорошенко, дядько відомого Дмитра Дорошенка, що теж зберігав глибоку пошану до козацької доби з її гетьманами і українським панством. Сю любов і подив до славної минувшини збудив він і в Скоропадськім. "Гетьман всієї України" був якийсь час царським адютантом. Одначе двірське житє, а особливо двірські інтриґи не притягали його; тому вернув до полку. В часї російсько - японської війни перенесено його в

забайкальський козачий полк, якого небавом став командантом. В короткім часі став ґенерал-майором і командантом ляйбґвардиї в кавалерґардськім полку. На війну в р. 1914 виступив Скоропадський з першою ґвардийською бриґадою; його піднесено до ґенерал-поручника і віддано команду над першою ґвардийською дивізиєю. По якімсь часі йому доручено команду 34 армійського корпусу, з яким увесь час брав участь в боях, а опісля з'українщив його. Дня 6 жовтня з'їзд козаків вибрав його військовим отаманом українського козачого війська. В часі большевицького наступу на Україну Скоропадський пропонував свої услуги Центр. Раді, та їх неприняго, побоюючись щоби не проголосив себе диктатором. — Чи переворот з 29 цьвітня був конечний, важко сказати, але що якийсь зворот в державнім будівництві, в соціяльній політиці уряду мусів наступити, се певне. Українські партиї на спільних нарадах, що відбули ся після перевороту, ствердили, що українська власть сама наближала ся до своєї корінної зміни. Се могло стати ся тим робом, що Центр. Рада розійшла ся би сама і, відігравши свою ролю революцийного орґану, передала би владу новому правительству, побудованому на підставі ділового принципу з представників ріжних політичних партий і громадських ґруп. Сю свою думк упро евентуальну еволюцію влади на Україні подали представники українських социялїстичних партий начальникови штабу ґен. Айхгорна — ґен. Ґренерови. Голова делеґациї партий С. Єфремов додав до того, що социялїсти взялиб участь в правительстві при умові безперивної наслїдности власти. Німці мусять числити ся з тим, що в противнім разї вони можуть бути примушені держати на Україні не 6, а 26 корпусів війська. Ґренер зазначив, що поворот до Центр. Ради неможливий. Гетьмана признала вже найвисша німецька власть, та се не означує віднову монархічного принципу. Україна повинна лишити ся самостійною републикою. Гетьманови наказано, що його правительство має стояти на ґрунтї укр. державности, не орієнтуючись нї в сторону Москви, нї в сторону Польщі.

Після ріжних нарад українські социялїстичні партиї відмовили ся від участи в правительстві. Була се без сумніву ве-

лика помилка, бо тим самим віддавано владу над Україною елєментам в більшости ворожим українській державности. Ось так між иншим з вини українських партий власть перейшла до рук октябристсько - кадетського бльоку. Переворот одних людий загнав в тюрму, других примусив стати на шлях підземної роботи, третих поставив в позицію критикуючих глядачів, а четвертих із забутя висунув на перше місце, в круг сонця влади, впливів і значіня. Коли-б переворот був відбув ся лиш заходами і силами Українців, то се ще з огляду на державне будівництво, не велике лихо. Та велике лихо в тім, що хоч деякі українські круги правого напрямку й були причасні до переворотових подій, то головну й рішаючу ролю відіграли в перевороті люди чужі — чужими руками, а радше штиками на некористь України. Ясно, що ті круги, яких спомагали Німці, мусіли заключити з німецькою командою якусь умову. Якого змісту — не трудно додумати ся. Знаємо певно те, що в німецькім райхстаґу говорило ся про те, що гетьманське правительство обіцяло прискорити довіз поживи до Німеччини, впустити в границі держави німецьких купецьких аґентів задля "вільної торговлі" та осібно винагородити Німців за проґнанє большевиків і пацифікацию країни. Знову нелєґально видаваний орґан незалежних українських социял-демократів "Червоний Прапор" приніс був такі точки договору гетьмана з німецькою командою: 1) парлямент української держави збереть ся тільки тоді, коли се визнає можливим німецька комендатура; 2) українська армія буде орґанізувати ся тільки тоді, коли на се згодить ся німецька військова влада на Вкраїні; 3) всі українські війська Німці обеззброюють (що й стало ся за винятком корпусу Натієва, котрий не дав себе обеззброїти); 4) Україна зобовязуєть ся на протязі 15 літ продавати хліб лише Німцям по дешевій ціні; 5) земельна реформа буде переведена через викуп великої земельної власности і продажу її селянам і 6) на Україні заводить ся вільну торговлю.—Настали часи диктатури. Диктували перш усього Німці з ґен. Айхгорном, зглядно начальником його штабу ґен. Ґренером і німецьким послом в Києві бар. Мумом, а відтак кадети, октябристи, Москалі, тільки не Українці. Офіцияльний диктатор України —

гетьман Павло Скоропадський став мальованою фіґурою без голосу.

Через зміну правительства і державного устрою Україна не увійшла в стан ладу і порядку та спокою. Зовсім природно, проти гетьманського правительства з його арештами, тюрмою, переслідуванями, підлеглости Німцям і Австрийцям, розпочала ся сильна аґітация. Правительство мусїло боронити ся. Дня 10. мая появила ся відозва-заява нового правительства з підписами повного кабінету, в котрій уряд відпекуєть ся від роблених йому замітів. Перш усього зазначуєть ся у заяві, що гетьман не має заміру стати самодержцем. Навпаки, він відновляє і закріпляє в народній сьвідомости думку про історичну вільність України, про народні й козацькі вольности. Не може бути мови про подавленє української национальности, її мови, культури й державности. Правительство буде проводити в житє ідею дальшого всесторонного розвитку української национальної культури, забезпеченя прав української мови в школї та державних і громадських орґанїзациях і зміцненя української державности. Правительство мусить привернути спокій і лад в краю та довести до повороту умов нормальної і творчої працї. Несправедливі є також обвинуваченя правительства в службі інтересам великих земельних власників і в забутю насущних потреб селянства. Правительство приступить до виробленя пляну земельної реформи. В тім самім дусї висказував ся гетьман і поодинокі члени правительства перед кореспондентами всяких краєвих і заграничних ґазет. Та слова словами, а дїла говорили зовсїм що иншого. Дивним дивом в гетьманськім таборі, на чолї держави й на усїх адмінїстративних посадах найшли ся люди, що до перевороту не тільки не брали ніякої участи в українськім русї, але — за малими виїмками — були настроєні ворожо до українського руху взагалї. Більшість гетьманців, себто мінїстрів, ґубернїяльних і повітових старостів, ґубернїяльних і повітових військових командантів та тих, що піддержували їхню політику, се перш усього російські кадети, октябристи і чорносотенцї. Іронїя долї привела до такого стану, що оборонцї "єдїної і неделїмої" стали керманичами українського державного житя. Правда, між

гетьманцями була й невеличка ґрупа Українців Вистане згадати, що особу гетьмана — в часах, коли він був отаманом вільного козацтва в Білій Церкві, окружав гурток людий, що називали себе тов. "Молода Україна". Сам гетьман, без сумніву, був і почував себе Українцем. В часах большевицького заливу, коли приходилось йому скривати ся з провідними українськими діячами, в розмові з ними завжди виявляв себе приклонником самостійної України і зазначував, що надто радикальна социяльна політика укр. социялістів веде до руїни українську державу. Ставши гетьманом, Скоропадський не перестав виявляти себе українським меценатом і українським патриотом. В гетьманській канцелярії панувала українська мова, российським офіцирам, а також всяким урядовцям видано приказ до чотирох місяців вивчити українську мову під загрозою втрати державної посади. Бажане гетьмана довести до автокефалії української православної церкв итеж вказувало на рішучу постанову під кождим оглядом вдержати самостійність України. Одначе богато фактів говорило щось противне. Гетьманське правительство вело свою окрему політику, не оглядаючись на бажаня гетьмана. В українських державних установах засіли бувші российські старорежімні урядовці, Союзъ русскаго народа" явно й відкрито вів свою протиукраїнську аґітацию. Офцирські товариства, що ставили собі метою відбудову единої российської монархії, могли свобідно розвивати ся. Привернено теж стару поліцию, в столиці й на провінциї йшли безнастанні масові арешти української інтеліґенциї, селян і робітників. Российсько - кадетські змисли найшли собі широку основу для діяльности на Україні та здобули повну свободу рухів — саме тоді, коли український політичний рух переслідувано й нищено. На сім місці годить ся згадати про з'їзд кадетської партиї на Україні, який відбув ся в днях 8—11 мая. Партия, три представники котрої засідали в гетьманськім правительстві, іґноруючо-неґативно ставила ся до України і української державности. Над всім, що говорило ся там, панувала всесильна обединительна думка. Серед кадетських промов і дискусий можна було почути такі дивоглядні вислови, як: "...я собственно не знаю, что панімать под терміном "Украіна".

Основною метою партиї являєть ся: "...вазстанавленіе єдінства Расії і обезпеченіе вазможності єя палетіческаво і хазяйственнаго развітія". Навіть гетьманський міністер Гутник в промові висловив ся, що він не знає, що таке гетьманська власть. Бувший член Центр. Ради Крупнов називав попередну українську владу "хищнісческою" і " насільственною". Тільки Василенко і Ржепецький, теж члени гетьм. кабінету, тоді не так ярко проти ставили ся українській державній думці. А треба мати на увазі, що кадети не зачисляли себе до правих (реакційних) партий. Щож думати про инші партиї, котрі через якусь химерну насьмішку долї найшли ся в гетьм. коаліції? В дальшім розвою подій ми бачили такі анормальности, що Україна стала прибіжищем чорної сотнї. В столиці України найшли ся провідники російських кадетів — Мілюков і Вінавер, котрі Київ намагали ся зробити своєю операцийною базою.

Слїдом за зїздом кадетів відбув ся в Київі в днях 15. — 18. мая з'їзд представників промисловости, торгу, фінансів та сїльського господарства на Україні. Метою з'їзду було перш усього обговорене господарських справ, одначе й полїтичний момент був досить виразно зазначений. Багато говорило ся про любов до України, про оборону культури, та головним їх змаганєм було прикласти усї сили задля того, щоб землю залишено в їх руках. Все-ж таки промисловцї і великі власники в справі української державности пішли крок далї, як кадети. Майже всї промовцї (здебільшого про людське око!) стояли на ґрунтї української самостійної державности. За журбою про вдержанє і, розуміеть ся, побільшенє своїх матеріяльних дібр — вони розгубили свою мрію про "єдіную, недєлімую."

Спираючись на такі ґрупи і верстви становиско гетьмана аж до останних його днїв було досить невиразне. На початку Гетьманату можна було допускати дві можливости: 1) що гетьман щиро бажає самостійности України, але через те, що нїяка справжня українська партия не годилась вести рекцийної полїтики гетьмана, й нї одна сутоукраїнська ґрупа не могла зважитись безпощадно запродувати економічні інтереси України нїмецьким капіталїстам і імперіялїстам, тому був приневолений оперти ся на нїмецькій командатурі та на поміщиках і

капіталїстах України, зложених з чужих Українї елементів; 2) курсувала й друга думка, що полїтика гетьманського уряду се курс на відбудову одної, неподільної Росиї, приверненя рос. монархії, задля сього роблять ся всї можливі приготованя, на всї відповідальні посади спроваджуеть ся відомих петербурських старорежімцїв. Під позірною українїзациєю держ. житя вела ся явна русифікация. Через те гетьманська полїтика не найшла нїде симпатиї, крім поміщиків, тай то не всїх. Цїкаво, що на Лївобережу заснував ся був союз українських поміщиків, котрі гостро критикували полїтику гетьмана, уважаючи насаджуваний ним полїтичний курс убійчим для української держави.

Проти одностайного фронту "гетьманцїв" виступив "Український Национально - Державний Союз". В сїй полїтичній орґанїзациї об'єднали ся чотири партиї: хлїбороби-демократи, социялїсти самостійники, социялїсти федералїсти і українські трудовики, а крім того всеукраїнська спілка залїзничників, всеукраїнська почтово - телеґрафічна спілка, опозицийні військові круги, а частинно ще й земства, кооперативи й українські фінансові институциї. Головна мета союзу: укріпленє і збереженє за всяку цїну самостійної української держави і утворенє таких социяльних відносин при котрих могла би істнувати сильна українська держава. Союз постановив оперти ся на середне селянство й трудову інтелїґенцию. Союз ставши на републиканськім становиску, намагав ся найти вихід з Гетьманату тим робом, щоб гетьман був президентом републики. В проґрамі союзу видне місце займала земельна справа. Велика земельна власність має бути знесена шляхом парцеляциї, зглядно националїзациї за викупом. Союз обстоював всї здобутки революциї та конституцию Центр. Ради з деякими поправками. Боротьба проти всяких спроб віднови єдиної, недїлимої Росиї — се начальне гасло союзу. Змагаючи до наміченої мети, союз розпочав переговори з гетьманом і начальником нїмецького штабу ґен. Ґренером. Дня 24. мая депутация союзу вручила гетьманови мемориял, в котрім піднесено дивоглядну полїтику гетьманського уряду. Там вказано між иншим на те, що гетьманський кабінет є неукраїнський по своїм

складі і політичній ориєнтациї. В кабінет міністрів не увійшли представники українських партий і українських громадських ґруп, тільки російські кадети, октябристи та представники тих громадських неукраїнських ґруп, котрі завжди ворожо ставились до українського руху й української державности. Сі партиї і ґрупи вславились на Україні своєю обрусительною антидемократичною діяльностию і покликанє їх до власти збуджує серед мас недовірє до гетьманського уряду. На Україні поширив свою протидержавну й протиукраїнську діяльність "Русскій Союзъ", що мобілїзує всї темні сили для віднови "єдіної, нєдєлімої". Заборона з'їздів земств, міст, а особливо робітничого і селянського з'їздів — тодї, як дозволяєть ся на з'їзди представників капіталу, торговлї і великої земельної власти тільки дратує широкі працюючі маси. Зміна комісарів і комендантів, вязненя і слїдства, настановлюванє нових урядовців з бувших жандармів і полїцейських приставів, котрі — замісць бороти ся з анархією, борють ся з українськими институциями, — дальше розвязуванє демократичних орґанів самоуправи й настановлюванє на їх місце цензових дум і земств, — все те до краю обурює всї верстви українського народу, а особливо селян. Державний лад захитаний. Єдиний вихід із сеї безвихідної ситуациї створенє українського кабінету на национально-демократичній основі, з осіб української ориєнтациї, що мали-б повне довірє до широких мас. Рівночасно із заходами у гетьмана, "Український Нац.-Держ. Союз", дня 30. мая звернув ся осібною відозвою до нїмецького народу, вказуючи на важке лихолїтє українського народу. Ледви український нарід скинув з себе віковічне ярмо, московський нарід своїми варварськими ордами залив територию України. Сї орди, руйнуючи Україну й вирізуючи його інтелїґенцию, виразно щадили московську та жидівську кольонїзацию на Україні. З уступленєм московської повени і приходом нїмецько - австрийських — почала зростати у тих, що ненавидїли ідею Української Держави, ненависть до українського народу. Москалї не могли переболїти втрати свого панованя над Українцями, жидівська буржуазія, що по мові зовсім засимілювала ся з Москалями, у відокремленю від Росиї бачила звуженє і скорченє своєї тор-

говельно - промислової діяльности; в национальнім і культурнім відродженю і розвитку українського народу добачували Жиди загрозу для свого визиску. Польська шляхта, маючи величезні маєтки на Україні й побоюючись їх втрати в користь українського народу, теж неприхильно поставилась до українського відродженя. Отсї три чинники хотїли-б припинити дальший розвиток українського народу і для осягненя своїх цїлий уживають ріжних підступів і провокаций. Згадавши Центр. Раду, її лївий характер та опісля природну реакцию в українськім народї проти утопічних і шкідливих захоплень та переворот 29. цьвітня, що при нїмецькій помочи віддав владу в державі чужинцям, союз закликав нїмецький нарід вплинути на свою владу, щоб та не перепиняла Українї зорґанїзувати ся на национальній основі.

Також тодїшний голова київської ґубернської земської управи й голова управи Всеукраїнського Земського Союзу Симон Петлюра звернув ся до нїмецького й австро-угорського послів в Київі з представленєм про нечувані вчинки військ осередних держав на Українї. В звязку з державним переворотом скрізь на Українї почались арешти й замиканя в тюрму без суду та слїдства українських діячів. Арештують земських гласних, членів земської управи, а є й випадки, що закривають земські інституциї. Ті арешти виконують ся нїмецьким військом. "Я повинен заявити вам, — писалось в листї — п. Ексцеленциє, що мене дуже хвилюють сї явища і я не жду від них нїчого доброго не тільки, п. Ексцеленциє, для України, але й для тої держави, висшим представником влади на Українї котрої являєтесь ви."

Всї отсї заходи не мали успіхів. Гетьман запевнював, що й кадетсько - октябристський кабінет веде национально - державну полїтику, нїмецька командатура взагалї не думала йти на ніякі уступки і з впертостию зарозумілого осла піддержувала своїх российських пупілів. Петлюра, що виступив проти арештів українських громадян, сам опинив ся в тюрмі.

Тепер слїд нам приглянутись виглядови і змістови поодиноких партий, що входили в склад "Укр. Нац.-Держав. Союзу." Найправійша і найбільш поміркована з них се українська

партия хлїборобів-демократів. Її проґрама: утворенє сильної середно-селянської власности та национально - державна полїтика. На чолї партиї станув відомий харківський адвокат Міхновський і поміщик Шемет. Близько до партиї стояли дипльоматичний заступник у Віднї Вяч. Липинський і відомий публїцист др. Дм. Донцов. В партиї єднало ся заможнїйше селянство Лївобережа і кількадесять українських поміщиків - патриотів та ґорстка інтелїґенциї. Не велика се партия. Її малочисельність пояснюєть ся тим, що більшість поміщиків і богатого, але малосвідомого селянства піддержували реакційну, а з национального боку невиразну полїтику гетьмана і його уряду. З другого боку більшість селянства наслїдком революцийного підйому придержувались таки "Селянської Спілки", що була під полїтичним проводом українських социяллїстів - революционерів. Всеж таки хлїбороби - демократи вспіли були добути собі сякий-такий вплив на полїтику гетьманського уряду.

Друга союзницька партия — социялїсти-федералїсти — се чисто інтелїґентська партия, зложена з поміркованої української інтелїґенциї. В Центр. Радї була вона представлена дуже слабо і через увесь час вела поміркавану полїтику так в справі национальній, як і социяльній. Вона все рішучо виступала проти есерівських експериментів, довгий час держала ся антантської ориєтациї та була проти сепаратизму від Росиї, Відомі її провідники: Єфремов, Ніковський, Шульгин, Дм. Дорошенко, Чопівський, Шелухин, Салїковський, а з молодших Кушнїр і Корчинський. Після перевороту партия основно змінила ся. Від социялїзму і федералїзму партиї мало що лишило ся. На останнім з'їздї, що відбув ся в днях 10—12. мая, партия виразно станула на самостійницькім становиску, а також стала трохи більше радикальною в тактицї. Після перевороту гетьман предкладав партиї вступити в кабінет, але партия заборонила своїм членам брати участь в гетьманськім правительстві. Дм. Дорошенка, що прийняв пост управителя мінїстерством закордонних справ, виключено з партиї. Пізнїйше, як ми бачили, партия хотїла вже вступити до кабінету, та Німцї на се не згоджували ся. Мета партиї: створенє сильної буржуаз-

но - демократичної укр. держави й националїзация великої земельної власности.

Трета партия "Укр. Нац.-Держав. Союзу" — социялїсти-самостійники. Се найбільш радикальна партия з нац.-держ. союзу. Вона складаєть ся виключно з інтелїґенциї і национально сьвідомого українського офіцирства. Її вплив розтягаєть ся теж на почтових і залізничних урядників. Провідником партиї був одеський лїкар др. Луценко, (що пізнїйше згинув в бою з большевиками). До видних і провідних членів партиї зачисляють ся проф. Тимченко, Маєвський, бувший товариш військ. мінїстра, а опісля начальний командант галицької армії ґен. Греків і Олекс. Степаненко. Се партия национально-демократичного радикалїзму, по своїй психіцї найбільше зближена до молодшого поколїня Галичан. Вона займає найбільше непримириме становиско проти Московщини. Мета партиї: сильна українська держава, піднесене национально-революцийного ентузиязму в масах і широкі социяльні реформи, котрі забезпечили би внутрішну силу укр. державі.

Четверта партия — українські трудовики, найменша що до числа, складаєть ся з горстки інтелїґенциї, головно з поміж кооператорів, — займає середнє місце між соц. фед. і самостійниками. Її становиско теж самостійницьке. Взагалї ріжницї між сими чотирма партиями невеликі. Довший час сподївали ся, що сї партиї зіллють ся в одну национально-демократичну, партию дрібно буржуазного национального радикалїзму і самостійної української державности та утворять чисто национальний кабінет. Так не стало ся на велику шкоду України через невиразне становиско гетьмана, відмовну поставу Німцїв і ворожу акцию земельних і промислово-торговельних капіталїстів.

Поза "Укр. Нац.-Держ. Союзом" довший час стояли дві другі ґрупи, що творять окремі течії двох українських социялїстичних партий, социялїстів-революционерів і социял-демократів. Переворот завдав їм найбільший удар і довів до найострійшої внутрішної кризи, через що обі партиї фактично порозпадали ся на кілька окремих ґруп. Найбільше потерпіли социялїсти - революционери. Нїде правди дїти, ся партия пер-

ша піднесла клич української республики і українських суверенних установчих зборів, вона довела до проголошеня самостійности України, вона (розуміеть ся при привичній у соц. партий демаґоґії) провела до Всеросийських Установчих Зборів 95, а до Всеукраїнської Установчої Ради 150 депутатів (70 прц. всїх депутатів з України, а 95 прц. з поміж українських депутатів), ся партия заключила берестейський мир і закликала Німців на Україну, вона гуртувала в собі значну скількість сьвідомої української інтеліґенциї та майже всю селянську масу. Соц.-революционери мали абсолютну більшість у всїх земствах України. Удар на партию впав рівночасно з кількох сторін. Гетьманський уряд переслідував і арештував членів партиї, партиї национально - державного союзу обвинувачували її в большевизмі та доказували, зовсїм слушно, що соц. рев. привели Україну до руїни, росийські партиї на Україні закидували їй буржуазний сепаратизм і шовінїзм., укр. соц. демократи дрібнобуржуазність. Та найбільше підірвала партию внутрішна кріза. У. П. С. Р., се наймолодша українська партия, що фактично повстала на початку революциї 1917 р. Основним ядром партиї були гуртки української молоді, що виростала під впливом ідеольоґії росийського народництва. В перших трох місяцях революциї вступила в ряди партиї маса самостійницької молоді, що держала ся головно национально - полїтичної ідеольоґії Донцова, далї орґанїзатори українського селянства і вкінцї велике число бувших членів рос. партиї соц. революционерів, що на початку революциї стали почувати себе Українцями. І тому власне партия не могла бути суцільна, вона творила конґльомерат ріжних відтїнків і течій. Об'єднуючим звеном партиї треба вважати два гасла: передане всієї землї в руки селянства і национальне визволене України. Аґрарний і национальний радикалїзм були тою силою, що держала в купі розбіжних людий, переважно вихованих на чужім ідейнім підкладі. Але ті гасла були занадто широкі, щоб надати виразну фізономію партиї, котра вправдї мала спільну проґраму, але не мала спільної ідеольоґії, нї одної тактики, нї спільного настрою.

Для зрозуміня тої розбіжности годить ся згадати, що до

другого партийного з'їзду, котрий відбув ся в липні 1917 р. і на якім остаточно усталено проґраму, в партиї зарисували ся три головні течії: Лївобережці - інтернаціоналїсти, Конфедералїсти і ґрупа "Селянської Спілки". Перші стояли більше під впливом росийського социялїзму, були прихильниками чисто клясової полїтики, ставили ся неґативно до всякої спілки з иншими українськими партиями, обстоювали социялїзацию на росийський зразок, відносили ся байдужно або навіть ворожо до самостійности й ідеї української державности, вірили, що сучасна революція може знищити владу буржуазиї, всї свої надії покладали на всесьвітну революцию та завзято обстоювли автономію і федерацию, поборюючи буржуазне самостійництво. Лївобережцями називали їх тому, що їх погляди піддержували орґанїзациї Харківщини і Полтавщини. Ядро, сеї течії творили люди, що складали ся з учасників таємних дореволюцийних орґанїзаций, переважно молоді студенти та ґімназисти. Конфедералїсти приписували велику вагу национальному моментови, ставили ся неґатинво до автономії і весь час підносили гасло федерациї суверенних республик та ідею українських установчих зборів і клали велику вагу на орґанїзацию українського війська. Ґрупу "Селянської Спілки" творили переважно старші члени партиї. В национальнім питаню визначала ся ця ґрупа опортунїзмом, дальше автономії не йшла, в земельнім питаню обстоювала вона українську социялїзацию, рід нацоналїзациї, що на якийсь час зберігала дрібну індивідуальну власність і не відкидала катеґорично викупу. — Боротьба між сими течіями виповнювала головний зміст внутрішної боротьби в партиї до липневого зїзду. Гострі непорозуміня виникали головно в справі аґрарній і национальній. Конфедералїсти обстоювали федерацию в міжнародному розмірі, дві другі течії уважали конфедералїзм буржуазною справою. В земельнім питаню Лївобережці змагали до социялїзациї на росийський зразок (спілкове землеволодінє, зрівнюючий принцип, трудова норма і безвикупна конфіската всїх земель та знищенє власности взагалї), а дві другі течії обстоювали социялїзацию, як рід националїзациї. На другім з'їздї мимо гострих ріжниць з'їзд прийняв национальну проґраму конфеде-

ралїстів і социяльну проґраму Лївобережців. Таким чином партия стала носителькою аґрарного і национального радикалїзму. Се одначе не припинило розбіжности в партиї. Для прикладу згадаю, що тертя істнували й далї, а саме: на військових з'їздах одна частина партиї обстоювала потребу орґанїзациї сильної армії, тодї як друга (Лївоб.) стояла на антимілїтаристичнім принципі; на селянськім з'їздї більша частина прийняла більше поміркувану земельну проґраму, тодї як Лївобережцї обстоювали чисту социялїзацию; підчас першої угоди з російським тимч. урядом Лївобережцї і "Селянська Спілка" голосували за угодою, а конфедералїсти були проти угоди в справі участи до Всерос. устан. зборів одна частина Центр. Комітету партиї була за бойкотом виборів, друга за участию у виборах, трета за участию в самих зборах; одна частина обстоювала розділ компетенциї між Українськими і Всеросийськими Устан. Зборами, друга всю суверенність признавала Укр. Устан. Зборам; одна частина була за прийнятєм інструкциї тимч. правительства Ґен. Секретариятови, друга проти; підчас боротьби з большевиками одні обстоювали радикальну боротьбу, другі змагали до згоди, одні висловлювали ся катеґорично проти совітської власти, другі (Лївоб). по части піддержували її; одна частина партиї була проти проголошеня самостійности, та більшість заявила ся за самостійностию; одні були проти берестейського миру, другі заключили його; за кабінету Голубовича, коли Центр Комітет партиї властиво був Центр. Радою, одні уважали полїтику того мінїстерства реакцийною, другі правильною, а треті були за деякими уступками в земельній справі. Сї розбіжности підкопували дисциплїну і моральний авторитет партиї, але страх втратити вплив і фактичну силу доводив до того, що всякі непорозуміня вирішали ся у нутрі партиї. В такім станї компромітациї своєї здатности управляти державою застав партию гетьманський переворот.

Зараз після перевороту відбув ся четвертий з'їзд партиї нелеґально в лїсї за Київом. На з'їздї було 80 делеґатів, хоч до Київа приїхало 300. Инші не могли потрапити на місце сходин. Тепер зарисували ся дві виразні ґрупи: українські соц.

рев. і Лївобережці - інтернационалісти. Сї останні остро критикували полїтику Центр. Комітету, як: сапаратний мир, покликанє Нїмців і боротьбу з большевиками. Через те партия фактично розколола ся. Одна й друга ґрупа вибрала свої окремі Центр. Комітети. За Лївобережцями, сими перелицьованими лївими росийськими есерами, з деструктивним росийським способом думаня, заявили ся деякі орґанїзациї Харківщини, Полтавщини і Чернигівщини. Більшість орґанїзаций тих ґубернїй і всї орґанїзациї Київщини, Волинї, Поділя, Херсонщини, Тавриї й Катеринославщини остали при українській течії Проти Лївобережців виступила також "Селянська Спілка". Центр. і праве крило, що після розбитя зорґанїзувало ся наново, постановили: 1) вести боротьбу за збереженє самостійної української республики, відкидаючи катеґорично анархістичні елєменти із сьвітогляду партиї, 2) відносячись ворожо до нїмецької полїтики на Вкраїнї, задержати західнуориєнтацию, уважаючи зєдиненє Росиї з Україною найбільшим лихом, 3) держати ся демократичного парляментаризму, неґуючи совітську владу, 4) не підносити гасла социяльної революциї, 5) відкинути думку Лївобережців про терор і змагати лише до всенародного зорганїзованого повстаня для здобутя демократичної республики, 6) звернути головну увагу на осьвідомленє мас, 7) задержати принцип социялїзациї, але радикальних поглядів тримати ся тільки відносно великої земельної власности і 8) змагати до створеня буржуазно-демократичного кабінету і об'єднаня всїх демократично-национальних сил для боротьби проти віднови поміщицько-кадетської геґеномії і об'єдинительних змагань з Росиєю. — Опісля партия приступила до нац. держ. союзу.

Українська социял - демократична робітнича партия (У. С. Д. Р. П.) з виробленою й усталеною проґрамою, з виробленими й досьвідними людьми, що від початку революциї до кабінету Голубовича делєґувала своїх членів на найвиднїйші місця, що досить зручно й самопевно (за виїмком початкового недоцїнюваня большевицької небезпеки) кермувала державним житєм України — занадто відома, щоб довше спиняти ся над нею. Партия, збудована на принципі клясової боротьби,

початково не змагала до зірваня всіх вузлів з російським пролетариятом, довго вагала ся в справі повної суверенности України, але — ставши раз на обранім шляху — консеквентно піддержувала й борола ся за незалежність укр. республики. Партия рішучо відкинула думку про нагайну владу пролетарияту, признала за революциєю на Україні важність национального моменту, станула на точці єднаня всіх демократичних сил. Переворот завдав партиї важкий удар, одначе не так дуже болючий, як укр. соц. революционерам. Партия ніколи не думала переходити на нелєґальне становиско, навпаки в половині мая відбув ся в Київі пятий конґрес, який побіч резолюций, звязаних з робітничою політикою, ухвалив отсї резолюциї в справі державної самостійности України:

Зважаючи на те, що 1) інтереси розвитку продукцийних сил на Україні та звязаного з сим розвитку клясової боротьби пролетарияту перебувають в непримиримім противорічю з імпериялїстичними тенденциями російської буржуазиї; 2) що боротьба російських большевиків з українською демократиєю показала, що й російський пролетарият не зміг ще й досї увільнити ся від впливів імпериялїзму російської буржуазиї і в своїм походї на Україну був лише сліпим знарядом в її руках; 3) що таким чином в сучасній Росиї немає жадної кляси, на допомогу котрої в боротьбі за национально-політичну волю міг би сподївати ся український пролетарият і ціла українська демократия; 4) що при даних умовинах гасло федерациї підносить ся передовсім яко шлях до реставрациї "єдиної, недїлимої Росиї" і найбільше в тім заінтересованими поміщицькими і буржуазними колами, — V. конґрес У. С. Д. Р. П. уважає що необхідним при сучасних умовинах, які складали ся на Україні та в Росиї, провадити рішучу боротьбу з гаслом федерациї з Росиєю, яко з гаслом, направленим проти української революциї й проти інтересів укр. пролетарияту."

Для повноти картини треба згадати, що в днях 13. і 14 мая відбув ся в Київі Всеукраїнський територияльний робітничий з'їзд, предметом нарад котрого були дві точки: 1) біжучий політичний момент і 2) утворенє орґанїзацийного всеукраїнського центру. Були там заступлені: укр. соц. дем., укр. соц.

рев. (з Селянською Спілкою“ включно), рос. меншевики і большевики, жид. ”Бунд“ і ”Поалей-Ціон“. Постановлено бороти ся проти гетьманської реакциї, а за 1) українською незалежною республикою (ся ухвала не вийшла щирою від усїх партий). 2) за Укр. Устан. Збори, 3) за передачу землї без викупу в руки трудового народу, 4) за широку законодатну охорону працї, за державну контролю над виробом і восьмигодинний робочий день, 5) за повну волю коалїций, страйків, зборів, слова та друку, 6) непорушність демократичних орґанів місцевої самоуправи та усїх вольностий, проголошених третим і четвертим унїверсалами У. Ц. Ради і 7) за повну рівноправність национальностий і нац.-персональну автономію.

В короткім представленю намітили ми головні українські партиї та ґрупи, на котрі подїлило ся громадянство України. Наше представленє не вичерпує всїх напрямів і детайлїв. Тут знову зарисували ся два великі табори з ріжними посередними переходами. З одного боку гетьман із своїми реакционерами і русифікаторами, зглядно ”Малоросами“ за виїмком Дм. Дорошенка, Василенка і Бутенка, по другім боцї український социялїстичний табор. В серединї стояв початково Нац. Держ. Союз, будучи в опозициї до гетьманського режіму і змагаючи до захопленя керми в свої руки. Ніякі змаганя до компромісу між вчерашним і нинїшним не повели ся. Україну заляла ніч чорної реакциї. Тодї, як з великих вогнів революциї, насталена сьвідомим почутєм, виходила українська нация, Україна офіцияльно дійшла до стану держави без нациї. В тім сумнім і скрутнім периодї найновійшої доби української історицї вельми потїшаючим явищем був незвичайний зріст национальної сьвідомости серед широких народних мас. Рівнорядно з урядово-українською русифікациєю йшла неурядова українська українїзация. Українська ґазета й українська книжка найшли небувалий попит і величезне поширенє. На цїлім просторі України повстали самочинно десятки найріжноріднїйших видавництв, сотки українських книгарень, що стали розсадниками української культури, укр. мови й, розуміє ть ся, українського слова. Саме тодї, коли горіли українські села, палені втихомирителями, що баґнетами, й тюрмами приводили до ”обиклого

послушенства підданих“ ясновельможного пана гетьмана, — вогонь, що відбивав ся луною пожежі на зорянім небі України був одночасно тим вогнем, що прожирав скорупу темноти й безпросьвітности українського народу. Се була єдина користь, спричинена переворотом.

Серед тих противних течій, напрямків, струй, все таки гетьманська влада звільна находила деяке право горожанства. Правда, становиско сутоукраїнських партий до гетьмана і його уряду відбилось в деяких місцях по селах активними виступами селянства, що гуртувалось в ”Селянській Спілці“. Походженє гетьманської власти було широким народним масам, хоч вони й не захоплювались Ц. Радою в останній фазї її істнованя — переважно чуже. Треба було часу, щоб народ примирити з доконаним фактом.

Перед гетьманською владою станули важкі завданя: скріпити основи української державности через створенє державно адміністративного апарату, через утворенє достаточно сильної карної армії, через управильненє фінансової політики, через заключенє миру з Росиєю, через навязанє добросусідських зносин з сумежними державами, через переведенє земельної реформи, через піднесенє культурного рівня народу, через притягненє до державного будівництва всіх творчих елементів в державі, через заведенє ладу і спокою та через відзисканє втрачених або призначених на втрату земель.

Заки одначе намітимо коротко дальшу діяльність гетьмана і його уряду треба зазначити політику містерій, ведену Німцями на Україні на спілку з глашатаями ”єдиної, неділимої Росиї“. ”Спомагаючи“ українську державність, Німці одночасно почали думати й про велику Росию, котру забагли взяти в свою аренду. Щоб про се переконати ся, досить згадати про деякі справи. І так Крим, сю нерозривну звязану з Україною країну, постановлено ”самоопреділити“, т. зн. всіми силами змагати до того, щоб Крим не належав до України. Друга справа, се справа чорноморської фльоти, котру нищено, рабовано, забирано і розбирано, щоб тільки Україна остала в найбільшій залежности від Німеччини і її аліянток. Трета справа — справа Кубанщини, що, заселена Українцями, змагала до з’єдиненя з

матірним пнем. Але в головах деяких полїтиків, що були в порозуміню з Німеччиною, повстала думка "юго-восточного союза", зложена з Донщини, Астраханщини, Ставропільщини і Кубанщини, котру силоміць впихано до того союзу. До тогож саме тоді Кубанщина була в руках большевиків. Для її визволеня справлено туди Алексеївців, котрі, створивши "юго-восточний союзъ", мали зачати відбудову Росиї. Україну, котра фактично втратила Бесарабію і тратила Холмщину, обмотувано ріжними інтриґами, обмежувано її з усїх сторін, щоб тільки не допустити до її зросту і могутности. Серед таких обставин не тільки не могло бути мови про відзисканє втрачених земель, але заходила небезпека дальших втрат. В звязку з тим поширились чутки про зреченє гетьмана настоювати на створенє окремої української провінциї в Австриї. Як опісля виявило ся, на заяву австрийського посла Форґача, що Австро-Угорщина зборонюєть ся виконати пункти тайного договору (додатку до берестейського миру), гетьман мав заявити протест з додатком, що Україна не має сили переперти свої права.

Через союз з чужими силами, без опертя на сьвідомій помочи й участи народу цїла українська полїтика безнастанно хитала ся. У нутрі держави кипіло. Українські кола умисно поставлено поза рамки державного будівництва, "скріпленє державних основ" продовжувало ся через насаджуванє чорносотенців на найбільш відповідальних місцях. Роз'юшуванє цїлих партий допроводжувано до краю через неймовірні скандали. Таким полїтичним скандалом европейської слави був процес бувшого мін. військових справ Жуковського і тов. Гетьманська влада, видаючи нїмецькому воєнному судови українських горожан, не мала почутя власної гідности, нї трохи не шанувала достоїнства Рідного Краю. — Українська валюта зайшла в якийсь глухий кут. Україну засипувано керенками, совітською валютою, обвантажувано її мілїярдами рублїв, гроші поховано в найтайнїйші скритки, вкінцї забракло вимінних знаків. Вистане згадати, що залїзничники довший час сповняли службу, не одержуючи нїякої плати. Центр. Рада пильнїйше дбала про українську валюту, прийняла запропоновану Грушевським гривню за грошеву одиницю і вислала окрему комісію до Бер-

ліна для друку грошевих знаків. Гетьманське правительство, в котрім засідали самі специялісти, "ділові люди", не мало иншого діла, як боротьбу з революциєю і українством. Про армію йшли дуже живі балачки, але армії не творено, крім сердюцької дивізиї при гетьмані, зложеної з 5.000 людий, синів богатих селян — дуків. Гетьман мав іще свої наємні відділи, складені з російських офіцирів. В міністерстві війни йшла нарада, розроблювано пляни, розміщувано корпуси по Україні, та ані кроком не поступлено в напрямі реалізациї тих плянів аж до упадку Гетьманату.

Одним прислужив ся гетьман в деякій мірі, а саме створенєм двох українських унїверситетів: в Київі й Камянції. Дня 5 серпня рада міністрів ухвалила перетворити український народний унїверситет в Київі на державний з чотирма факультетами, задержуючи одночасно російський унїверситет. Тоді наступила й постанова що до заснованя камянецького унїверситету. Отворенє київського унїверситету відбуло ся 6 жовтня, а камянецького 23. жовтня. Крім того полтавське товариство "Просьвіта" постановило створити в Полтаві фільольоґічний унїверситетський видїл, що мав бути завязком третого українського унїверситету. З припорученя правительства розпочато теж праці коло заснованя української академії наук в Київі.

На всім протязї істнованя Гетьманату вели ся мирові переговори з російською совітською республикою без жадного позитивного вислїду. На основі 6-тої статї нїмецько - російського мирового договору (а властиво диктату), підписаного в Берестю 3. марта Московщина зобовязала ся негайно заключити мир з Україною. В 6. статї писало ся: "Росия обовязуєть ся негайно заключити мир з Українською Народною Республикою і признати мировий договір між сею державою та державами почвірного союзу. Українську територию негайно очистить ся від російських військ і російської червоної ґвардиї. Росия припиняє всяку аґітацию чи пропаґанду проти правительства чи публичних установ Української Нар. Республики." Притиснені до муру большевики 3. цьвітня звернули ся до українського правительства з мировими пропозициями. Дня 17. цьвітня Рада народних міністрів постановила приняти

проєкт большевиків в справі мирових переговорів. Місцем переговорів запропоновано з української сторони місто Курськ. Одночасно запропоновано большевикам до переговорів: залишити переслідуванє Українців на териториї совітської республики, признати тимч. укрінськими консулями осіб, вибраних українськими кольоніями, дозволити Українцям переїзд на Україну і не заборонювати друку українських ґазет і книжок. Російська мирова делеґация прибула до Курська, дожидаючи прибутя української делєґациї. Тимчасом в Київі відбув ся переворот. Большевицька делеґация, не діждавшись української, прибула до Київа в супроводі німецьких офіцирів. Не заставши Центр. Ради, російська делеґация вступила на шлях переговорів з гетьманським правительством. Як делєґати російської совітської републики прибули Хр. Раковський (бувший провідник румунських социялістів) і Д. Мануїльський, з укр. боку ґенер. судия С. Шелухин. В склад української делеґациї входили ще Кистяківський, проф. Айхельман, Барановський Свіцин, Лінниченко і Слївінський. Переговори почали ся 23. мая в салї засідань Малої Ради. На першу чергу прийшла справа уповажненя, опісля справа демаркаційної лінїї та поверненя ваґонів і паровозів, забраних большевиками з України. Справа переговорів відразу прийняла затяжний характер. Вкінці 12. червня підписано тимчасовий договір при спиненє боєвої акциї і поворот своїх горожан до матїрного краю. Переговори затягали ся в безконечність. Большевицькі делєґати придержували ся тут тої самої тактики, що Троцький в Берестю. Для внутрішної консолїдациї Українї потрібні були межі і мир. Большевики, не тратячи надії на всесьвітну революцию, тягли переговори в нескінченість, що їм і вдало ся. Для розмежованя України від Росиї українська мирова делеґация поставила етноґрафічний принцип з поправками, яких вимагають державні, економічні, адмінїстративні, ґеоґрафічні і национально - культурні умови. Російська делеґация обстоювала принцип самоозначеня в своїм особлившім розуміню, а коли й прийняла опісля етноґрафічну засаду, то запропонувала таку межу, на основі котрої до совітської республики повинні були відійти 4 пов. Волинї, частина Чернигівщини, Харківщи-

ни й Катеринославщини. По сій межі до Росиї відходив величезний шмат Дон. басейну, з 2 пів міл. української людности з усїми копальнями антрациту й камяного вугля. Так ішло в полїтичній комісиї. В двох других комісиях, а саме фінансовій і економічній ставили большевики ще більш дивоглядні пропозициї. Вимоги российської делеґациї, щоб Україна перебрала на себе відповідальність за керенки і инші гроші, друковані совітським урядом, дальше, щоб Україна заплатила Росиї втрати, які та має через повстанє незалежної української держави — тільки зводили в нівець всякі переговори. Крім того від української делеґациї вимагано, щоб всякі спірні питаня передати до вирішеня Гаґському трибуналови, що відсувало би заключенє дефінїтивного миру на десятки літ, бо ні Україна ні совітська республика покищо не є членами того трибуналу. Через се все кождого дня ставало ясно, що мирові переговори з большевиками не доведуть до ніякої мети. О се зрештою й ходило большевицьким делеґатам, котрі вкінці на укр. ультимат перервали переговори і виїхали в Московщину, щоб опісля зявити ся в Київі в характері "українських" совітських комісарів.

При таких внутрішних і зовнїшних умовах відносини в державі не могли сконсолїдувати ся. Єднали ся партиї, але державне будівництво ні трохи не поступило вперед. Найважнійша для широких мас справа земельної реформи застрягла на мертвій точцї. Зрештою, по правдї гетьманське правительство не бажало собі ніякої реформи, що найбільше могло попирати добровільну парцеляцію через селянський (крестянський) банк. Засаду самостійности української держави почато нарушувати не лиш реакцийно - монархічними колами, але й членами правительства. Такі факти, як богослуженя за царя Миколу II., вбитого большевиками — були ще дрібничкою супроти того, що в часї, коли гетьман при кождій нагоді деклямував про самостійність, незалежність і суверенність української держави, голова його уряду Ф. Лизогуб в часї своєї поїздки до Берлїна заговорив про федерацию. А тут наступали важливі подїї. Велика війна двох сьвітових бльоків — антанти і почвірного союзу — зближали ся до свого трагічного закінченя.

Гетьман не знав, як поставить ся до Сходу Европи побідна антанта, а бажав за всяку ціну вдержати ся при власти. Тому хитав ся то в один бік, то в другий.

Український Національно - Державний Союз, зложений початково із чотирох дрібнобуржуазних партий, в дальшім своїм розвою збільшив ся і поширив ся через вступленє в його склад соц. революционерів і соц. демократів, так що поза ним остали лише відломки крайних лївих. На його чолї станув популярний президент бувшого Секретарияту В. Винниченко. В союзї об'єднали ся не тільки партиї, але й всякі культурні та професиональні орґанїзациї. Таким чином союз став силою, котра при всїх бурях і поворотах колеса історії могла відіграти рішаючу ролю. Гетьман раз конферував з национальним союзом, другий раз зносив ся з представниками "єдиної, неділимої". В жовтнї гетьман звернув ся до голови ради мінїстрів з листом, в котрім поручив йому приступити до розробленя закону про державний сойм, значить: гетьман бажав вступити на шлях парляментаризму. Кождий день приносив нові несподіванки. Гетьманський кабінет нащупував ґрунт під ногами, котрий був дуже хиткий. Примара монархічної Росиї з'явила ся перед очима гетьманських мінїстрів. В половинї жовтня відбув ся в Київі з'їзд чотирох дум під знаком об'єдиненя всїх російських елементів для відбудованя зєдиненої Росиї в формі конституційної монархії. Ґрупа гетьманських мінїстрів, що станули на становиску ухвал того з'їзду, подала гетьманови записку про заграничну полїтику, котру підписали мінїстри: Василенко, Ржепецький, Гербель, Гутник, Романов, Зїнківський, Колокольцов, Ваґнер, держ. котр. Афанасїв та держ. секр. Завадський. В записцї сказано, що на передоднї мирової конференциї стоїть перед Україною велике завданє. В імя своєї будуччини Україна повинна явитись на конференцию з ясною програмою бажаних для неї відносин до инших держав, особливо до тих, що повстали після розпаду Росиї, а з окрема Великоросиї. На думку авторів записки, до сього можна змагати двома шляхами: або будувати і зміцнювати українську державу, користуючись занепадом та безладєм в Росиї — або допомогти їй стати на ноги, увійшовши в спілку з новими держа-

вами, що повстали на руїнах Росії, задля утвореня нової Росії. Записка стверджує, що екон. і всякі инші відносини вимагають обєднаня "руських держав", частина міністрів, гетьманського кабінету радить гетьманови в напрямі обєднаня провадити зовнїшну політику. Записка кінчить ся страхітям, що мовляв, як Україна стояти-ме з боку і байдужно в боротьбі з большевиками, то придбає довкола себе лютих ворогів, котрі мстити-сь-муть на нїй за те, що не допомогла руським людям повалити совітську республику; в противнім випадку, як-що допоможе їм зібрати руські землї, може бути певна вибаченя за ту самостійницьку політику, яку вела досї. Ось так десять членів українського правительства зайняло становиско, що з погляду державного права є нічим иншим, як тільки державною зрадою. Проти сього виступила меншість кабінету, а саме: голова ради мін. Лизогуб, мін. вн. справ Кістяківський, мін. загр. справ Д. Дорошенко, мін. шляхів Бутенко і мін. здоровля Любинський. Прийшло до крізи, котра покінчила ся димісиєю цїлого кабінету. Ф. Лизогуб одержав місию створити новий кабінет, в котрий мало увійти більше осіб певної української ориєнтациї. Дня 24. жовтня гетьман затвердив новий кабінет у такім складї: голова Ради мін. — Ф. Лизогуб, управляючий мін. внутр. справ — В. Рейнбот, мін. військ. справ — А. Рогоза, мін. закорд. справ — Д. Дорошенко, мін. народ. осьвіти — П. Стебницький, мін. працї — М. Славинський, мін. суд. справ — А. Вязлов, мін. ісповідань — А. Лотоцький, мін. залїзниць — Б. Бутенко, мін. нар. здоровля — В. Любинський, мін. фінансів — А. Ржепецький, мін. харчових справ — С. Гербель, мін. земельних справ — В. Леонтович, мін. торг. і промислу — С. Мерінґ, держ. контрольор — Петров, держ. секр. — Завадський. З поміж членів старого кабінету остали між иншим Ржепецький і Гербель, — автори записки про "єдиную, недїлимою" на домаганє нїмецької команди. В рядах Нац. Союзу зродили ся нові надії, а саме, що так довго відволїкана земельна реформа тепер найде свою остаточну розвязку; що скінчить ся безконтрольне панованє земельних власників і "протофісу" (орґанїзация капіталїстів); що до голосу прийде демократичний сойм, котрий дасть конституцию українській дер-

жаві, згідну з духом часу; що українські діячі, заарештовані попереднім урядом, будуть випущені на волю, що українські селяни і робітники, забрані силою до Німеччини на примусові роботи за свою неблагонадійність, вернуть до Рідного Краю; що для захисту і зміцненя держави буде створена українська армія; що настане повна воля, свобода слова і друку та загалом всї громадянські свободи будуть шановані і перестерігані. Так не стало ся. Міністри Українцї були майоризовані в гетьманськім правительстві. Сам гетьман, позірно піддержуючи национально - українську струю і дальше стоячи на ґрунтї державної незалежности, одночасно навязував зносини з донським отаманом Красновим і ґен. добровольчеської армії Денїкіном. На початку падолиста гетьман мав побаченя з Красновим. Сей останний виголосив промову до гетьмана, з котрої виразно пробивала ся дальша мета діяльности гетьмана. ”Вам ваша сьвітлосте, припав тяжкий шлях, але славний“ говорив він. — Той славний і тяжкий шлях — се-ж нїщо инше, як збиранє ”руських земель“, віднова єдиної й неділимої Росиї.

Всї надії завели. Національному Союзови, вичерпавши всї засоби мирних заходів задля того, щоб Україна була справдї українською, не було иншого виходу, як збройно виступити до боротьби з ненависним Гетьманатом. До своєї розпорядимости мав Союз Січових Стрільців, що — зорґанїзувавшись наново на твердій дисциплїні, тимчасом стояли в Білій Церкві. За Союзом стояли великі маси селянства із зброєю, перехованою з часів демобілїзациї, готові до активного виступу. Крім того орґанізовано цїлий корпус, позірно для допомоги Українцям в Галичинї, а в дійсности до боротьби з реакциєю. На 17. падолиста скликав Нац. Союз до Київа Український Национальний Конґрес для обговореня сучасного міжнародного становиска і перспектив на будуче. Конґрес мав бути зложений на дуже широкій основі — так, щоб міг виявити справдїшну думку України. Не лише державна Украіна, але й Галичина, Донщина, Холмщина, Бесарабія, Чорноморщина, Кубань і Крим — мали мати своїх представників на Конґресї. Та серед найгарячійших підготовань до Конґресу, мін. внутр. справ Рейнбот відмовив дозволу на скликанє Конґресу. Тодї Национальний Со-

юз почав півявно приготовлятись до активного виступу. Дня 13. падолиста в "Українськім клюбі" відбуло ся політичне засіданє, в котрім взяло участь богато політичних діячів та бувші члени Центр. Ради. Головні бесідники, Винниченко і Петлюра (вже випущений з тюрми), закликали українські ґрупи проявити більшу діяльність. Разом з тим почали ся переговори української демократії з демократиєю инших национальностий задля спільного виступу. Гетьмансько реакцийний табор теж орґанїзував ся. Збирали ся наємні российські офіцири, на східній межі України стояв Денікін із своєю добровольчеською армією, на орґанізацию котрої гетьманський уряд виасиґнував 200 міл. карбованців. Реакция піднесла голову. Вже не треба було числити ся з державною незалежностию України. Прецінь у сьвітовій війнї побідила антанта, союзником котрої була Росия. Сподіючись, що вже в найблизших днях повстане велика Росия, гетьман 15. падолиста усунув недавно створений кабінет, а покликав новий, зложений з самих Москалів. Одночасно появила ся гетьманьська грамота, якою Україну злучено з Росиєю. У відповідь на се Национальний Союз покликав нарід до зброї. На цілій Україні загорілось повстанє проти Гетьманату. За Нац. Союзом станули Січ. Стрільцї, до котрих прилучила ся сердюцька дивізия, частина бувшої бриґади Натієва і залізнодорожна охорона. Нач. отаманом укр. військ став Петлюра. Републиканські укр. війська занимали міста на Правобережу, проголошуючи всюди гетьманську власть скасованою. На Лівобережу вів акцию ґен. Болбочан. Тільки в Київі держав ся іще до половини грудня доровольчеський корпус, найнятий Скоропадським, під нач. командою кн. Долгорукого. Нїмцї, зі страху перед пімстою за свої лиходійства, держали ся невтрально. В половинї грудня розбито добровольчеський корпус, а гетьман і його правительство втікли за кордон.

Так ганебно закінчила ся нова Гетьманщина, одна страшна дія з великої драми "Відродженє України."

VI. Наддністрянська Україна.

Галичина в часї війни. Австро-Угорщина і Галичина. Австрия перед упадком Дві розвязки української справи в Галичині. Укр. Національні Збори. Польська Лїкв. Комісия і Галичина. День 1, падолиста у Львові. Відозва до Українського Народу. Львів тереном боротьби. Вихід укр. військ зі Львова. Станиславів новий осідок укр. правительства. Орґанізация держави. З'єдинене українських земель.

Війна, що вибухла в серпнї 1914 р., отворила перед Українцями, а головно перед Українцями австро угорської монархії дивно оптимістичні перспективи. Сучасне поколїнє, що не бачило й не переживало війни, не допускало навіть в найбільш фантастичних снах, що українському народови Австро-Угорщини доведеть ся відразу вступити на довгий і тернистий шлях, засїяний кістками і сполочений кровю, закиданий згарищами і руїнами, осьвічений луною пожеж. Одночасно з тим, мало хто здогадував ся, що сїй маленькій країнї, Галичинї, прийдеть ся відіграти напротязї війни таку імпозантну ролю у винесеню української справи на міжнародний полїтичний ринок і у твореню основ української державности. Живемо в часах найбільших полїтичних і социяльних потрясень, чуємо на своїм тїлї і на своїй душі важкий тягар щоденних болїв і турбот, живемо хвилевими вражінями, а вухом ловимо кождий стукіт, се все не є пригоже задля зрозуміня величі, сили, імпозантности і широкої скалї переживань нашого поколїня. А прецїнь за пять з половиною лїт пережили ми многоважну, ще не закінчену добу радощів і смутків, ясної, наївної й захоплюючої віри й надії — та пригнїчуючої, вбійчої знеохоти і зневіри. Гомонїли серед нас звуки бадьорих пісень про щасливу будуччину й понуро-зловіщо доносились напіви похоронних співів.

Пригадаймо в коротенькім реєстрі деякі факти: Початок війни застає Українців двоєдиної монархії з сильною вірою в центральні держави. Можна сміло сказати, що поза жмінкою тзв. москвофілів всї укр. партиї заявили ся за центральними державами. Се явище було зовсїм природне, бо-ж в царській імперії Українцям нїчого було шукати. І в той час, коли Українцї, обовязково і з власних побудів (Українські Січові Стріль-

ції) спішили під австрийські прапори, вороги українського народу задумали пекольне діло: вигубити українську інтелїґенцию, щоби з хлопською масою, позбавленою проводу, поступити по своїй вподобі. Наступила російська інвазия, котра мала свої лихі й добрі сторони. Російський уряд сотки української інтелїґенциї загнав в далеку Сибір, тисячі запроторив в тюрми; з другого боку Галичина, як осередок українського культурного й полїтичного руху, мала великий вплив на розбуджене национальної сьвідомости серед російських Українців. Галицька еміґрация в західно - австрийських краях, а головно у Віднї, перенїсши переслїдуваня, взяла ся за пропаґанду української справи серед чужинців. В сім напрямі величезну ролю відіграли українські публїцисти й письменники та "Союз визволеня України. Українсько воєнна - полїтична плятформа загально відома: український коронний край в межах Австриї та створене осібної державної одиниці із українських земель, видертих Росиї. Вже тодї наші полїтики, у видвиганю на перше місце своєї льояльности, поповнили непростиму помилку, спираючись на роз'єднюючій засаді, між тим, коли на першім місці все і всюди мусить бути видвигане змагане до з'єднаня українських земель.

Мимо сеї найбільш льояльної проґрами австрийське правительство нї разу не стало на шлях реалїзациї хоч-би частини українських домагань. Навпаки, всї обіцянки кабінету ґр. Штірка служили тільки для миленя очий українських полїтиків, а разом з тим і українського громадянства. По російській інвазиї розпочала ся друга серия арештів. Заповнили ся Талєргофи, Ґмінди й инші арештантсько - концентрацийні табори. Адмінїстрация краю, ворожа українському народови, спираючись на воєнний стан, здвоєними зусилями продовжала давну ворожу лїнїю супроти Українців. Одночасно видушувано від українського населеня остатний гріш на ведене війни, останні запаси поживи для запровіянтованя армії. Переходячі фронтові війська нищили й руйнували добро населеня, цїлі села зникали з лиця землї, стрілецькі рови поперетинали урожайні поля. Всякі хороби і пошести, а особливо полові недуги, занесені військом, вдерли ся в здоровий орґанізм населеня.

Серед такого, більше як нужденного, веґетованя позиция наших політичних представників була незвичайно утруднена, коли взяти на увагу ще й ту обставину, що Українці із своєю териториєю були завжди призначені на торг, на заплату комусь иншому. Серед таких невідрадних обставин зявив ся4. падолисти 1916. р. тзв. акт 5. падолиста, яким осередні держави проклямували утворенє незалежної Польщі, а крім того Австрия проголосила відокремленє Галичини. Що до першого, то український нарід, котрий столітями змагав до свободи, повитав повстанє польської держави із симпатиєю. Відокремленє Галичини було нічим иншим, як ударом в скервавлені груди українського народу. І тепер українська політика, замісць змагати до пошириня прав українського народу, була приневолена всю свою енерґію звернути на відбитє вимірених в нас ударів. Падолистовий акт довів до переґруповaня українського політичного представництва. Довголітний політичний провідник австрийських Українців, др. К. Левицький, відійшов в сутінь. До проводу прийшли нові люди з др. Евг. Петрушевичем на чолї. Ся переміна в нічім не змінила положеня українського народу. "Українська Парляментарна Репрезентация" не змінила нї політичного напрямку, нї тактики. Все остало по старому — за виїмком внутрішньої боротьби в лоні найбільшої галицько - української партиї — национально - демократичної. Українські надії зросли значно з вибухом великої російської революциї, прибираючи на змісті по заключеню берестейського миру. На основі додаткових умов між Австро-Угорщиною і Українською Народною Республикою Галичина, як невдатний твір, що повстав через споєнє двох окремих частин: Великого Краківського Князївства з Князївством Осьвенціїмським і Заторським та Королївства Галичини, — мала бути поділена на свої складові частини: на польське Краківське Князївство і українське Королївство Галичини. До кінця червня 1918. мав бути переведений поділ Галичини, та австрийське правительство, як вже стільки разів, так і тепер обмануло український нарід. Австро - угорський посол в Київі ґр. Форґач намовляв гетьмана, щоб той відступив від додаткового договору, а коли се не повело ся, привичним способом австро - угорської ди-

пльоматиї в короткій дорозї заявив, що Австрия не виконає прийнятого обовязку, а своє правительство повідомив, немовто гетьман сам не настає на виконанє.

Хоч як прикро діткнуло се український загал, одначе нїхто не попадав в чорну зневіру. Всї бачили наглядно, що Австро-Угорщина хилить ся до неминучого упадку, та що сяк чи так перед українською Галичиною стоїть красша будучність.

Австро-Угорщина, штучно склеєна держава, як великодержава повстала з дробів ріжних народів, котрі хоронили ся під омофором австрийської династиї задля оборони перед турецькою навалою. З тих национальних дробів, до котрих опісля влучено деякі территориї по поділах Польщі, повстала велика наддунайська монархія. В новітних часах, при змінених умовах, коли давна загроза перестала істнувати, а сучасна війна на перший плян видвигнула права народів, национальні аспірациї мусїли звести в нївець всякі династичні амбіциї. Права народів, видвигнуті великою российською революциєю — мусїли найти свою розвязку в розсадженю тих ріжнонациональних держав, де були народи-пани і народи - раби. Мрії перетворювали ся в дійсність, зближав ся новий порядок сьвіта, опертий на відомій дефініциї прав народів Вільзона, президента З'єдинених Держав. Підставою нового порядку є право самоозначеня народів. Национальна территория або заселена через більшість членів даної нациї має свобідно постановляти про свою долю, про свою державну приналежність. Национальні меншости тої территориї мають мати забезпеченє своїх национальних, культурних і полїтичних прав. Індивідуальність кождого народу мусить бути вповнї пошанована. "Народи і провінциї не можуть бути перекидані, як предмети або кости до гри, з під влади одної держави під власть другої, хоч-би ходило о велику гру рівноваги сил, здискредитованої тепер по всї часи". Зближаючий ся мир мусить бути побудований на справедливости, всякі привілеї є включені, рівні права для всїх народів. — Ясне, що при реалїзациї отсих засад не могли вдержати ся при істнованю ріжнонациональні держави, а в першій мірі Росия, Австро-Угорщина і Туреччина.

Осередні держави, як ми се вже бачили в берестейських

дискусиях, обстоювали забезпеченє прав народів в рамах поодиноких держав парляментарним шляхом. Одначе таке становиско, підкріплене оружною силою почвірного союзу, захитало ся з хвилею, коли воєнне положенє змінило ся на некористь австро - німецького бльоку. Під кінець вересня анґлійські війська вдерли ся до Болгариї, болгарське правительство звернуло ся до антанти з просьбою о завішенє зброї. Зближала ся ліквидация мілїтарної могутности осередних держав. Треба було ратувати перед неминучою катастрофою, що тільки далось би вратувати. І ось дня 1-го жовтня 1918. австрийський президент мінїстрів бар. Гуссарек заговорив в парляментї про автономію австрийських народів. Та се уступство правительства нікого вже не вдоволило. Кождий нарід змагав тепер вже не до куцої автономії, тільки до державности.

Австрия все ще сподівала ся тзв. австро - польської розвязки, намагаючись прилучити до польського королївства Холмщину, Підляше і Сх. Галичину. Проти торгу українськими землями зірвав ся в Галичинї однодушний протест українського народу. По всїх усюдах, в містах і місточках і селах відбували ся протестуючі віча. Австрийське правительство втратило в очах Українців всякий кредит. Дійшло до того, що в Австриї вже нїхто не оглядав ся на Австрию. Не оглядав ся на неї й український нарід. Тільки частина українських полїтиків вірила, що преці́нь побідна антанта при умовах миру так страшно не скривдить Австриї, тому й держала ся навіть тепер тзв. австрийської ориєнтациї. З огляду на неясний політичний момент і такий погляд, хоч минав ся він із змаганями укр. загалу був в деякій мірі оправданий. В Австриї, яка, обкроєна, не могла би вже загрожувати нашому национальному й социяльному розвиткови, думали ті полїтики — з огляду на слабість української держави — найти захист перед імпериялїстичним напором найблизших сусїдів. Спираючись на Вільзонівські принципи Польська Реґенцийна Рада дня 8. жовтня проголосила незалежну Польщу, а вже на другий день (9. X.) віденське польське коло ухвалило домаганє: "злучити (в польській державі) землї, на яких польський нарід історично й культурно має домінуюче становиско." Такі польські домаганя не сприяли без-

посередному порозуміню між Українцями й Поляками. Порозумінє було можливе тільки під тою умовою, коли-б Поляки згодили ся на переговори на тему, як забезпечити права національних меншостий по обох боках лінії Сяну.

Остаточно в жовтні скристалїзували ся думки між українським громадянством про дальшу долю Української Галичини, Буковини й північної (української) Угорщини. Як вже згадано, частина українських політиків та значний відсоток членів національно - демократичної і радикальної партий були за утворенєм з тих областий окремої самостійної держави, котра — приноровлюючись до дальшого розвитку подій — увійде в склад Великої України або в федеративну звязь з новою Австриєю. Друга, значно більша частина українського громадянства, а саме: укр. соц. демократична партия, більшість радикальної партиї (селянство), частина нац. демократичної партиї, Українські Січові Стрільці і студентство заявило ся за з'єдиненєм всіх українських земель в одній великій українській державі без застережень. За такою розвязкою української справи виступив в австрийськім парляменті пос. Семен Вітик. Українське студентство на своїм зібраню дня 13. жовтня ухвалило таку резолюцию: "Українське студентство, стоячи на ґрунті самоозначеня народів, ставить одиноко оправдане, доцільне, невідкличне і справедливе домаганє з'єдиненя всіх українських земель, заселених українським народом, в одну державну цїлість, у від нікого незалежну, демократичну українську державу". Одночасно зібранє "з великим вдоволенєм витає проклямацию незалежної Польщі, зложеної з безуслівно польських земель, то значить: етноґрафічно польських просторів, і має повну надію, що незалежна Польща жити-ме в добрих сусїдських відносинах з незалежною Україною."

На сім становиску станула теж Головна Рада галицьких і буковинських та угорських Українців в Київі, домагаючись з'єдиненя всіх українських земель в одну суверенну державу.

Тимчасом в державі відбували ся переміни, про які передтим важо було-б і подумати. Дня 16. жовтня появив ся цїсарський маніфест, котрим заповідало ся перетворенє Австриї (без Угорщини!) в союз національних держав. "Австрия по

волї своїх народів має стати ся союзною державою, в якій кожде племя, на области, котру воно заселює, творить свій власний державний орґанїзм.“ Тимчасове заступство інтересів поодиноких народів передано в руки Національних Рад, створених послів до державногої ради кождої нациї. По думцї австр. правительства мали бути створені чотири національні держави: нїмецько-австрийська, чеська, іллїрийська (полудневославянська) і українська. Полякам полишено свободу рішень (з огляду на 13 точку Вільзона), Тріест мав творити окреме державне тїло. Справа Боснї й Герцоґовини, а також румунське питанє мали стояти отверті з огляду на Угорщину, якій запоручено інтеґральність. Ся останна спроба ратунку Австриї не повела ся, а то тому, 1) що народи мали вже більші аспірациї і засаднично самі бажали вирішувати свою долю і 2) що дня 19. жовтня, австро угорське правительство одержало відповідь Вільзона на ноту з 4. жовтня, в котрій то відповіди Вільзон відступає від автономії для народів Австро-Угорщини і в руки Чехо Словаків і Південних Славян віддає рішенє про істнованє наддунайської монархії. А те рішенє випало некорисно для істнованя монархії.

Серед такого багацтва подій збирались Українські Національні Збори у Львові дня 19. жовтня 1918. В передодень зборів відбула ся нарада українських парляментарних послів з Галичини і Буковини, бувших українських соймових послів з Галичини, соймових послів з Буковини, українських членів палати панів, по трох відпоручників укр. партий і представників українського студенства, котрі утворили Українську Національну Раду, щоби порішити правно державну будучність укр. земель Австро-Угорщини. По основній дискусиї, в котрій зазначили ся дві основні, згадані нами, струї, ухвалено: "Стоячи на становищи самоозначеня народів, Українська Національна Рада, як конституанта, постановляє:

1. Ціла етноґрафічна українська область в Австро-Угорщинї, — а з окрема Східна Галичина з граничною лінїєю Сяну з влученєм Лемківщини, північно західна Буковина з містами Чернівцї, Сторожинець і Серет та українська полоса північно-

східної Угорщини, — творять одноцільну українську територию.

II. Ся українська национальна територия уконституовуєть ся отсим як українська держава. Постановляєть ся поробити приготовані заходи, щоби се рішенє перевести в житє.

III. Взиваєть ся всї национальні меншости на сїй українській области, — причім Жидів признаєть ся за окрему национальність, — щоб уконституовали ся і негайно вислали своїх представників до Української Национальної Ради в скількости, відповідаючій їх числу населеня.

IV. Українська Национальна Рада виготовить конституцию для утвореної сим способом держави на основах: загального, рівного, тайного і безпосередного голосованя з пропорциональним заступством з правом национально - культурної автономії та з правом заступства при правительстві для национальних меншостий.

V. Українська Национальна Рада жадає, щоб зорґанізована отсе в державу українська територия мала безумовно своїх заступників на мировій конференції.

VI. Теперішному австро-угорському міністрови заграничних справ ґр. Бурянови відмовляєть ся права переспраляти іменем української териториї."

На другий день з'їхали ся до Львова тисячі селян, робітників і інтеліґенциї. Велика саля "Народного Дому" виповнила ся тисячами делеґатів. На всїх коридорах, сходах і на подвірю панував великий стиск. Довшу полїтичну промову виголосив президент Української Национальної Ради Евген Петрушевич. Він представив ті перепони, які в сучасній хвилї не ведуть до зєднаня українських земель та подав ті причини, ізза яких Укр. Нац. Рада постановила поки-що проголосити окрему українську державу із земель Австро- Угорщини. Творці такої розвязки все ще вірили, що вдержить ся наддунайська монархія та що її істнованє буде піддержувати побідна антанта.

Проголошенє української держави прийнято з великим захопленєм, одначе компромісова полїтична лїнія українських провідних мужів, те завішуванє в повітрю малої держави, не

стрінуло ся з радісним прийнятєм. Чуло ся нарікання із всїх сторін з такого обороту справи. Не погодились із залишенєм думки про негайне злученє українських земель Австро-Угорщини з Великою Україною нї Українські Січові Стрільцї, нї українське студенство, нї українська социял - демократична партия. Вже на самім з'їздї речник тої партиї Микола Ганкевич (котрого присутнї стрінули холодно ізза того, що він через увесь час був більше польським, як українським социялїстом) зложив окрему заяву, що починала ся отсим устопом: "У великій історичній хвилинї, коли валять ся основи старого сьвіта і на його руїнах зростає нове житє вольних, самостійних народів, що самі рішають про свою долю і будучність — Національні Збори Українців австро - угорської держави проголошують торжественно перед цїлим сьвітом, що домаганєм і цїлию усїх Українців є з'єдиненє усїх українських земель, — між иншими українських земель австро - угорської держави в одну державу, що цїлию наших национальних змагань є — з'єдинена, вольна, самостійна українська республика". Того самого дня під вечір відбули ся в салї залїзничників збори У. С. Д. П. На збори прибули теж национал - демократи, радикали й представники студентства. Всї бесїдники, головно селяни й робітники, рішучо обстоювали з'єдиненє українських земель. Вкінцї постановлено: 1) закладати всюди "Комітети з'єднаня українських земель", 2) вибрати депутацию, зложену із заступників усїх партий та вислати до Київа із заявою злуки усїх українських земель і 3) вислати письма до всїх социял - демократичних партий антанти і осередних держав з представленєм справи про злуку укр. земель.

Українське громадянство розколо ся на два табори. Заповідала ся гостра боротьба, котру припинили випадки, що розіграли ся в державі і в Галичинї. Чехо-Словаки і Південні Славяни проголосили свої национальні держави. Одночасно з тим поодинокі Национальні Ради збирали ся відкликати з фронту військо своїх територий. Італїйський фронт почав ся хитати. Двоєдина монархія наближувала ся до остаточного упадку.

Польські політики проголосивши приєднанє до Польщі

тих земель, на котрих "польська культура здобула собі домінуюче становиско“, почали самочинно, не питаючи згоди українського народу на те, проводити свої пляни і на території, заселеній в переважаючій більшости укр. народом, на области, на котрій згідно із загально прийнятим правом самоозначеня і цісарським маніфестом була вже проголошена українська держава. Почалось з того, що Поляки постановили, також без згоди Українців, завести на всіх галицьких залізницях — замісць дотепер обовязуючої німецької мови, польську урядову мову. В тиждень по українській конституанті, дня 28. жовтня, відбули ся в Кракові наради польських послів. Там завязано Польську Ліквідацийну Комісию, якої власть мала розтягати ся теж на цілу Галичину. Таким чином польські політики, а разом з ними і велика більшість польського громадянства зіґнорували факт істнованя Української Національної Ради та факт проголошеня української держави. Між становиском Українців і Поляків заходила і заходить велика ріжниця. Бо коли Українці візвали национальні меншости, а між ними і Поляків, до участи в новім державнім будівництві, то ті останні заперечуючи право самоозначеня народів, самі уважали себе єдино управненими рішати долю і Східної Галичини.

Наближав ся конфлікт, який мав рішити про те, хто буде господарем в українській Галичині. Обі сторони приготовляли ся до активного виступу. По обох сторонах йшла жива орґанізацийна робота. Українська Национальна Рада, зглядно її львівська делеґация, змагала до того, щоби стати на шлях державного будівництва. Дня 29. жовтня утворено Український Харчовий Уряд. Того-ж самого дня Укр. Нац. Рада ухвалила устав і інструкциї для повітових, сільських та міських орґанізаций У. Н. Р. На другий день У. Н. Р. рішила з огляду на становиско Польськ. Лікв. Комісиї, котра візвала всі державні, краєві і громадські уряди і на українській териториї підлягати її власти — як орґанови польської держави, видати до всіх урядів в области новоутвореної української держави розпорядок взиваючи ті уряди уважати всі зарядженя Польської Ліквідацийної Комісиї за позбавлені всякої правної сили і не виконувати їх під відповідальностию перед У. Н. Радою. Поруч з

тим Леґіон Січових Стрільців признано за основу і завязок национальної оружної сили укр. держави. Всї українські полки, що оставали у звязи ц. і к. армії піддано під розпорядки Наказному Отаманови У. Н. Ради. Австрийське ліквідацийне правительство проф. Ляммаша (створене по уступленю Гуссарека) і начальну команду австр. армії візвано негайно віддати всї укр. полки до розпорядимости У. Н. Ради.

В межичасї появив ся згаданий вже обіжник Польської Ліквідацийної Комісиї "до всїх урядів державних, краєвих і громадських в Галичинї, Вел. Князївстві Краківськім і на Шлеску", в якім говорило ся про приналежність вичислених земель до Польщі і візвано їх урядувати в імени польської держави. Рівночасно повідомлено австр. правительство, намісника ґр. Гуйна, всї державні уряди та правительства новоутворених национальних держав про перейнятє власти в Галичинї Польською Лікв. Комісиєю. Для Галичини мав бути призначений з рамени варшавського правительства комісар в особі кн. Витовта Чарториського.

Супроти отсих кроків Польської Лікв. Комісиї президия У. Н. Р. залишила шлях ухвал і постанов і намагала ся вступити на шлях фактичного перебраня власти на українській териториї Під проводом др. Костя Левицького удала ся до намісника ґр. Гуйна делеґация У. Н. Ради, жадаючи від нього переданя влади. Сей відмовив ся, заслонюючись браком інструкций. Таке саме становиско зайняв військовий ком. Львова ґен. Пфеффер. Коли отся вістка розійшла ся у Львові офіцири Січ. Стрільців та офіцири - Українцї австр. армії, що тодї перебували у Львові (на відпустцї або на студиях) повідомили У. Н. Раду, що вони допоможуть Радї захопити власть у свої руки. В четвер 31. жовтня, в пізних вечірних годинах відбуло ся засїданє У. Н. Р., на котрім назначено отамана Дмитра Вітовського комендантом українських військ. Дня 1. падолиста о год. 3. рано українсьдї офіцири удали ся до касарень 15. полку піх., 19 п. стрільців, 30. бат. стрільців і 41 зап. баталїону. Воякам подано до відома, що на українських землях Австро-Угорщини утворила ся українська держава з тимчасовою верховною владою — Укр. Нац. Радою, приказам котрої від ни-

нішного дня вони мають повинувати ся. Офіцирів чужинців усунено, а на їх місце назначено Українців. Відділи військ з рамени У. Н. Р. обсадили намісництво, команду міста, почту, телеґраф, залїзничі двірці. Намісника інтерновано, так само ґен. Пфеффера. Сьому останному опісля віддано провід над чужонациональними відділами на териториї укр. держави до хвилї їх лїквідациї.

Укр. Нац. Рада, спираючись на праві самоозначеня народів і цїсарськім манїфестї, змагала до перейнятя власти мирним і леґальним шляхом. Коли одначе показало ся се неможливим, то наступило перебранє власти революцийним способом через усуненє австрийської адмінїстрациї. При тім ніяким чином не нарушено прав польської меншости, у Львові не інтерновано анї не арештовано нї одного Поляка; на провінциї в деяких місцях відбули ся поодинокі інтерновання адмінїстративних урядників, та не тому, що вони здебільшого були Поляками, тільки тому, що вони являли ся представниками старої австрийської власти, ворожої українсьдому народови. Ніхто не допускав можливости, щоби польський нарід, котрий сам так довго боров ся за свою свободу, настав на волю українського народу.

Дня 1. падолиста появила ся отся відозва Української Национальної Ради:

Український Народе!

Голосимо Тобі вість про Твоє визволенє з віковічної неволї. Від нинї Ти господар своєї землї, вільний горожанин Укр. Держави.

Дня 19. жовтня Твоєю волею утворила ся на українська Держава і її найвисша власть Укр. Нац. Рада.

З нинїшним днем Укр. Нац. Рада обняла власть в столичнім містї Львові і на цїлій териториї Укр. Держави.

Український Народе!

Доля Української Держави в Твоїх руках. Ти станеш як непобідимий мур при Українській Национальній Радї і відіпреш всї ворожі замахи на Українську Державу.

Заки будуть установлені орґани державної власти в законнім порядку, українські орґанїзациї по містах, пові-

тах і селах мають обняти всї державні, краєві і громадські уряди і в імени Укр. Нац. Ради виконувати власть.

Де сього ще не зроблено, дотеперішні неприхильні Укр. Державі уряди мають бути усунені.

Всї жовнїри українсьдої народности підлягають нинї виключно Укр. Нац. Радї і приказам установлених нею військових властий Української Держави. Всї вони мають стати на її оборону. Українських жовнїрів з фронтів відкликаєть ся отсим до рідного краю на оборону Укр. Держави.

Все здібне до оружя українське населенє має утворити боєві відділи, які або ввійдуть в склад української армії, або на місцях оберігати муть спокій і порядок, особливо мають бути оберігані залїзниця, почта й телєґраф.

Всім горожанам Української Держави без ріжниції народности і віроісповіданя запоручаєть ся горожанську национальну і віроісповідну рівноправність.

Национальні меншости Української Держави — Поляки, Жиди і Нїмцї — мають вислати своїх відпоручників до Української Нац. Ради.

Аж до виданя законів Української Держави обовязують дотеперішні закони, на скільки вони не стоять в противенстві до основ Укр. Держави.

Як тільки буде забезпечене і укріплене істнованє Української Держави, Українська Национальна Рада скличе на основі загального, рівного, безпосередного і тайного виборчого права Установчі Збори, які рішать про дальшу будучність Української Держави.

Склад утвореного Українською Национальною Радою кабінету і його проґраму оголосить ся.

Український Народе!

Всї свої сили, все посьвяти, щоб укріпити Українську Державу.

Львів, 1. падолиста, 1918.

УКРАЇНСЬКА НАЦИОНАЛЬНА РАДА

Осібною відозвою повідомлено населенє столиці про обнятє власти.

Захопленє власти в столиці Укр. Нац. Радою випередило на кілька годин Поляків, котрі готували ся зробити те саме. Ґр. Скарбек, член президиї Польської Лікв. Комісиї, пізно вечером дня 31. жовтня телефонічно повідомив намісника, щоб той не важив ся передавати урядованє Українцям. До перебраня власти, на його думку, є управнена виключно польська держава, зглядно її орґани. В суботу, дня 2. падолиста, явить ся у Львові ґенер. комісар польського правительства, котрий перейме власть в імени польської держави. По обнятю власти в столиці Українською Нац. Радою деякі польські круги виявили охоту до згоди. Дня 1. падолиста о год. 5. попол. явила ся в салї нарад У. Н. Р. депутация Краєвого Виділу під проводом маршалка Нєзабітовського. Провідник депутациї заявив, що його обовязком було прийти тут, щоби дійти до порозуміня між українською більшостию і польською меншостию. Член депутациї Домбський признав вповні поправне поступованє нової влади, зазначив, що всюди збережено лад, ніде не було виступів проти членів польської нациї. З польської сторони запропоновано щоби відбути наради в справі наладженя нормального житя. Всї члени Ради заявили ся за порозумінєм. Особливо др. М. Лозинський ствердив, що Українцї в останних подїях льояльно віднесли ся до Поляків, що Укр. Нац. Рада змагає до забезпеченя прав польської меншости. Плятформою всяких переговорів може бути тільки право самоозначеня народів, а з окрема право самоозначеня українського народу на українських областях бувшої Австро-Угорщини. З того часу вели ся переговори між Поляками і Українцями в льокальних справах, тому, що польська сторона уважала себе некомпетентною стати на широких основах.

Укр. Нац. Рада, як вже зазначено перебрала власть в укр. Галичинї зовсїм леґально, опираючись на праві самоозначеня і на маніфестї монарха розпадаючої ся Австриї. Також що до Східної Галичини австр. правительство тодї, як не мало жадної власти, стануло на правильній точцї погляду. На домаганє Польщі передати їй цїлу Галичину, австр. рада мінїстрів дня 31.

жовтня (ся вістка дійшла до Львова аж 4. падолиста) відповіла, що не піднимає ніяких замітів проти того, щоби польські области Австриї, по думці ідеї злуки польських просторів, вже тепер перейшли під польську управу, одначе невідмінною умоою сього є, що діяльність польської власти не буде розтягати ся на українські простори. Правительство признає українській нациї рівне право утворити самостійний державний орґанізм.

Слідом за Львовом пішли инші міста й місточка Східної Галичини. Українські вояки дня 1. падолиста обняли у власть У. Н. Р. Коломию, Снятин, Станиславів, Жовкву, Раву руську, Золочів, Тернопіль. Опісля стихійно поширювала ся українська власть на цілій териториї української Галичини. Тільки в нафтовій области Борислава, скупчені нафтові робітники із західної Галичини і Польського Королівства створили військові озброєні відділи для перепиненя Українцям обняти там власть. Та по кількох днях ізза недостачі поживи польський озброєний відділ покинув Борислав і відійшов на захід. Найтяжша доля судила ся Перемишлеви, що — положений на окраїнах української етноґрафічної териториї — міг кождої хвилї улягти польській перевазї. Командант твердинї ґен. Пухальський (Поляк) хотів віддати Перемишль польським властям, та загрожений 9. полком, що стояв в Журавцї, занехав сю думку. Дальший розвій подій в Перемишлї, по представленям польської преси ("Вєк Нови" з 27 падолиста) представляв ся так: Дня 2. падолиста заключено угоду між українським і польськими представниками, котра управильнювала взаємовідносини в містї на основі рівноуправненя. Та польські леґіоністи мимо того зайняли військові обєкти. Ґен. Пухальський зберіг невтральне становиско, за те полк. Сікорський розпочав широку орґанізацийну акцию. Українцї поводили ся спокійно, одначе супроти зломаня умови противною стороною дня 5. падолиста зайняли Перемишль в своє посїданє. Ґен. Пухальський попав в полон, полк. Сікорського арештовано та йому пощастило видістати ся на Засянє. Звідси висилає він письмо до Укр. Нац. Ради, в котрім протестує проти мнимого зірваня умови Українцями, жадає випущеня з полону польських офі-

цирів і жовнїрів та пропонує вдержанє лінії Сяну — як демаркаційної лінії. Ґен. Пухальський взиває полк. Сікорського віддати Засянє, зложити зброю і ждати дальших приказів. Сього приказу не виконано. Мимо того Українцї не зійшли з дороги переговорів і мирного поладнаня конфлїкту. Відбула ся спільна українсько - польська конференція, виміняно заложників і заключено розєм. Полк. Сікорський подав ся на захід. В Кракові розпочала ся орґанїзация підмоги для Перемишля. Після того панцирний поїзд з артилєриєю під проводом Стахевича їде на Перемишль. Українцям ставить ся ультимат, а коли ті не дають відповіди, польська сила вдаряє на місто і бере його. Угодові Українцї, котрі в сподїваню мирної розвязки навіть не висадили мостів на Сянї, а саме: др. Т. Кормош, др. В. Загайкевич, проф. Сабат і ин. мандрують в польський полон, а опісля до Домбя.

Така сама доля стрінула і Чернівцї з боку Румунів. Початково Делеґация У. Н. Р. в Чернівцях погодилась була з буковинсько - румунською Нац. Радою під проводом пос. Ончула що-до розмежованя Буковини згідно з етноґрафічним принципом. На тій основі Черновецька Делеґация У. Н. Р. перейняла під свою владу Чернівцї та українські повіти Буковини. Згодом між буковинськими Румунами взяла верх ворожа Українцям імпериялїстична партия Фльондора, котра покликала на Буковину державно - румунські війська. Всякий спротив сим анксионїстичним забаганкам був неможливий, бо частини 41. і 24. піх. полків чужинецькі команди тих формацій перш усього скермували на грабунок військового майна, а опісля вже здеморалїзованих розпустили домів. Румунські війська обсадили цїлу Буковину і назначили свою адмінїстрацию. В обсадї Чернівцїв Румунами брали участь також польські леґіонери. Румунська окупация Буковини триває до нинїшного дня.

Тимчасом у Львові настав воєнний стан. День 1. падолиста минув розмірно спокійно. На другий день в деяких сторонах міста залунали крісові вистріли. В околицях головного двірця з'явили ся польські озброєні віддїли, зложені з леґіонерів і цивільних осіб. Супроти того от. Вітовський оголосив у Львові стан облоги. Також з поодиноких домів і з дахів па-

дали стріли на українське військо. Житє у Львові завмерло, вулицями снували ся тільки військові патрулї, населенє походало ся в хатах. Український віддїл уступив з головного двірця. Польські віділи поширили свій операційний терен. По кількох днях уставила ся в серединї міста формальна боєва лінїя. Польські віддїли заняли західну часть міста, українські середмістє і східну частину. Львів став тереном завзятої боротьби. До крісових і машинових стрілів прибула небавом і артилєрия.

Всякі змаганя припинити воєнні дїланя не довели до бажаного успіху. Започатковані переговори між інтересованими сторонами проволїкали ся в безконечність. Польські делєґати безнастанно зміняли умови мирної полагоди конфлїкту, висуваючи все нові домаганя, метою котрих було звести в нївець українську державність. В дійсности польські делєґати з розмислом протягали переґовори, дожидаючи підмоги із заходу. Укр. Нац. Рада візвала нарід до вступленя у військові ряди. Управа соц. дем. партиї апелювала до робітників Львова, щоби не дали ся звести зі шляху пролєтарської думки. Та инакше говорили провідники польських социялїстів, котрі не могли навіть допустити думки про зміну відносин в "краю". Також Укр. Нац. Рада звернула ся окремою відозвою до польських горожан, апелюючи до їх национального сумлїня, щоби не ставали поперек змагань українського народу до волї і свободи. Всї голоси проминали безслїдно. В центрі міста і на його окраїнах шалїв завзятий бій. Днями і ночами лунали крісові сальви, важкі артилєрийські стрільна торощили міцні мури. Колись спокійне місто перемінило ся в пекло. Лила ся кров, боротьба коштувала багато жертв. Голод розпаношив ся у Львові, а особливо на боєвій лїнії. З гуманїтарних зглядів дня 18. падолиста заключено завішенє оружя на 48 годин, опісля продовжене ще на один день. Саме в тім часї Поляки одержали сильну підмогу із заходу. По зайнятю Перемишля польські панцирні поїзди сфорсували слабо обсаджену залїничу лїнію Перемишль — Львів і дня 21. падолиста приступили до бою у Львові. Українські сили, змаргані тритижневою виснажуючою боротьбою в непривичних умовах боротьби, були за слабі

щоби оперти ся сьвіжим боєвим формациям при ворожій поставі польського населеня міста. Українському військови грозило окруженє. Тому в ночи з 21 на 22. падолиста українські формациї вийшли зі Львова в східнім і північнім напрямі. У Львові вся власть перейшла до Поляків, котрі створили тут "Польський Правлячий Комітет", котрого власть мала розтягати ся на цілу Східну Галичину, а фактично розтягала ся на місто Львів.

З днем 1. листопада Укр. Нац. Рада фактично і урядово перебрала власть в Східній Галичині. Урядовий акт передачі власти підписав в імени ц. к. правительства віцепрезидент намісництва Володимир Децикевич, в руки котрого кілька годин передше зложив свою власть інтернований намісник. Так само наступила урядова передача власти з боку ґен. Пфеффера, президента поліциї і инших представників австрийського уряду. Таким чином У. Н. Рада і правно і фактично стала спадкоємцем бувшого суверена українських областий Австриї. Проголошена дня 19. жовтня 1918 р. Українська Держава стала тепер державою в розуміню міжнародного права, посідаючи простір (близше означений законом з 13. падолиста), населенє і фактичну (та правну) власть.

Львівська доба діяльности У. Н. Ради обнимає головним чином ті справи, що їх вимагала біжуча хвиля, отже орґанізация тимчасової адміністрациї, орґанізация війська, проживні справи, нотифікация национальним державам про створенє Української Держави на українських областях Австро-Угорщини.

Через воєнну акцию у Львові здержало ся початково утворенє уряду. Початково У. Н. Р. була заразом і законодатним і виконуючим орґаном. Розуміється, се досить утруднювало державне будівництво. Взагалі недостачу екзекутиви від 1. падолиста, треба уважати значною помилкою з боку У. Н. Р. і її президиї. Аж значно пізнійше голова Ради др. Кость Левицький одержав припорученє створити правительство під назвою Тимчасового Державного Секретарияту Західно - Української Держави, відповідального перед Українською Национальною Радою. В склад уряду зложеного 9. падолиста у-

війшли; голова і секретар фінансових справ — др. Кость Левицький, секретар внутрішних справ — др. Льонгин Цегельський, секр. заграничних справ — др. Василь Панейко, секр. торговлї і промислу — Ярослав Литвинович, секр. віроісповідань і завідуючий секр. осьвіти — Олександер Барвінський, секр. суспільного здоровля — др. Іван Куровець, секр. військ. справ — полк. Дмитро Вітовський, секр. праці і суспільної опіки — Антін Чернецький, секр. публичних робіт — др. Іван Макух, секр. земельних справ — др. Степан Баран, секр. судівництва — др. Сидір Голубович, секр. шляхів — Іван Мирон, секр. почт і телєґрафів — Олександер Пісецький. В склад Державного Секретарияту входив іще голова Українського Харчового Уряду.

На другий день о год. 10. рано перед зложенєм приреченя Державним секретариятом повна Укр. Нац. Рада змагаючи до здійсненя ідеалу цілої нациї, прийняла одноголосно отсе внесенє д-ра Ром. Перфецького: "Українська Национальна Рада, як найвисша власть українських земель бувшої австро угорської монархії в змаганю до здійсненя национального ідеалу усього українського народу, поручає Державному Секретарияттови поробити потрібні заходи для з'єдиненя всїх українських земель в одну державу". Ось так важне слово, котре мало бути сказане перед цїлим сьвітом дня 19. жовтня, вийшло як однодушна постанова дня 10. падолиста. Після ухваленя наведеного в горі внесеня в передавдиенциональній салї намісництва відбуло ся заприсяженє Держ. Секретарияту.

Законодатна діяльність Укр. Нац. Ради розпочала ся ухваленєм тимчасового основного закону про державну самостійність українських земель бувшої австро - угорської монархії.*) Другим з ряду законом був тимчасовий закон про адмінїстрацію Західно - Української Народної Републики", ухвалений 16. падолиста. Під кінець львівського периоду Укр. Нац. Ради ухвалено закон про судівництво, якого одначе вже не можна було оголосити. З днем 21. падолиста перестала фунґувати Укр. Нац. Рада аж до 3. січня 1919 р., коли вона зібрала ся в новім тимчасовім державнім центрі — Станиславові.

По виході із столиці українських військ настали у Львові важкі часи, а невимовно важкі для укр. населеня столиці.

Державна орґанізація на ширшу скалю почала ся після перенесеня осідку правительства. Державний Секретарият з більшостию членів У. Н. Р. удав ся початково до Тернополя, а опісля до Станиславова, котре то місто з огляду на своє центральне положенє, на важний залізничий вузол і свою чисто українську околицю більше надавало ся на тимчасовий осідок. Аж тепер Державний Секретаріят, далеко від воєнного гуку, міг зайняти ся орґанізациєю держави. Праця уряду була звернена перш усього на створенє сильної і карної армії. І треба сказати, що мимо невимовно важких обставин, мимо того, що через територию держави день в день перетягали заліницями і битими шляхами тисячі й тисячі чужонациональних вояків (з України) та українських і российських полонених (з Угорщини, Австрии і Німеччини), мимо несприяючих відносин у нутрі держави, мимо ворожої аґітациї, мимо неналадженої державної машини і недостачі фінансових засобів — утворено 100-тисячну армію, що з великою посьвятою, скупо зодягнена — через сім місяців геройсько борола ся на західнім і большевицькім фронтах, а тепер стоїть в нерівній боротьбі з добровольчеською армією.

Другим завданєм Державного Секретарияту було створенє держ. адміністрациї. Ся задача теж була незвичайно важка з огляду, що попередна адміністрация була в чужих руках.

---

*) Ухвалений дня 13. падолиста закон сей звучить:

Артикул I.

Назва.

Держава проголошена на підставі права самоозначеня народів Українською Национальною Радою дня 19. жовтня 1918 р., обнимаюча весь простір бувшої австро-угорської монархії, заселений переважно Українцями, має назву: Західно-українська Народна Република.

Артикул II.

Границі.

Простір Західно-української Народної Републики покриває ся з українською суцільною етноґрафічною областию в межах бувшої австро-угорської монархії — то є з українською частиною бувших австрийських коронних країв Галичини з Володимириєю і Буковини, та з українськими частями бувших угорських столиць (комітатів): Спиш, Шариш, Земплин, Уг, Берег, Угоча і Марамарош, як вона означена на етноґрафічній карті австрійської монархії Карла барона Черніґа (Etnographische Karte des oesterreichischen Monarchie, entworfen von Karl Freiherrn Czer-

nig, herausgegeben von der. k. k. Direktion der administrativen Statistik, Wien 1855, Maasstab 1:864000).

Артикул III.

Державна суверенність.

Отся державна територия творить самостійну Західно - українську Народну Републику.

Артикул IV.

Державне заступництво.

Права влади іменем Західно - української Народної Републики виконує весь її нарід через своє заступництво, вибране на основі загального, рівного, безпосередного ,тайного і пропорционального права голосованя без ріжниці пола. На сїй самій основі мають бути вибрані Установчі Збори Західно - української Народної Републики. До часу зібраня Установчих Зборів виконує всю власть Українська Національна Рада і Державний Секретарият.

Артикул V.

Герб і прапор.

Гербом Західно - української Народної Републики є: Золотий лев на синім полї, обернений у свою праву сторону. Державний прапор є синьо - жовтий. Державна печать має довкола гербу напись: Західно - українська Народна Република.

Вже-ж таки завдяки енерґії секр. внутр. справ др. Івана Макуха скоро наладжено адміністрацийну машину. Пізнїйше утворено також всї инші інстанциї для поодиноких державних ділів. Досить тяжко йшло управильненє фінасових справ, одначе й на сїм полї давали собі раду.

Українська преса скількостево зросла і поширила ся. Майже в кождім містї появляла ся українська ґазета. Крім питань, що їх видвигала хвиля, одно з перших місць зайняла справа злуки всїх українських земель. Дня 3. січня 1919. перший раз в Станиславові зійшла ся Укр. Нац. Рада, передпарлямент Західно - української Народної Республики. Там явив ся дійсний голова Ради др. Евген Петрушевич. На засїданю Ради през. Петрушевич зреферував справу зєдиненя обох українських републик. Справу віддано заграничній комісиї, котра прийшла з внесенєм невідкличної злуки. Референт С. Вітик предложив резолюцию комісиї з тим, що з огляду на окремі культурні й економічні відносини та ріжну минувшину західна область мусить одержати територияльну автономію. Закон про злуку ухвалено одноголосно. Після того заявив през. Петрушевич: "Ухвалений закон полишить ся у нашій історії одною з найкрасших карт. По лїнї з'єдиненя не було між нами двох гадок. Сьо-

годнішний крок піднесе нашого духа і скріпить наші сили. Від сьогоднішного дня істнує лише одна Українська Народна Республика. Нехай вона живе!“

По доконаній ухвалі витав Укр. Нац. Раду в імени Наддніпрянської України Р. Трохименко. Велика радість панує всюди, що по довгих столітях розлуки наступила злука. ”...ми є одно тіло, одна душа, ваша побіда є наша, а ваша туга і біль — є наша туга і біль, наша історична судьба мусить бути вашою, а ваша нашою“. Також явили ся заступники Закарпатської України. Один з них говорив про болї і терпіня українського закарпатського народу: ”Ми ваші братя, що були під панованєм ворога, прийшли сюда, щоб ви дали нам раду. І ми дістали свободу і хочемо збудувати славну будуччину. Одноголосно ми голосили, щоби українські квіти леліли на Карпатах, щоби кождий Українець жив славно під одною з'єдиненою Україною. Наше серце тягне до України. Поможіть нам! Вам братну руку подаємо. Нехай живе одна одностайна Україна.“ Сього голосу послухали галицькі Українцї і вислали кілька військових відділів для обсади Закарпатської України, та через імпериялїстичні замисли Чехів і Румунів не довелось привести до успішного кінця приєднанє Закарпатя.

Державний Секретарият, створений у Львові з днем опущеняЛьвова здекомплєтовано, бо кількох секретарів остало у Львові. Пізнїйше уступив і през. Секретарияту др. Кесть Левицький. Тимчасове заступство по нім обняв др. Сидір Голубович. На першій сесиї Укр. Н. Ради в Станиславові вибрано новий мінїстерияльний кабінет в такім складї: мін. през. і мін. фінансів: др. Сидір Голубович, мін. внутр. справ: др. Ів. Макух, мін. осьвіти і віроісп.: др. Артимович, мін. шляхів: інж. Іван Мирон, мін. почт і телеґр.: інж. Казанович, мін. земельн. справ: др. Степан Баран (опісля Мих. Мартинець), мін. військових справ: Дм. Вітовський (опісля шеф ґен. штабу Курманович). Завданєм сього мінїстерства було практичне переведенє з'єдиненя обох республик, а зрештою воно фунґувало як уряд автономічної частини Укр. Нар. Республик. Ся західна частина України одержала официяльну назву: Західна Область Української Народної Республики. Від хвилї з'єдиненя, проголошеної

небавом сьвяточно в Київі, дальша доля західних українських земель вяжеть ся з долею цілої України.

VII. Закарпатська Украіна.

З минулого Закарпатської України. Пробуджене. Перші домагання. "Руська Країна." Закарпатська Україна бажає з'єдинення з Великою Україною. Чехи і Закарпатська Україна. Проклямація ґен. Еннока. Дві струї на Закарпатю. Депутация у през. Масарика. Автономія в Чехо-Словаччині.

На Закарпатській Україні живе до 600 тисяч Українців, званих Руснаками, що творять частину великого українського народу. До XVI. ст. жили закарпатські Українці в північній Угорщині вільними людьми, мали значну автономію, доступали великих почестий на королївськім дворі. В XVI. почали Мадяри витискати всї немадярскі народности, а між ними головно Українців, з важнійших урядів. Згодом почали ся переслїдуваня Українців ізза їх православної віри. Нїчого не помогла й церковна унія. Латинські епископи безнастанно вмішували ся в дїла української церкви, а правительство постійно переслїдувало українське населенє. Сей стан змінив ся значно на лїпше за володїня Марії Тереси і Йосифа II. Перша причинила ся до встановленя самостійної Мукачівської епархії, заснувала теольоґічний музей, подарувала поєзуїтський монастир на катедральний собор та зрівнала українське духовенство з латинським. В р. 1774. засновано у Віднї ґенеральну гр. кат. духовну семинарию, в котрій Закарпатським Українцям признано 12 місць. Таким чином Українцї одержали можність черпати знанє в центрі держави. Около р. 1750. засновано в Мукачеві богословську школу, де вчено по славяно-руськи. Між тодішними угорськими Українцями розпочав ся живий науковий рух. Вони не тільки мали відповідні сили для вихованя своєї молодї, але достарчували їх і для Галичини а навіть Росиї. В історигі російського шкільництва і російської науки значне місце займають такі імена, як: Балудянський, Венелїн, Гуца, Орлай, Іван Земанчик, Петро Лодій. Крім віденської, угорські Українці виховували ся і у львівській семинариї, в котрій бували навіть ректорами. Здавало ся, що Закарпатська

Україна буде значним культурним осередком. Із заснованєм мадярської Академії Наук в Пешті 1825 р., почали Мадяри виробляти свою народну мову та вводити її в уряди. Від тоді датують ся мадярські змаганя до політичної відрубности, від тоді почала ся теж на добре мадяризация. В році 1844. мадярський сойм ухвалив закон, на основі котрого введено мадярську мову в усїх краях угорської корони, отже і на Закарпатській Україні.

В роцї 1848. вибухла мадярська революция. Більшість Українців стала по сторонї австрийського уряду. По здавленю революциї австрийський уряд почав прихильнїше ставитись до Українців. Дня 19. жовтня 1849 р. депутация угорських Українців вручила цїсареви петицию з домаганями, щоби 1) введено в житє австрийську конституцию з 4. марта, 1849 р., 2) признано угорським Українцям відрубну полїтичну територию, 3) розмежовано адмінїстрацийні округи на етноґрафічні округи без зґляду на попередний поділ Угорщини на Комітати, 4) основано українські народні школи, ґімназиї, українську правничу академію в Унґварі і перемінено львівський унїверситет на український, 5) узгляднювано Українців при обсадї урядів та не допускано до урядів в українських околицях таких урядників, що не знають української мови, 6) видавано українску урядову ґазету, 7) щоби вільно було друкувати книжки кирилицею, 8) зрівнано українських урядників, сьвящеників, учителїв з особами того-ж стану инших национальностий, 9) узгляднено Українців при авансї в армії та обсаджено Українцями деякі посади при головнім правительстві у Віднї і 10) заведено українських духовників при укр. полках.

Невеличка частина тих домагань була сповнена. В многих місцевостях заведено двоклясові народні школи з українською викладовою мовою, а також недільні школи для дорослих. В инших місцевостях заведено парохіяльні школи, де знов добрими вчителями були дяки. Уряд іменував Адольфа Добрянського, що передтим був військовим комісаром при російській армії, наджупаном чотирох українських комітатів з осідком в Унґварі. Сей завів в урядах українську мову, обсадив богато урядів українськими семинаристами, в ґімназиях почато ви-

кладати деякі предмети по українськи. Його орґанїзаторський талан привів до житя цілу Закарпатську Україну, що й зовні приняла український вигляд. Та небавом через свої русофільські погляди став він урядови невигідний. Настали часи ери Байста, з Мадярами замирено, наступив дуалїзм. Мадяри взяли під ноги всїх своїх противників з 1848 р., а головно Українців, на котрих зганяли всю свою ненависть до Москалів. Почало ся плянове і брутальне нищенє українського елементу. Народ попав в руїну і темноту. Мадярський уряд деморалїзував і вкінці довів до цілковитого етичного здичіня угро українську інтелїґенцию, а в першій мірі духовенство. Мадяризацiйний похід не перебирав в ніяких середниках. Уряд створив окремий фонд на цїли мадяризациї, з котрого виплачувало ся "нагороди" перевертням і мадяронам. В церквах загомонїла мадярська мова, котрої народ не розумів, в школах заведено теж мадярську мову. Назви сїл і місточок, а навіть імена й назвиска осіб укранського походженя перемінено на дивоглядну мадярщину. В українські села наслано мадярську ґвардию, угорських Жидів, що економічно, культурно й етично нищили українського селянина, доводячи його до жебрачої торби або до стану худоби. Наслїдком сего була застрашаюча еміґрация до Америки, де знов угро-українські робітники підпадали під вплив российсько - православних місий.

Не було ніякого виходу з сього безпросьвітного положеня. Кожде змаганє до сьвітла безпощадно здавлював угорський уряд. З найновійших часів годить ся пригадати процес в Марамарошськім Сиготї, де мучено і суджено нещасних селян ніби-то за российсько-православну пропаґанду. Тимчасом пізнійше виявило ся, що страшні книжки, котрі мали поширювати российський вплив, були творами Квітки, Староженка, Шевченка і т. п.

Війна застала Закарпатську Україну в глибокій знемозї. Обдерта, зруйнована, ограблена із всїх признак национального житя — коротала важкі днї. Одначе кожда стріча з новими людьми (напр. з Сїчов. Стрільцями, що перебували там якийсь час) викликала в тамошнім населеню відрухи пробудженя. Мадярський уряд дуже пильно стежив за тим, щоби відсепарува-

ти Закарпатську Україну від всяких впливів. Не допускало ся ні одної української ґазети, навіть літературної, людий, що бажали започаткувати просьвітну роботу арештовано або висилано за границі держави. За те уряд за свої гроші аранжував ріжні зібраня, на котрих проголошувало ся, що Руснаки мають одно бажанє: як найскорше стати Мадярами.

Почутє своєї национальної окремішности і звязку з цілим українським народом не заникало там ніколи. На Національні Збори у Львові, дня 19. жовтня 1918 р., угорські Українці прислали розпучливе письмо, в котрім між иншим писало ся таке: "Ви самі добре знаєте, які ми пригнічені. Забрали від нас все: календар, азбуку, школи, ґазети та ще й мову. В народних школах від 6 літ учать по мадярськи. В середних школах і учительських семинариях не вчать нічого по руськи. Священники не знають ні говорити, ні читати по руськи. Лише між старими сьвященниками найдуть ся ще щиро руські, котрі оплакують свій нарід, що так пропадає.... Значить, що ви, наші рідні братя, повинні стати за нами і зєднати з собою. Наш нарід дожидає того спасеня, щоби раз вже висвободити ся від ярма другого народу."

Розвал Австриї, а за нею й Угорщини, розвязав уста більш, як півміліоновій масї закарпатських Українців. Дня 8. падолиста завязала ся в Пряшеві "Руська Народна Рада", яка дня 19. падолиста відбула збори, виставляючи отсї політичні домаганя: 1) домагаєть ся в етноґрафічних границях права свобідного самоозначеня, 2) відповідно демократичним часам домагаєть ся повної национальної свободи та хоче участи в тій самій долї, яку осягнуть инші народи Угорщини, 3) протестує проти евентуального розриву национальної териториї, зглядно прилученя проти волї до чужих народів і 4) домагаєть ся репрезентациї на мировій конференциї. Таке становиско зайняли Руснаки з др. Бескидом на чолї.

На Закарпатську Україну подали ся з Лемківщини москвофільські аґітатори з відомим др. Гасаєм. Вони темному народови почали обіцювати всякі достатки і спасенє в з'єдиненю з Росиєю, так що в одній місцевости руснацькі збори ухвалили злуку з Росиєю. Крім того великі апетити на Карпатську Укра-

їну зродили ся у Чехів, що думали через Закарпатську Україну здобути безпосередне полученє з Україною, евентуально з Росиєю — в разї відбудови Великої Росиї. През. чеської республики в другій половинї грудня в своїм посланю до чеських нацинальних зборів піднїс що тзв. Карпаторуси через своїх представників в Америцї заявили свою готовість до злуки з чеськословацькою республикою. Масарик надієть ся, що руський народ на Угорщинї без сумнїву виявить ся за сим предложенєм. Також і Мадяри не захотїли втратити сеї малої країни. В другій половинї грудня угорське правительство Кароліого проголосило закон про автономію угорських Українців. З комітатів: Марамарош, Угоча, Берег, і Уг має бути створена автономна країна під назв.: "Руська Країна". Що до приналежности частин комітатів земплинського, шароського, абауйського і спишського, заселених Українцями, рішить мировий конґрес. Спільними з Угорщиною справами будуть справи: заграничні, військові, фінансові, державне горожанство, цивільне і правно-державне судівництво, господарські відносини та социяльно-полїтичні справи. Законодатним орґаном для автономних справ буде Укр. Народна Рада, а для спільних справ міродатним чинником буде угорський сойм. Правительственним орґаном буде ґубернїя, підчинена мінїстерству. Осідком ґубернатора буде Мукачів. Угорське правительство іменувало мінїстром для українських справ др. Ернеста Сабова, віцемінїстром осьвіти др. Гіядора Стрипського а ґубернатора Авґустина Штефана, одначе на загал не спішило ся, щоби перевести в житє заповіджену автономію.

Мимо того серед закарпатських Українців не заникала, а навпаки змагала ся думка про злуку з Україною. Як вже було згадано в попереднім роздїлї, делєґати закарпатських Українцїв були в Станиславові підчас ухваленя злуки всїх українських земель в одну республику. І вони просили, щоби їх прилучити до себе. Дня 17. січня през. Укр. Нац. Ради др. Евген Петрушевич повідомив чехо - словацьку республику, що українські війська обсадять Закарпатську Україну. Тимчасом дня 21. січня 1919. в Густї відбуло ся велике зібранє. Прибуло понад 1.500 делєґатів, навіть з околиць окупованих вже Чехами, згля-

дно Румунами. Зібрані не хотіли нічого чути про "Руську Країну", відмовили ся теж від злуки з Чехами, а одноголосно заявили свою волю приєднати ся до Великої України. На зборах порушувано богато справ, котрі належать до компетенциї законодатного тіла. Вкінці вибрано Национальну Раду на цілу українську територию Угорщини, до котрої увійшли: як предсідник — адвокат др. Юлій Бращайко, заступники — О. Невицький, Евген Пуза і Іван Волощук, секретарі — Юлій Чучка і Василь Джумінрак, скарбник — др. Мих. Бращайко, контрольори — Юрій Такач і Василь Тенчик. Постановлено вислати окремі делеґациї до Київа і Парижа, щоби заявити київському правительство і парижській конференциї волю закарпатських Українців. Галицькі українські відділи в двох напрямах наступали на територию Закарпатської України, покликані тамошним населенєм. На жаль, не повелось їм трівало прилучити ту частину української териториї до Української Республики. Румуни зі сходу, а Чехи із заходу вдарили на невеличкі українські відділи, приневолюючи їх відступити до Галичини.

Найбільшу увагу на Закарпатську Україну звернули Чехи. Вони розпочали аґітацию серед населеня за злукою з Чехо-Словаччиною. Аґітация мала успіхи. Коли під кінець 1918 р., заносило ся на окупацию Угорщини коаліцийними військами, до чеського представника в Будапешті прибула депутация з жаданєм обсади Закарпатської України чеськими військами. З сього скористали Чехи. Ставши раз на українській териториї, не думали її опустити, — тим більше, що Закарпатська Україна творить поміст між Чехо-Словаччиною і славянським Сходом. Чеська аґітация поширила ся також між закарпатськими Українцями в Америці. Їх орґанізация "Национальна Рада" під проводом др. Жатковича (призначеного на голову автономного правительства Закарпатської України), перевела голосованє що до порішеня долї своєї країни в Старім Сьвіті. При голосованю — коли вірити чеським звісткам — 60 прц. голосів віддано за автономією в границях чехословацької республики, 20 прц. за з'єдиненєм з Україною, 3 прц. за повною незалежностию, 1 прц. за з'єдиненєм з Росиєю. Де поділо ся 16 прц. голосів, чеські ґазети не говорять. Коли

вислід сього американського голосованя дійшов до Праги, чеські законодатні збори ухвалили засаду автономії в границях чеської республики для Закарпатської України. Мирова конференция в Парижі затвердила отсе рішенє, зазначуючи з свого боку границі автономії.

Дня 19. серпня в Кошицях появила ся проклямация военного директора для Закарпатської України і східної Словаччини, французького ґен. Еннока, проголошуюча автономію:—

"Горожани Карпатської України! Чехо-словацька республика сповняє нині свою обіцянку. Нашим бажанєм було дати вам самоуправу, що уможливила би вам поворот до нормального житя, та дала змогу задержати свою народну окремішність. Скоро на се позволили відносини, республика віддала цивільну адміністрацию Закарпатської України в руки др. Брейхи. Ся номінация дає вам ґваранцию, що в границях чехо-словацької республики зможете свобідно розвивати свою окремішність, свою народність, віру, мову і народні звичаї. Імя др. Брейхи означає поступ і волю. Горожани Карпатської України! Минуло вже 5 літ страшної нужди, викликаної сею війною. Тепер можете лічити сьвіжі рани і жити спокійно та працювати. Чехо-словацька республика, що вірно держить свої благородні принципи, подає вам отсим братну руку. Спішіть-же до праці спокійно і в ладі для добра молодого народу!"

Ґубернатором Закарпатської України став др. Брейха, людина поступова, з великими орґанізацийними спосібностями. Розпочалась орґанізация забутої країни. "Ранений брат" розплющив очи. Вправді не з'єднав ся з своєю великою Батьківщиною, та все таки серед бурі і пожежі на українських землях він перший по столітях неволі одержав змогу сякого-такого житя. На жаль, вже на самім початку свого відродженя Закарпатська Україна стала тереном боротьби двох струй: — народно-української і москвофільської. З Лемківщини хлинула на Закарпатє ціла фалянґа москвофільських аґітаторів. Вони найшли собі приклонників серед бувших мадяронів і розпочали боротьбу проти українства, намагаючись штучним способом защіпити там великоруську ірреденду. Др. Брейха зберіг

невтральність в тій боротьбі, одначе його перший секретар др. Досталь чинно спомагає москвофільську пропаґанду. Як давнійше мадярський уряд виплачував "нагороди" за мадярські проповіди в церквах, так само тепер в урядовім будинку ґубернатора виплачуєть ся платнї аґітаторам, що між унїятськими Українцями аґітують в користь православя і великоруської ідеї. Москвофільська ґазета "Русская Земля" одержує субсидиї з адміністрацийних фондів. Всї уряди обсаджено москвофільськими втікачами з Галичини, котрі намагають ся до шкіл і урядів увести російську мову.

Отся русофільська аґітация, попирана чеським урядом, примусила закарпатських Українців вислати депутацию до през. Масарика. Дня 1-го жовтня прибула до Праги депутация, в якої склад входили: — голова "Нар. Ради" о. Волошин, б. парл. посол Яцко Остапчук, др. Гіядор Стрипський, др. Пак, др. Бескид, др. Мерван, др. Бращайко і ин. Депутация — крім протесту проти відірваня українських земель в землинській, шаршській і спишській жупах — предложила президентови такі домаганя: а) затвердженя Директориї, як місцевої автономної власти, котра до хвилї скликаня народного сойму має взяти в свої руки адміністрацию краю і орґанїзацию шкільництва, б) пороблення заходів в напрямі справленя українсько-румунської границї, в) припиненя підпираня русофільської аґітациї в боку місцевих властий, і г) орґанїзациї шкільництва на народних основах. Пр. Масарик прихильно поставив ся до українських домагань та заявив, що орґанїзация шкільництва буде передана "Центральній Народній Радї" в Ужгородї та що викладовою мовою у всїх школах буде тільки народна мова. На заступника інтересів Карпатської України десиґнувала делеґация др. Бращайка, адвоката з Гушту, відомого українського патриота.

Доля Закарпатської України через ряд обставин, через слабість Української Народної Республики — не стала спільною з великим українським сьвітом. Поки-що приєднано її до чужої держави. Та все таки "ранений брат" найшов аж тепер можність двигнути ся з вікового занепаду, відродити свою культуру, поправити і перетворити своє жите-буте. Поки-що

будемо вдоволені, коли Закарпатська Україна створить і збереже культурну єдність з своїми братами з над Дністра, Дніпра і Дону.

VIII. Директорият.

Повстане проти Гетьманату. Директорият. Завданя правительства. Трудовий Конґрес. Директорият і большевики. Друга війна з большевиками. Симеон Петлюра. Українське совітське правительство. Боротьба на заході. Проби замиреня. Обсада Галичини польськими військами. Україна і Денікін. Тяжкі перспективи.

Причини повстаня проти Гетьманату нам відомі. Знаємо, як Скоропадський хитав ся на всї боки, як вкінцї перемогла русофільська струя і як гетьман задумав реставрувати царську імперию. Заборона Українського Конґресу дала почин до повстаня. Президия "Українського Национального Союзу" виїхала з Київа до Білої Церкви, де стояв полк галицьких Січових Стрільцїв. До Білої Церкви поїхали й инші визначні українські діячі, як Петлюра, Порш, полк. Капкан, що недавно вийшли з тюрми. До Січових Стрільцїв пристали инші українські військові формациї. До першої сутички між українсько-национальними і гетьманськими військами прийшло під Фастовом і Бояркою. Гетьманські війська розбито. По сих неповодженях гетьман звільнив з начальної команди ґен. Клєбера, і командантом всїх озброєних сил, оперуючих на Українї іменував кн. Долгорукого. Териториию України проголосив він театром военних подїй.

Начальний отаман українсько-национальних військ Симон Петлюра по перших побідах видав відозву до населеня України, в котрій повідомляєть ся про утворенє республиканського правительства. Всї вірні Українї полки перейшли під його владу. Гетьманське правительство зносить ся, а також установлених при нїм ґенералів і дїдичів. Касуєть ся всї права і зарядженя, видані гетьманським урядом, і привертаєть ся обовязуючу силу законам, котрі проголосила Укр. Центр. Рада.

Повстанє поширювало ся. Під українсько-национальні прапори з усїх сторін напливали селяни, котрим дало ся в зна-

ки гетьманське правительство. На цілім Правобережу йшли успішно бої з наємниками Скоропадського. Републиканські війська зайняли Миколаїв і Одесу. Ґен. Болбочан вступив до Харкова. Головні сили під командою Петлюри підійшли під Київ і окружили його. Гетьман оголосив загальну мобілізацию. В Київі запанував голод. Командант гетьманських військ кн. Долгорукий втік з Київа. В суботу, дня 14, грудня 1918 о год. 4 поп. війська Петлюри увійшли до Київа. На мурах міста появили ся відозви, що завзивали до береженя спокою і ладу. Говорило ся теж про переведенє земельної реформи. Німців візвано, щоби до 15 січня опустили територию України.

Гетьман Скоропадський ще перед своїм упадком, бажаючи з'єднати собі побідну антанту, поширював про провідників народного постаня і Директорию неймовірні брехні. Він закидував Директориї большевицькі затії. Спроваджений до Одеси французький консуль Ено йшов на руку Скоропадському. Одначе й се нічого не помогло. Народ побідив. Повстанє було наскрізь живлове. Селянські маси, гноблені й переслідувані зірвали ся до бою. По перших триюмфах стануло перед провідниками важке завданє: створити владу, покласти запору невідповідальним вчинкам, скермувати запал народу на одно велике діло: державне будівництво. Не була се легка задача, коли зважити, що за час гетьмансько-опричниківського хозяйнуваня поглибили ся клясові антаґонізми, даючи підклад для комуністичної аґітациї большевиків. В звязи з сею аґітациєю між військом голошено, щоби не допустити до в'їзду Петлюри і Директориї до Київа. Директория, перше повстанче правительство, зложене з таких осіб: — В. Винниченко, С. Петлюра, проф. Швець, Андрієвський і Макаренко, — проголосила, що влада в Українській Народній Республиці належати-ме працюючому народови, на 19-го січня заповіджено скликанє "Трудового Конґресу", зложеного з представників селян, робітників і трудової інтеліґенциї, що тимчасово має полагодити питанє влади і невідкличних социяльних реформ до часу остаточного поладнаня тих справ через конституанту. Думку про диктатуру пролєтарияту відки-

нено з усею рішучостию. По триюмфальнім в'їзді Директориї в столицю України виринула думка залишити Директорию, яко найвисшу власть республики, а яко екзекутиву створити окремий міністерияльний кабінет. Часи Директориї ярко відріжняли ся від часів Центральної Ради. Тоді Українці переживали мрійливий політичний ренесанс, пригортали до себе всіх і вся, наділювали национальні меншости заслуженими і незаслуженими привілеями, які — настроєні русофільсько і централїстично — бачучи до того, як з ними панькають ся робили все можливе, щоб здержати українське державне будівництво. Тепер часи змінили ся. За Гетьманату переслїдуване українство зросло, утвердило ся, поглибило ся, увійшло в народне ядро. До того-ж і повстанє переведено під национальними гаслами. Супроти великих задач не було часу панькати ся з национальними меншостями. Треба було виждати й переконати ся, як поставлять ся вони до української державности та чи схочуть працювати в її користь. Нове міністерство зложено виключно з українських социял-демократів, социялїстів-революционерів і социялїстів-самостійників. Партия сосиялїстів-федералїстів не взяла участи в кабінеті. Створений під проводом Чеховського уряд рішучо застеріг ся проти всяких большевицьких експериментів. Також президент Директориї В. Винниченко в розмові з представниками преси зазначив, що на Вкраїні не може бути пристосований большевизм. В будові своєї державности і громадських установ український нарід хоче брати зразки з Заходу, взоруючись на революцийнім русї західної Европи. Україна під оглядом історично-национальних і міжнациональних відпосин ярко виріжнюєть ся від Росиї. Тому й форми суспільної еволюциї мусять ріжнити ся. Україна йти-ме з тими державами, яких інтереси будуть рівнобіжні з українськими, а виступить проти тих, що наставати-муть на волю і самостійність України. Одним з найважнійших питань нового уряду являєть ся земельне питанє. Директория тимчасово управильнила земельне питанє через покликанє до житя земельних комітетів для тимчасової управи земельними посілостями. Дрібні селянські господарства залишено за їх власниками. Новий уряд відступив від засади со-

циялїзациї, проголошеної Центр. Радою в четвертім універсалї. Громадам поручено перевести докладний спис інвентаря в більших посїлостях. Разом з тим заповіджено националїзацию цукрового промислу на Вкраїнї.

Найбільше лиха для України і її працюючого народу натворила буржуазия, в 90прц. чужа тому народови. Велику ролю в новітній Гетьманщинї відгравав тзв. "Протофіс", орґанїзация великих зем. власників, потентатів-купців, можновладців-фінансїстів і промисловців. "Протофіс" визначував правительства ґетьманови і тряс цїлою державною будівлею. Новий уряд наложив на "Протофіс" 500 мілїонів контрибуциї. Чужонациональні елєменти ще не погодили ся вповнї з думкою нового ладу на Вкраїнї, тому якийсь час треба їх держати осторонь державного житя. Тільки Жиди (як все і всюди) пристосували ся до зміненої ситуациї, тому й уряд пішов їм на стрічу, іменуючи мінїстра для жидівських справ. До Поляків уряд відносив ся зглядно — мимо того, що польська буржуазия дозволила собі на такі нечувані поступки, як висилка депутациї до Варшави з домаганєм заступництва в соймі "od Rusi", — мимо того, що польські війська непокоїли границї республики. Москалї ворожо відносили ся до української держави і тому уряд був приневолений припинити розгін российської преси на Українї. Се було причиною застановленя більшости российсько-буржуазийної преси. Зате буйно розросла ся й поширила ся українська преса. Крім щоденників, що вже появляли ся передтим, почали виходити такі орґани: "Боротьба" і "Трудова Громада" (орґани двох соц. рев. напрямків), великий денник "Трибуна", військовий орґан "Українська Ставка" і замісць "Відродження" — великий щоденник "Україна".

По перших кроках нового уряду здавало ся, що в републицї настане лад і спокій, що Україна розцвите ся новим житєм по днях бурі і заверухи. Та вже тодї назрівав неминучий конфлїкт з Московщиною, що довів Україну до страшного безталаня і лихолїтя. Українські социял-демократи, як при першім большевицькім заливі, так і тепер не сподівались удару з боку большевиків. Мимо того, що большевицькі вій-

ська на півночи ладили ся до наступу, през. мініѕтрів і мін. загр. справ Чеховський дуже оптимістично задивляв ся на ситуацию. Україна буде зберігати повну невтральність в евентуальній боротьбі антанти проти большевиків. Також з совітською владою Україна жити-ме в мирі. Правда, на границі вибухають дрібні сутички, та се дієть ся тільки тому, що совітські надграничні відділи відмовляють ся виконувати прикази своєї центральної влади. Відносини з державами порозуміня (антанти) укладають ся корисно. З метою кристалїзациї тих відносин вислано до Одеси окрему місию. Вислана місия не мала ніяких успіхів, бо коаліция, а передовсім Франция, не мала ще ніяких плянів що до України. Одно, що можна було почути від представників коаліциї з усіх усюдів, то загріванє до боротьби з большевиками.

Саме тоді, коли совітський уряд був в останній фазї приготовань до другої війни з Україною, відбула ся важна подія в істориї Соборної України. Українська Национальна Рада в Станиславові ухвалила з'єдинене Західно-української Народної Республики з Великою Україною. Акт з'єдиненя відбув ся дуже сьвяточно в Київі дня 22 січня 1919 р. на Софійській площі. При великім здвизї народу і війська, в присутности заступників чужих держав висланці західної України обміняли ся одвітними грамотами з верховною владою Республики. Директорият повідомив про сю велику подію горожан з'єдиненої України отсим універсалом: —

"В імени Української Народної Республики проголошує Директорият цілому Українському Народови велику подію в істориї нашої української землї.

Дня 3 січня 1919 року в містї Станиславові Українська Национальна Рада Західно української Народної Республики, як представниця волї всїх Українців бувшої Австро-Угорщини і як найвисший законодатний їх орґан, сьвяточно проголосила з'єдинене Західно-української Народної Республики з Українською Придніпрянською Нар. Республикою в одну суверенну Народну Республику.

Витаючи з великою радостию сей історичний крок наших західних братів, Директорият Української Народної Республи-

ки рішив прийняти до відома се з'єдинене і ввести його в житє згідно з умовами, які означено в ухвалі Укр. Нац. Ради з дня 3 січня 1919 р.

Від нині зливають ся в одно віками відділені одна від другої частини України, Галичини, Буковини, Угорщини і Придніпрянська Україна в одну Велику Україну. Сповнили ся відвічні мрії, для яких жили і за які вмирали найліпші сини України. Від нині є тільки одна независима Українська Народна Республика. Від нині український народ, увільнений могучим поривом своїх власних сил, має тепер змогу з'єднати всі стараня своїх синів для утвореня нероздільної, независимої української держави на добро і щастє робочого народу.

Голова Директорияту: **В. Винниченко.**

Члени Директорияту: **Андрієвський, С. Петлюра, Швець, Макаренко.**

На основі довершеного з'єдиненя на Трудовім Конґресі, що радив в Київі в днях 22—28 січня 1919 р. взяли участь й делеґати Галичини, Буковини та Угорської України в числі 65. Скликуючи Трудовий Конґрес, Директорият дав право вибору лише працюючому людови, т. є. тим, що власною працею заробляють на прожиток і нікого не визискують. Конґрес складаєть ся з 527 депутатів, котрих окремо вибирають: трудове селянство 278, робітники 88, трудова інтеліґенция 33. Наради сього нового передпарляменту України були присьвячені перш усього біжучій хвилї. Дня 22 січня було национальне сьвято з приводу проголошеня з'єдиненя України. На другий день наступило відкритє Конґресу в салї міського театру. В льожах засїли міністри, представники чужих держав, члени Академії Наук, з представними унїверситету. Місця на ґалєриях зайняла публика. На партері засїли депутати, між ними в першім ряді проф. М. Грушевський. О год. 5-тій на сценї з'явив ся Директорият. В. Винниченко відкриває Конґрес. Після того відбули ся вибори президиї, до котрої увійшли Дмитро Ордин (соц. рев.), Семен Вітик (соц. дем.), Тимотей Старух (бльок галицьких партий). До секретарияту Конґресу увійшли: С. Бачинський (соц. рев.), В. Золотчанський (соц. дем.), Іван Бісак (рос. соц. дем.) і Воропай (соц. самост.). Іменем

президиї витає Конґрес С. Вітик, після чого від галицьких делєґатів забрав голос др. Ст. Витвицький і оповістив грамоту Української Нац. Ради про з'єдинене. Секр. Конґресу Золотчанський у відповідь на се відчитав універсал Директорияту про з'єдинене України. Обох держ. актів вислухали депутати стоячи. З привітами виступили др. Лев Бачинський і М. Любинський. Перший витаючи з'єдинене, вказав на те, що до багатої Придніпрянщини приєднуеть ся невеликий і бідний край. Одначе й Наддністрянщина має великий скарб, котрий становить наше селянство, сьвідоме, заправлене у важкій боротьбі і тяжкім труді. Любинський незвичайно горячо відкликнув ся на сї слова. "Нинї сьвяткуємо, — говорив він, — два сьвята відразу: Самостійности України і Її Соборности. Я думаю, що від сеї хвилини всї вже кораблї спалено і воротя назад не може бути, воно було би вчинком Каїна. На нашім прапорі повинно бути написано: "Самостійна, Соборна, Невтральна і Трудова Республика". Окремо говорив іще провідник галицької селянської депутациї Т. Старух. Він згадав борців, що наложили буйними головами за волю і долю Рідного Краю. "Нехай земля буде їм легкою і нехай ті могили, що зазеленіють говорять про їх память. І кров їх нехай буде росою, що нас оживить. Нехай вони спокійно спочивають, бо їхньою ідеєю була Україна і воля свого народу". В голосованю прийнято одноголосно акт злуки обох українських республик в одну суверенну Українську Нар. Республику. Дальші наради Трудового Конґресу обертали ся довкола земельної реформи та форми влади. Депутати на Конґрес були переважно членами социялїстичних партий. Тут знову повторило ся те саме, що було за Центральної Ради. Через однобічний склад законодатного тіла захитано суспільну рівновагу, підірвано основу еволюциї в напрямі демократичних реформ. Селянські депутати з Галичини не прилучили ся до вже утворених клюбів, тільки створили окремий селянський клюб. Вони постановили теж заснувати на територии Соборної України "Селянське демократичне сторонництво" та випрацювали свою окрему проґраму в земельній справі. Їх домаганєм ненарушимість власности 50-морґового (35-десятинного) господарства. Сесию Трудо-

ього Конґресу покінчено дуже скоро через наступ большевиків на Україну. Ще в часї приготовань до повстаня представники совітської Росиї, Раковський і Мануільський, звернули ся до українських социялїстичних партий в справі переговорів задля порозуміня. Українські социялїсти, як се представив Винниченко на Трудовім Конґресі, виставили такі умови, при яких можливе було порозумінє: 1) признанє самостійної Укр. Нар. Республики, 2) признанє демократичного (не совітського) ладу на Україні, 3) право вільного істнованя на Україні партиї комунїстів, але без захопленя нею влади, 4) товарообмін України з совітською Росиєю і 5) повна і цїлковита невтральність України (розумієть ся в боротьбі між антантою і большевиками). Довівши до кінця таку угоду, укр. соц. партиї в боротьбі проти Гетьманату не одержали від комунїстів нїякої підмоги. Мануїльський заявив, що вони зрештою й не можуть поспішити з нїякою підмогою, а можуть робити хиба деякі демонстрациї на кордонах. В дальшім розвитку подій наступило утворенє Директорияту. Скоро тільки приступлено до широких социяльних реформ з Одеси, де резидував висланник Франциї Ено, почули ся погрози на адресу Директорияту. Також з Дону від Денїкіна надходили грізні слова. І в той саме час, коли реакция спрягла ся задля одностайного виступу проти України, большевики займають Гомель, наступають на Чернигівщину і Харківщину. В Харкові появив ся сьмішний большевицький манїфест (Пятаков і Ауссен) в котрім заслугу поваленя Гетьманату большевики приписують собі. Розважнїйші представники совітської влади, як Мануільський і Раковський годили ся на Дерикторият і демократичний лад на Україні та пропонували союз для оборони й наступу проти антанти. Директорият відмовив ся від сього. Тодї большевики розпочали перш усього аґітацию проти української влади, розкинено відозви, в котрих говорило ся нїби-то Директорият заключив союз з антантою проти большевиків. Україна не хоче анґажувати ся в боротьбу нї проти антанти, нї проти большевиків, бажаючи зберігти повну невтральність. Зрештою, хоч-би на Україні була найбільш демократична і "найбільш совітська" влада, то большевики все одно підуть війною

на Україну, щоб грабувати добро українського народу, щоб вивозити хлїб, цукор і инші багацтва.

В часї нарад Трудового Конґресу прийшли звістки, що большевики скорим походом йдуть на Київ. Конґрес не міг вже спокійно працювати. Тому на борзї дня 28 січня 1919 р. ухвалив закон про тимчасову форму української влади і розійшов ся. В законі про владу всю власть віддаєть ся Директориї, перед котрою на час відсутности Конґресу є відповідальний виконавчий орґан — рада міністрів. Конґрес рішучо висловив ся проти орґанізациї робітничої диктатури. Вкінці видано

Універсал Трудового Конґресу України до Українського Народу і до всїх народів сьвіта

такого змісту: —

Переживши тяжкі муки й нарýги за час семимісячного гетьманського поневоленя — Український Народ, який скинув ненависне панське ярмо, повинен знати, що добута кровю його свобода є в небезпецї, з усїх сторін загрожують Українській Нар. Республицї сильні держави. Щоби не повторило ся наше давне горе, неволя під властию чужих народів, Трудовий Конґрес взиває всїх синів трудового селянства і робітників на боротьбу за землю і волю. Нехай знають усї сили, які на нас наступають, що Український Народ уміє не тільки скинути катів та тиранів, але також зуміє влаштувати устрій Республики, зможе цїлою своєю силою неустрашимо обороняти свої права і розпоряджати ся самим собою.

Народе Український!

Стань на сторожі свойого права. Проти Тебе воюють не лиш імпериялїстичні, контрреволюцийні вороги, але й совітська Росия, яка неслушно називає себе социялїстичною і також посилає своїх наймитів, Китайцїв і Лотишів, проти Твоєї независимости.

Конґрес Трудового Народу України зазначує, що займанщина московськими большевицькими військами української землї може потягнути за собою прихід нових чужинцїв, які лиш ждуть нагоди, коли на Українї запанує

большевицьке безладє, щоби напасти на зруйновану, розграблену Україну.

Конґрес Трудового Народу України заявляє перед цілим сьвітом, що Український Народ бажає жити в мирі з усіми народами сьвіта та не має наміру підчиняти своїй власти чужих земель.

Але він не допустить, щоби хтось посягав на його добро, на його независимість та самостійність.

Український Народ не знесе над собою насильства й неправди. Конґрес Трудового Народу України, обстоюючи самостійність Народної Республики за добутє землї і волї, кличе всїх вірних синів України станути під стягами славного Війська Директориї Укр. Нар. Республики.

Президия Конґресу Трудового Народу України: — **Семен Вітик,** голова, **Серґій Бачинський,** секретар.

Україна, що все була битим шляхом між сходом і заходом, через цілу свою історию становила терен завзятої боротьби між можними сусїдами. Через своє положенє тяжко було Українї утворити сильний державний орґанїзм. Одначе всї сумежні держави, до котрих в ріжних периодах своєї історії була приналежна Україна, були сильні, багаті й могутні. Чи се була литовсько-руська держава, чи Польська Річпосполита, чи Росия — всї вони росли могутнїли й жили соками України. Та треба памятати, що й гробом могутности тих держав все була Україна, доведена до краю розбійничого полїтикою правлячих верств. І тепер тільки-що здвигнена з попелища віків Україна найшла ся між молотом і ковалом. З одної сторони побідна антанта із своїми капіталїстичними правительствами змагала до з'єдиненя бувшої Росиї, щоби відбити свої вклади — та знищити большевицьку ідею, котра почала загрожувати антантським кольонїям і тзв. сферам впливів. Знову большевики змагали не лише до вдержаня влади в своїх руках, до включеня в склад своєї республики сумежних народів, що відчахнули ся від Росиї, але й леліяли думку про викликанє всесьвітної револоциї і диктатури пролєтарияту в цілім сьвітї. Україна найшла ся на межі двох противних, взаїмно себе виключаючих

сил. І тут треба було скоро й певно рішати ся, на котрий шлях ступити, щоби при сутичції двох противностий не попасти в страшне лихоліте. На жаль, члени Директорияту, а в першій мірі великий письменник Винниченко, думали, що найдеть ся дорога до компромісу. Вони бажали миру, щоби відбудувати знищену країну, реставрувати державу, вони мріяли про український ренесанс в хвилї, коли на всіх границях республики стелили ся Каїнові дими. Директорият і Трудовий Конґрес проголосили невтральність, — та одночасно з огляду на розпочате воєнних кроків Росиєю були приневолені поставити ультимат совітській республицї. Провідники росийських большевиків, котрі формально все застерігали ся проти всяких насильств над народами, відповіли, що вони не ведуть нїякої війни з Українською Народною Республикою. Проти Директорияту виступають "українські" комунїсти, супроти котрих український уряд може поступити по своїй вподобі. Поруч з отсим становиском росийський совітський уряд утворив в Харкові "українське" совітське правительство під проводом Християна Раковського, що передтим був головою росийської мирової делеґациї в Київі. І справдї, позірно воєнну акцию вів харківський совіт, котрий опісля звернув ся о поміч до росийського уряду. Таким чином росийське правительство совітів не вело безпосередно війни з Україною, воно тільки прийшло з підмогою побратимчому совітови.

По перших пораженях Директорият і його правительство найшли ся в скрутній ситуациї. Червоні війська йшли на Київ, Польща окупувала західні области України (Холмщину, Підляше і йшла на Волинь, а в Галичинї шалїла найбільш завзята війна), Румунія зайняла Бесарабію, Буковину і скравок Закарпатської України, Чехи обсадили ціле Закарпате. Повстанча армія, зложена головно з селян, з хвилею, коли з'явили ся невдачі, почала розлазитись — так що з часом одиноким поважним мілїтарним чинником лишила ся тільки галицька армія.

В звязи з большевицьким наступом уступив през. Директорияту Винниченко з двох причин: через натиск антанти і свою компромісову поставу до большевиків. Разом з ним уступив і мінїстерияльний кабінет, зложений з социял-демо-

кратів і социял-революционерів. На його місце прийшов новий "діловий" і переходовий кабінет, зложений з отсих осіб: през. мінїстрів Сергій Остапенко, мін. війни: Олександер Шаповал, мін. загр. справ: Г. Чижевський, мін. скарбу: др. Степан Федак (не прийняв портфелю), мін. державного господарства: Іван Чопівський, мін. рільництва: Евген Архипенко, мін. внутр. справ: Мацієвич, мін. осьвіти: Огієнко, мін праці: Леонід Михайлів, мін. віроіспов.: др. Іван Липа, мін. почт. і телеґр.: Степан Демянович, мін. преси: др. Осип Назарук, мін. жидівських справ: Авраам Ревуцький. На порядку діяльности сього кабінету стояло перш усього змаганє оборонити республику перед хапчивими ворогами та захистити її перед руїною. По уступленю Винниченка головство Секретарияту обняв начальний отаман Симон Петлюра, в особі котрого через з'єдинене найвисшої власти в державі і проводу армією з'явив ся перед нами диктатор з назвою "народного лицаря", якою наділили його селянські маси.

Зараз після того, як вибухло повстанє проти Гетьманату селяни хотїли "вибрати гетьманом" Петлюру, що на протязї революциї здобув собі найбільшу популярність з усїх провідних індивідуальностий. Петлюра належить до середущого поколїня українського громадянства. По скінченю духовної семинариї і унїверситету віддав ся він публїцистиці. Ще як студент був членом Р. У. П. (Рев. Укр. Партиї), до котрії в своїм часї належали майже всї визначнїйші сучасні діячі, як: — Винниченко, Донцов, Степанківський, Вол. Дорошенко, Жук, Меленевський, Скоропис-Йолтуховський і ин. По ліквідациї партиї, з котрої опісля витворили ся ріжні напрями й струї українського полїтичного житя, Петлюра належав до основників укр. соц. дем. робітн. партиї, що на початку революциї відіграла таку велику ролю на Українї. Довший час був співробітником київської "Ради", як також инших українських видань, опісля став редактором "Украинск-ої Жизн-ї" що появляла ся в Москві в российській мові. На сїм становиску застала його війна. Згодом покликано його до армії, де дослужив ся офіцирського степеня. Вибух революциї будить нові надії, повстає Центр. Рада, а опісля Секретарият. В боротьбі з прави-

тельством Керенського реорґанізував ся Секретарнят, в котрім Петлюра стає секретарем військових справ. В першій війні з большевиками обнимає Петлюра провід над гайдамаками. По гетьманськім перевороті перекидаєть ся він на поле громадянської діяльности. Його популярність вже тоді була така велика, так поширена, що київське земство вибирає його своїм головою, а трохи згодом з'їзд українських земств вибирає його головою Союзу земств. З того часу відомі є два письма Петлюри до німецького й австро-угорського послів в справі арештовань громадських діячів. Від вибуху повстаня аж до тепер стоїть він в перших рядах борців за волю народу, за самостійність України.

Особа Петлюри поволи перетворюєть ся в якусь леґендарну постать. Народ говорить про нього як про невмірующого лицаря, про новітного характерника, нового Вернигору. Сей спосіб трактованя його особи звільна переносить ся і до преси. Можна читати, що раз він згинув, другий раз попав в большевицьку неволю, третий раз вилетів в повітрє враз з поїздом, четвертий раз ледви спас ся перед ворожою погонею і тепер перебуває десь в якімсь чарівнім замку, дожидаючи зазиву народу до боротьби проти неправди і неволї.

Петлюра є, як сказано, членом соц. дем. партиї, одначе має на стільки елястичний ум, що є далекий від нагального переводженя соц. демократичної програми. Він знає одно: — земля мусить належати народови в формі приватної власности, бо без того не може бути вповні незалежної України. Денационалїзована Україна мусить прибрати виразний український характер. Права робітників і трудової інтеліґенциї мусять бути вповні забезпечені. Одночасно є він, в противенстві до деяких членів своєї партиї, невблаганим ворогом большевиків, що довели Україну до того стану руїни, в якій вона тепер находить ся. Таке саме є його становище до Росиї взагалї, будь вона большевицька чи Колчаківсько - Денікінівська, скоро та Росия має тільки империялїстичні забаганки супроти України. А прецінь, як довго Росия є Росиєю, инших змагань мати вона не може. Тому Росия є найбільшим ворогом України.

Коли такі переміни діяли ся в загальній ситуациї на Укра-

Отаман Семен Петлюра.

їні і в лоні українського уряду, большевики були вже в Київі. Добувши столицю, большевики опанували більшу частину України. Сей другий большевицький наступ нічим не ріжнив ся від першого. Так само повторили ся розстріли визначних Українців, так само українське збіже, цукор і вуголь вивожено в Московщину, так само граблено і руйновано. На чолї совітського уряду в Київі став Хр. Раковський. В склад уряду увійшли крім українських комунїстів, російські большевики, незалежні українські социялїсти, ліві укр. соц. революционери (Лївобережці-інтернационалїсти), жидівський "Бунд" і жид. орґанїзация "Серп". Зараз на самім початку виринуло в совітськім урядї питанє про полїтичну самостійність. Міжтим коли українські і жидівські партиї станули на становиску независимости републики, російські комунїсти оборонювали федерацию. Сей свій погляд могли вони поперти арґументом сили, — армією, зложеною в переважній більшости з Москалїв, Лотишів і Китайців. Тому українські і жидівські члени совітського уряду виступили з кабінету, так що "українська" совітська влада прийняла обличе звичайної окупацийної власти.

Ся нова влада над українським народом проголосила небавом злуку з совітською Росиєю. Червоні війська з кождим днем при підмозї сильної аґітациї, множества гармат і штиків поширювали совітську владу на українській териториї. Антантський (французький) десант в Одесї, призначений для диктату на Українї, був приневолений відступити на кораблї і покинути вже приготовану операцийну базу.

Український уряд найшов ся в невимовно прикрім положеню. Втративши столицю, розпочав мандрівку по Правобережній Українї. Осідком правительства стала Винниця, опісля Проскурів, Камянець, Рівне. Армія, зможена в безнастанних боях, примушена відступати перед величезними большевицькими силами, не могла встояти ся перед деморалїзацийними впливами. В її рядах вели аґітацию і притаєні большевики, і Денїкінівські емісарі і инші елєменти, ворожі українській державности. Серед такої суматохи не могло нічого зробити найбільш ідеальне правительство, а не то таке, яке складало ся тільки з людий, що в даний момент мали очайдушну відвагу

взяти на себе відповідальність за долю державного корабля. Кожде правительство проводило свою діяльність у важкій боротьбі, полишене цілим сьвітом на власну долю. Через те й зміни правительства не були рідкі. По уряді Остапенка прийшло правительство Бориса Мартоса. Здавало ся, що се вже останне українське правительство, бо большевики зближали ся до Збруча. Тільки Західна Область республики була ще вільна від большевицької інвазиї. Одначе й тут умови державного житя не складали ся корисно.

Комуністичні гасла обняли більшу половину Европи. З особлившою силою проявили ся вони активно там, де по програній війнї нужда й безробітє обхопили великі маси. На такім ґрунті кличі нового устрою сьвіта находили щире, неофітське прийнятє. В Німеччині розшалїла ся горожанська війна між Спартаківцями (комуністами) і визнавцями еволюцийного социялїзму. На Угорщині комуністи захопили власть у свої руки. Совітська Росия постановила для піддержаня комуністичного руху в осередній Европі подати помічну руку своїм угорським товаришам. Тільки невеличка українська територия ділила російських комуністів від угорських. Українська армія здержала похід червоних військ на захід.

Опираючись большевицькій навалї, українська армія була ще втягнена в затяжний бій на заході. Дня 22 лютого коалїция візвала український уряд, щоби припинив воєнні кроки проти Поляків. Наступили переговори в справі завішеня зброї під проводом француського ґен. Бартлємі. Українці і Поляки не могли дійти до згоди між собою. Бо коли перші пропонували демаркацийну лїнію згідно з етноґрафічним принципом, т. є. лїнію Сяну, другі виставили пропозициї, котрі дались би погодити тільки з засадами империялїзму. Супроти того коалїцийна місия запропонувала від себе лїнію Бог—Стрий, котра теж не була згідна анї з етноґрафічним принципом, анї навіть не відповідала тодїшному воєнному положеню. Розгоріла ся дальша війна з всіми болючими і страшними наслїдками. Український уряд заложив протест проти сторонничости місиї ґен. Бартлємі, домагаючись висланя нової місиї, здатної до обєктивного розгляду української точки погляду.

На фронті продовжувались бої. На військо треба було грошевих засобів. Почали давати ся відчувати браки в зодягненю і озброєню війська. Недоставало муніциї. В таких обставинах наддніпрянські полки, що з'явили ся на галицькім фронті, надихані партийностию, перепоєні суматохою кличів, які нуртували через два роки в Наддніпрянщині, внесли бацилї розпряжности в галицьку армію. Так діяло ся не лише в армії, але і в громадянстві. Піднесенє Станиславова до ряду найбільших українських центрів відбило ся на політичнім житю галицько-української суспільности деякими перемінами. Вже давнійше заснований В. Ґадзінським і його приклонниками тижневник "Републиканець", без ясної проґрами, заповнений відірваними фразами, загонистий в назріваючих суспільних реформах, — ставши на границї дрібно-буржуазности і ужиткового социялїзму, почав проповідувати обєднанє селян і робітників. В деякі круги пущено незаокруглені кличі, котрі — позбавлені своєї змістовости, тільки викликували непотрібний фермент серед маловироблених одиниць. Сей фермент ще збільшив ся, коли в Станиславові опинили ся деякі провідники соц.-революционерів. Їх орґан розпочав кампанію проти уряду, що й так серед маси трудностий кермував державою. Ніде правди дїти, галицький уряд, як і центральний український, не був взірцевий, одначе робив все, що серед даних обставин можна було зробити. Були похибки в адміністрациї, військовій і горожанській, не все був добрий, підхожий добір людий, не всї ті люди здавали собі справу зі своїх поступків, з своєї історичної відповідальности, але все таки була державна машина, котра була в руху, була поважна і геройська армія, що серед великих браків не відступала анї пяди землї. Загалом безпеченство майна і житя, т. зн. ті добра, які, зберігані в таких переворотових і переломових хвилях, можуть дати добре сьвідоцтво державному урядови і рівневи загальної культури.

Змаганя антанти полагодити польсько-український конфлїкт, а тим самим порішити долю Східної Галичини та взаґалї західно-українських земель, не вийшли поза інформативні кроки. Кожде намаганє довести до припиненя воєнної акциї між Поляками і Українцями застрягало в півдорозї. По нев-

датній спробі ґен. Бартлємі заходами українських представників в Парижі повелось знову навязати переговори про завішенє збройних ділань. Зложено комісию під проводом анґлійського ґен. Боти, до котрої увійшли теж представники воюючих сторін. Ґен. Бота запропонував нову демаркацийну лїнію, на основі котрої Львів мав остати до остаточного порішеня під польською владою, а бориславський нафтовий басен під українською. Одночасно з тою пропозицию розпочала ся польська офензива сьвіжими військами ґен. Галлєра. Сю армію перетранспортовано заходами Франциї для оборони західних границь Польщі перед Німцями, та вона мабуть проти волї антанти знайшла ся на східнім фронтї в боротьбі проти Українців. Українська армія, позбавлена запасів муніциї, була приневолена відступити. З полудневої сторони з'явили ся на Покутю румунські війська. Галицька армія найшла ся таким чином в кліщах. Наступив поспішний відворот на схід. В межичасї Польща одержала від французького през. мінїстрів Клємансо мандат завести в українській Галичинї цивільну адмінїстрацию. Ся постанова в нічім не рішала про полїтичну долю Галичини. Державний Секретарият подав ся на схід враз з армією. В Заліщиках проклямовано диктатуру, а диктатором назначено през. Української Нац. Ради др. Евгена Петрушевича. В звязи з сим відступом уступив теж начальний вожд галицької армії ґен. Павленко. Після його уступленя повірено начальну команду гал. армії спосібному орґанїзаторови і визначному полководцеви ґен. Грекови. В кількох днях переорґанїзував він армію, з ріжних роздвоєних частий створив карні боєві формациї. Добувши на большевиках трохи муніциї, пішов з військом до бою. В кількох днях українські війська, випираючи противника крок за кроком, дійшли до лїнії Гнилої Липи. Та тут знов надступив відворот. Всї запаси муніциї вичерпали ся. Вояки лиш своїми грудьми загороджували переважаючим силам противника дорогу на схід. З почутєм гіркого болю, з раною в серці і на души опускав український жовнїр рідну землю.

І тепер перший раз від кількох місяців частина галицького війська пішла на відпочинок в околиці Камянця. Друга частина разом з Наддніпрянською армією пішла в бій проти бо-

льшевиків, щоби розширити свій терен посіданя, щоби на малім просторі не задихнути ся, не улягти ворожій навалї, не погребати великої ідеї народу: справи незалежности своєї Батьківщини.

Від того часу Камянець стає осередком українського полїтичного житя, осідком всіх українських властий і резиденциєю голови Директорияту і начального вожда С. Петлюри та диктатора Західної Области республики д-ра Е. Петрушевича. Лише малий скравок української териториї остав в українських руках. Осередну Україну займала червона армія східно-полуднева Україна найшла ся в посіданю добровольчеської армії Денікіна, що спомаганий Анґлїєю з під Підкавказя і Дону розпочав похід для "собиранія руських земель". Західно-українські области окупували польські війська, а Бесарабію і Буковину зайняла Румунія. Леґальний український уряд виконував власть тільки над частиною Поділя. Здавало ся, що надійшла страшна хвиля заглади. Одначе й тут зєдинена українська армія, гола і боса, забута цїлим сьвітом, без амунїцні надлюдським зусилєм пішла до удару проти большевиків. Карний галицький вояк і ентузиястичний Наддніпрянець власними грудьми, при байдужности цїлої Европи, розбивали червоний мур баґнетів. До успіхів української армії причинили ся повстаня, що вибухали на цїлім просторі України проти влади совітів. Потворили ся повстанчі відділи в числї по кілька тисяч людий під проводом атаманів, як Зелений, Григоріїв, Анґел, Соколовський, Махно і ин. Вони виповіли війну червоній армії, нищили телефонїчні і телеґрафічні получення, зелїзниці, висаджували мости, зносили цїлі відділи совітського війська. Українське селянство, що початково досить байдужно ставило ся до зміни влади, дуже скоро прийшло до переконаня, що лиш щиро-українська влада зможе дати йому землю і волю. Большевиків не могли вони терпіти ізза їх централїстичних змагань, русифікацийної полїтики і своєрідних социяльних реформ, противних українському сьвітоглядови. Сї повстаня у великій мірі причинили ся до побід українських військ над большевиками. В липнї большевики почали відступати крок за кроком, в серпнї область українських військ поширила ся в двоє,

а дня 30 серпня війська Директорияту увійшли в столицю України — Київ. Та через нечайний і підступний наступ Денікіна не могли українські війська вдержати столиці в своїх руках. Денікін, користаючи з українських побід, замість йти на північ проти большевиків, звернув значні сили проти Українців. Військо Директорияту, не маючи сил для боротьби з большевиками і добровольчеською армією, було приневолене подати ся взад і знову звузити великими жертвами добуту область.

Українське правительство намагало ся мирно полагодити конфлікт з Денікіном і звернуло ся до антанти, щоб та визначила демаркацийну лінію між українською і Денікінівською армією. Та Денікін відклонив ся від антантських вказівок. Тоді Директорият проголосив війну проти Денікіна. Окремою відозвою звернуло ся правительство Мазепи (коаліцийне правительство всїх українських партий) до Українського Народу, вказуючи на ті причини, які примусили уряд виступити до боротьби проти добровольчеської армії. Ще до зайнятя Київа українська команда вислала до Денікіна військову делеґацию в справі встановленя взаємовідносин між військами, що борять ся проти большевиків. Команда добровольчеської армії заявила, що вона всї війська, що бють ся під проводом отамана Петлюри, уважає большевиками. Тому не лишало ся нїщо инше, як війна з Денікіном. Задля успішнійшого веденя війни з добровольчеською армією український уряд увійшов в приязні відносини з Румунією. Також повстала думка замирити з Польщею, щоби всі свої сили звернути проти Денікіна. Вислана до Варшави під проводом бувшого міністра Леоніда Михайлова місия не вспіла довести поки-що до ніяких позитивних результатів справи українсько-польського порозуміня. Польський уряд не сходить з свого імпериялїстичного становиска, не передбачуючи, що повстаюча реакцийна Росия загрожує всїм народам, що стогнали в царськім ярмі.

Добровольчеська армія зробила значні поступи на українськім фронтї. Разом з тим почали ся деякі переслїдуваня Українців. Зачинено українські школи, знесено українську Академію Наук, закрито київський університет, в церквах за-

боронено відправляти богослуженя з українською вимовою і українськими проповідями, пресу придавлено. Над Україною зависло знов царське опричниківство. Та потішаючим з'явищем в тім лихолітю є зростаюча сьвідомість найширших верств, є те глибоке переконанє, що Денікін несе з собою неволю українському народови, загладу українській культурі, кнут свобідній думці. Те зрозумінє виявило ся рядом селянських повстань на цілій териториї України. Як передтим проти большевиків, так тепер проти Денікіна прогосили українські селяни робітники боротьбу на житє і смерть.

* * *

Ось так перейшли ми важнійші етапи боротьби Українського Народу за волю і незалежність. Ми бачили, як зростала, розвивала ся, поширювала ся і міцніла українська державна думка та як вона увійшла в кість і кров українського національного орґанізму. Перед нашими очима — в деяких розділах докладнійше, в инших (з ріжних причин) лише побіжно пересунили ся картини сучасної величі і слави, долї і недолї, терпіня і упадок і знову надлюдські змагання на вершини, до красшого, до ліпшого, до здійсненя великого ідеалу: одна з'єдинена, суверенна, самостійна, від ніякого незалежна Українська Народна Реслублика. Великі жертви понесено за здійсненє того ідеалу, надмірний податок крови і майна, житя і смерти складає Український Народ і на полях битв, і в тюрмах, і в тисячних переслїдуванях, і на кождім кроцї, одначе віра в провідну зорю наших змагань мимо всього нїколи не була така велика і сильна, яка власне тепер. Колеса історії нїхто не заверне, жаден Денікін не зможе його повернути в инший бік. Тільки засліплені і обмежені духово люди можуть думати, що здобутки революциї можуть піти на марне. Нї! Анї один розумний клич французької революциї, а змістом всїх тодїшних кличів було право одиниці, людини — не затратив ся не зійшов з порядку дій так довго, аж поки не воплотив ся в дїло. В сто лїт пізнійше виставлене і вповнї дозріле, в глибинах кождої нациї зроджене Право Народу мусить теж найти свою позитивну розвязку. Нема сили, котра могла би усунути його з по-

рядку сучасної історії, а ті, що зброєю, переслідуванєм, тюрмами, терором і середновічною інквізициєю, деправациєю слабих характерів здержують воплочене сеї новітної ідеї — вправді можуть на якийсь час відсунути здійснене сього ідеалу, одначе не можуть його убити, знищити, викинути з наболілих душ і скервавлених сердець.

Український Народ, що на протязі двох останних літ — з низин етноґрафічної маси — дійшов до вершин новітної Нациї, що найбільше крови проляв за право самоозначеня, що найбільші жертви приніс за свою волю і незалежність, не може бути виключений від природного закону — користи на рівні з иншими народами з усіх тих прав, які видвигнула сучасна війна і виборола революция.

Перед Українським Народом стоїть ще важка, затяжна і виснажуюча боротьба. Наше поколіне мусить перейти через горнило всіх іспитів, щоби дійти до обіцяної землі — власної державности — та щоби сповнили ся слова поета: — "В своїй хаті своя правда і сила і воля".

Львів, 16 падолиста 1919.

Часть II.

I. Чотирокутник смерти.

Вступ. Військо Директориї і його постійний відступ. "Чотирокутник смерти". Можливости й неможливости порозуміня з сусідами. Обопільні непорозуміня. Диктатура і наддністрянський уряд. Все близше до катастрофи.

Під кінець нашого огляду за 1918. і 1919. р. висловлено надію, що Право Нациї, право кожного народу, що з темряви неволї і долини слїз, горя і приниженя пнеть ся на волю, на ясний сьвіт, що по столїтях рабства бажає по всім божим і людським правам зажити "у народів вольних колї", що те святе, в народних глибинах зроджене, в сьміливих думках виплекане, у виснажуючій чинній боротьбі засьвідчене право мусить найти позитивну розвязку.

І знову минає оден преважний рік найтясшого лихолїтя, якого колинебудь зазнав наш народ, все ще ллють ся жіночі сльози, в понурій задумі коротаємо днї трівоги, не чути в нашій обездоленій країнї пісень радости, вдовіля і воскресеня. Стоїмо на тім самім місці, на якім стояли ми рік тому. Стогне великим стогоном українська земля. Здаєть ся, що ми дійшли вже до останнїх границь видержаности.

Одначе і в сій пітьмі не втрачаємо надії на красшу будуччину, віри в справедливість наших змагань, любови до тієї кровю сполоченої, кулями заволоченої, ґранатами поораної землї. Ся безвпинна, вельми тяжка і затяжна боротьба тільки переконує нас, що великі цїлі і великі справи окуплюєть ся теж великим горем, непомірними жертвами і надлюдським терпінєм. Тільки так добута воля має свою цїну.

І ми мусимо ту чарівну волю добути, мусимо бути трудовими господарями на своїй землї. Мимо всїх ударів не сьміємо забувати, що ми самі є камінярами нашої долї. Раз розпочата боротьба не може і не сміє скінчити ся без бажаних нами наслїдків.

У важкім лихолїтю ми вже й тепер маємо деяку відраду, бож власне наддністрянська галузь великого українського народу через своїх вибраних синів поставила перед очи 40-мілїо-

нового, неволею осліпленого велитня ідеал волї, кинула в масу від Сяну до Кавказу могутні кличі, за здійснення котрих десятки тисяч наложили буйними головами. Від Карпат загомоніла і найшла свій відгомін аж в кавказьких горах пісня геройськи очайдушних юнаків: —

"А ми тую червону калину піднїмемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо".

І се є програма нашого поколїня. Без огляду на жертви та програма мусить бути сповнена.

* * *

Друга половина 1919. р. принесла нам великі невдачі. Війська от. Петлюри найшли ся в глухім кутї зазбручанського Подїля біля Камінця. Те військо становило вже тільки останки колишньої воєнної сили, що могутним повстанчим рухом викинуло Нїмцїв з Великої України і повалило гетьманат. Директорія сама не залишила нічого, щоби дезорґанізувати свою армію. Правда, не була то й "армія" в тім розуміню, як ми привикли думати, тільки творені поодинокими більше або менше чесними й ідейними осібняками військові піднаємні відділи, непридатні до суцїльної акції, до однолїнїйного і однородного дїланя. Найкрасше свідчили про се відокремлені виступи напр. Григоріїва, Махна й ин., що вже на самім початку відкололи ся від збройної сили Директорії.

Після прогнаня Нїмцїв і усуненя гетьмана Скоропадського зникла велика армія. Селяне, що творили ядро тієї армії, уважали свою задачу покінченою і... пішли до дому. В армії лишили ся тільки або заводові вояки, котрим нікуди було йти, або шибайголови й завадіяки, або просто людцї ласї на легку наживу. Одначе, колиб і сї відділи мали були добрий провід, колиб над ними ваготїла тверда рука, колиб їх призвичаювано до дисциплїни, колиб їм ясно поставлено було перед очи велику ідею, то та маленька армія з часом — побільшена новим нарибком — моглаб була творити поважну силу. Того всього не зроблено, а крім того самі члени Директориї на власну руку заводили порядки у війську. І так Винниченко видавав одні прикази, а Петлюра другі, що перший наказував, то другий ка-

сував. Через те постепенно наступав розвал навіть останків армії. Військо поволї призвичаювало ся думати, що боротьба з большевицьким наступом се не його діло.

Військо Директорії, зглядно от. Петлюри, відступало крок за кроком, навіть не пробуючи ставити большевикам поважнїшого опору, аж поки не найшло ся в подільській слїпій вулиці. В тім самім закутку зібрала ся тодї й галицька армія, виперта із Східної Галичини польсько - французькою армією ґен. Галєра. Був се вельми критичний момент. Всї сили і чинники, що стояли під українським національним прапором, після невдач, серед найбільшого огірченя, розбитих плянів, заведених надій, витрачених надмірних жертв — зустріли ся на маленькій українській области, окружені сильними й засібними ворогами. Осередна Україна із столицею була в руках большевиків, східно - полудневу Україну обсадила добровольцька армія Денїкіна, західно - українські области заняли Поляки, а Бесарабія і Буковина найшла ся в посїданю румунських військ. Був се справдішний чотирокутник смерти. Положеня було так поважне, що тільки якесь чудо могло спасти скупчені там національно - українські сили від неминучої заглади.

Тим чудом мала бути коалїция. І от. Петлюра, і диктатор Петрушевич покладали свою надію на коалїцию. Петлюра сподївав ся, що антанта, а серед неї перш усього Франция, кінець кінців признасть вартість Петлюри в боротьбі з большевиками, може навіть визнасть незалежність Української Народньої Республики і її уряд з гол. отаманом на чолї, а на всякий випадок не допустить до повної заглади останків армії. Диктатор Петрушевич вірив у справедливість антанти, допускав, що всї дотеперішні протиукраїнські вчинки Франциї полягають на непорозуміню та що в кінци вияснить ся справа. Почутя права і справедливости Анґлії перепинить новому понеголеню українського народа. Петлюра справдї не мав иншого виходу, як здати ся на ласку коалїциї, а коли та не виявляла більшого заінтересуваня його долею, то тодї приходилось залицяти ся до Польщі і Румунії, котрі жили і розростали ся за французькою допомогою. Диктатор Петрушевич мав ще й ин-

ший вихід, а саме злучити ся з большевиками. Вже в першій половині 1919. р., як на Мадярщині вибухла большевицька революція, совітський уряд заходив ся біля порозуміня з галицькою владою. Після того, як галицька армія була приневолена покидати рідну землю, київський радянський уряд (котрий тоді — в часї другої обсади України червоної армією — рішучо був більше український, як напр. міністерство Скоропадського) знову предложив галицькому урядови умови союза, а саме: — 1) Галицький уряд зірве з Петлюрою і відкличе всїх Галичан від нього; 2) оповістить се прилюдно, як також союз з українським рядянським урядом; 3) заключить з ним союз проти Польщі і Румунії; 4) творитиме з українськими большевиками одну армію в тім розуміню, що буде одна команда; 5) в орґанізаційні частини Галицької Армії пішле український уряд з Києва своїх комісарів і 6) у внутрішні справи Галичини київський уряд не буде вмішувати ся. "Ви иншого виходу не маєте, тільки або піти з нами — або героїчно погибнути" — переказував київський уряд галицькому. Одначе київський уряд не одержав відповіди на се своє предложеня. Диктатор лякав ся пімсти коаліциї, не вірив в тривкість большевиків і все таки не хотів лишити Петлюру на леді — тим більше, що в той час Петлюра і його міністри день в день просили спішної допомоги проти большевиків. І Диктатор не гаяв ся з допомогою. Галицькі війська 16. липня 1919. р. почали переходити Збруч голі, босі, без муніциї і зараз таки пішли до бою на большевицький фронт.

Як вже зазначено, в камянецькім кутку Поділя зійшли ся обі армії: наддніпрянська й наддністрянська, оба уряди, збігці з Галичини та з Лївобережної і частини Правобережної України. З усїх боків явні або тихі вороги, недостача муніциї у війська, всякий розрив зі сьвітом, культурні ріжниці між західними і східними Українцями, — все те вироблювало тяжку, задушливу атмосферу, спинювало акцію, зроджувало взаїмне недовіря і з погіршенєм положеня неминучо вело — до катастрофи. Зачнім від уряду. Між обома урядами вже від довшого часу не було порозуміня. Ще з весною 1919. р. Гали-

чину почали находити цілі гурти наддніпрянських дезертирів з величезними грошевими засобами, котрі в найгорячійший час тільки й знали, що розкидати непомірно великі суми. Крім того усякі Наддніпрянці — замість свої сили обернути на оборону батьківщини — одною з перших задач уважали "поглиблюваня революції" — то зн. займали ся безцільною розкладовою роботою саме тоді, коли Галичина із свого невеличкого резервоару що красші сили обертала на державне будівництво Соборної України. Галичан вражала ще й "нездарність", з якою правлячі круги Наддніпрянщини брали ся за важку державну працю, за твореня армії, зглядно її неминучий розклад. Марнуваня державного майна і гроша йшло на рівні із головокружною легкодушністю. Те все доповнював ще розбрат в заграничній політиці. Галичане змагали до того, щоби оперти ся в заграничній політиці на Анґлії, Наддніпрянці покладали ся на Францию, зглядно на Румунію і Польщу, а ся преці̇нь являєть ся смертельним ворогом Західної України.

Влада Західної України опинила ся в руках одної людини, д-ра Евгена Петрушевича, — яко диктатора, отже була однородна. Диктатор Петрушевич, людина европейського крою й образуваня, свідомий мети, до котрої змагає, чуткий на засоби, яких треба уживати у відповідній хвили, був ярким протиставленям тих людей, що силою злорадних обставин опинили ся на чолї влади Великої України. Ту владу представляв своєю особою гол. от. Симон Петлюра, — яко голова Директориї. Пятичленна Верховна Влада України — Директория — дуже скоро поменшувала ся і в Камянці була вже тільки трьохчленна. З Директориї перш усього виступив її Президент Володимир Винниченко, не погоджуючись з Петлюрою і під натиском Франциї. Опісля уступив з неї і представник досить сильної військової партиї самостійників - социялїстів д-р Андрієвський ізза бунту отам. Оскілка. В Директориї лишили ся С. Петлюра — яко голова та проф. Швець (представник соц. - револ.) і Андрій Макаренко (представник зелїзничників, безпартійний). Два останні члени Директориї в практиці майже не мали жадного голосу. Таким чином правдивим правителем

був в практиці тільки С. Петлюра — яко представник війська. В дійсности і він ним не був, тільки Рада міністрів, зложена з відпоручників двох лівих партій, соц. - демократів і соц. - революціонерів, і кермована центральними комітетами (партійними управами) тих партій. Соц. - революціонери відгравали меншу ролю в кабінеті, не маючи на місци визначніших своїх провідників. Керма уряду спочивала фактично в руках соц. - демократів. Найзамітнішою особою в уряді був премієр і міністер фінансів Борис Мартос, людина шорстка і деспотичної вдачі.

Яку силу представляли оба уряди? Галицький мав тоді ще велику 100-тисячну боєздатну армію, а наддніпрянський уряд мав гроші. Коротко треба згадати, відки п. Мартос мав грошеві засоби. Після поваленя гетьмана Скоропадський передав Директориї добре загосподарований скарб (около 3 міліярди карбов.), що становило вже міцну основу української фінансовости. Крім того в хвилї, коли большевицькі війська почали наближувати ся до Київа, Директорія видала наказ позабирати гроші, цінні папери, депозити то що із всїх київських банків. З наказу мін. фін. Мартоса захоплено й вивезено з Київа все золото, срібло, плятину, брилянти (з ювілерських маґазинів). Частину заграничної валюти помістив Мартос в берлїнських і віденських банках, решту забрали ріжні місії, (около 70) за кордон, а золото, срібло, плятину й брилянти перебрав пізніше гол. отаман*). Крім того літаками з Німеччини привожено все новий наклад гривень, а машина в Камянці била денно коло 30 міл. карбованців.

Як згадано між обома урядами було непорозуміня. Спірними точками були: — 1) Справа армії, 2) справа заграничного представництва і 3) справа міністерства для Галичини. В дійсности одначе то було тільки одно велике питаня, а саме: справа одного спільного уряду. А се питаня тяжко було ро-

*) З тих грошей зараз на самім початку виділено дещо урядовим партіям. Центр.-комітет соц. дем. партії одержав 5 міл. нім., марок і помістив їх в Берліні. Центр. Комітет соц. рев. одержав 18 міл.; карб., виміняв їх на корони і зложив у віденськм банку.

звязати. Галицький уряд, маючи поважну військову силу, дисципліновану армію, міг усунути уряд Петлюри і взяти в свої руки владу над Соборною Україною. О се просили Диктатора деякі праві політичні партиї і ґрупи та фахові орґанізациї. Одначе диктатор не важив ся на такий крок, побоючись, що після перевороту ті праві наддніпрянські кола відпекались би сього діла і не взялиб участи в уряді, а тоді се виглядалоб на "пануваня Австрійців" і моглоб творити податний ґрунт для противної аґітациї. Такий переворот міб би дати Полякам покришку стати в обороні "правного українського уряду" (тим більше що Петлюра вже тоді був в порозуміню з Поляками) і перейти Збруч. Зовсім природно, що й відповідальність за дальші події в цілости булаб звалена на Галичан. Друга можлива розвязка, се усуненя галицького уряду наддніпрянським, та до такого кроку не мав уряд Петлюри відповідної збройної сили. Зрештою, колиб навіть так було стало ся, то се мабуть булоб тільки приспішило катастрофу, бо тоді галицька армія булаб розсипала ся далеко скорше, втративши відпорну силу серед анархічних відносин. Третя комбінація се злитя обох урядів в оден. Щоби так стало ся, треба було, аби в Директорию вступив Галичанин та щоби в раді міністрів засіло відповідне число Галичан. Диктатор одначе не погоджував ся на формальне злитя обох урядів, бо побоював ся, (як опісля виявило ся зовсім слушно), щоб наддніпрянський уряд не зрік ся, Східної Галичини, в користь Польщі. Зрештою, сам Диктатор не мав права на се, бож він був тільки мандатарем Української Нац. Ради. Одначе на фактичне злитя урядів (із задержанєм з огляду на справу Східної Галичини формально окремого галицького уряду) Диктатор згоджував ся. Та й до сього не дійшло, бо навіть самого Диктатора, котрий був членом Директориї, ніколи не повідомлювано про засіданя сеї Верховної Інституциї. Закон, котрий вимагав, щоби в Директориї був оден Галичанин, постійно обходжено. Заходи, щоби в Директорию — замість д-ра Петрушевича — увійшов инший Галичанин (напр. д-р А. Горбачевський або д-р Іван Макух) також не довели до нічого.

Таким чином непорозуміня не тільки не вирівнувало ся, але ще більше заострювало ся. Наддніпрянський уряд змагав за всяку ціну до усуненя Диктатури, щоби 1) дістати в свої руки галицьку армію і 2) щоби мати вільну руку супроти Польщі в справі західно - українських земель. Одначе осягнути намічену мету не було так легко. З галицьких партій трудова (національно - демократична) рішучо обстоювала Диктатуру, радикальна також заявила ся за нею, соц. - демократична виступила проти Диктатури і перейшла в цілости на службу наддніпрянського уряду задля її поваленя. Проти Диктатури виступила ціла партійна преса Наддніпрянщини, видавана за урядові гроші. Одначе все таки слід признати, що першу скрипку в тій кампанії грав орґан галицьких соц. - дем. "Боротьба". Не було найгіршої видумки, якої не ужито би проти галицького уряду. Диктатуру шахувало ще й галицьке міністерство при наддніпрянськім уряді. Диктатор домагав ся знесеня сього міністерства, котре рішучо було непотрібне, коли на місці був голицький уряд. Мимо того, що до сього зобовязав ся Петлюра ще перед переходом галицької армії за Збруч, як і до реорґанізациї уряду, справу протягано без кінця. Вкінци дня 20. жовтня 1919. р., незадовго до катастрофи, сповнено се зобовязаня. Також змінено уряд тим способом, що замість Мартоса президентом міністрів став Мазепа, одначе політика в головних зарисах лишила ся та сама. В заграничній політиці, як сказано, Наддніпрянці орієнтували ся на Польщу, що мусіло потягнути за собою втрату західно українських земель. Галицька армія, на котрій спирали ся оба уряди, ходила гола, боса, веґетувала у безнастанних боях, без муніциї, ліків і всяких засобів, бо мін. Мартос постійно не додержував своїх обіцянок і з розмислом не давав грошей, щоби якнайскорше взяти її в свої руки і зробити знарядям своєї політики. В таких умовах обопільного недовіря, підозріня, жовчі, ненависти, безприкладної протикультурної кампанії з боку соц. - демократичної преси скорим кроком зближала ся катастрофа*).

---

*) Докладнійше про се в книжці бистрого обсерватора д-ра Осипа Назарука "Рік на Великій Україні". (Спомини з української революції). Відень 1920 р.

II. Між молотом і ковалом.

Положеня на фронті. На Одесу, чи на Київ? Похід на Київ. Відношеня населеня до Гал. Армії. Оден день в Київі. Проби порозуміня з Денікіном. Анґлія і Франція а справа Росиї. Відступ. Як виглядала армія? Диктатор заявляєть ся за переходом до Денікіна. Поради д-ра Панейка. Переговори з добровілецькою армією. "Чорна зрада Галичан". "Війна для нас скінчена..." Суд над ґен. Тарнавським. Дальші переговори і умова з добр. армією. Катастрофа.

Предложеня київського рядянського уряду відкинуто, зглядно на нього навіть не дано відповіди. Диктатор Петрушевич дав приказ перейти Збруч. І армія перейшла та розташувала ся в области Камянця, Балина, Дунаєвець, Нової Ушиції. Армія мала покищо відпочати, щоби підготовити сили на нові бої. Та події розвивали ся все наперекір всяким постановам. Наддніпрянські частини, що охоронювали район відпочинку галицької армії, оказали ся слабими, щоби здержати большевицький напір. Червоні війська від сторони Ярмолинець відкинули волинську ґрупу і корпус Січових Стрільців під Балин і Дунаївці. Тоді й галицькі частини мусіли вступити у бій.

Дивним дивом галицьке військо голодне, босе, обідране, на териториї де не можна було дістати ні хліба, ні мяса, ні паші, виявило велику боєздатність. Всі три галицькі корпуси пішли у бій. Після перших наступів большевики подали ся. Се тільки скріпило на дусі галицькі частини.

Між галицьким і наддніпрянським командуваням не було однозгідности що до напрямку воєнних операцій. Диктатор Петрушевич і галицький штаб був тої думки, щоби перш усього йти на Одесу, пробити вікно на вольний сьвіт, міцно осадити там українську владу, увійти в безпосередне порозуміня із західними державами. З Одеси треба розпочинати освободженя українських земель та насаджувати тверду і трівку владу. Иншої думки був гол. от. Петлюра. Він бажав за всяку ціну увільнити Київ, що було би великим політичним і моральним успіхом.

З тяжким серцем згоджено ся на плян от. Петлюри. Розмах офензиви довів галицьку армію в три тижні після переходу за Збруч до обсади Жмеринки. Там здобуто значні запаси, харчі, одежу, сіль і муніцию. Здобутя Жмеринки 9. серпня

1919. р. ще більше піднесло духа у війську. Дня 12. серпня 1919. р., падає Винниця, а 14. серпня Хмельник, Янів, Калинівка. Се було ділом першого корпуса в полученю з повстанчими ґрупами. В тім часї другий корпус перейшов через Староконстантинів - Летичів і наблизив ся до Шепетівки - Полонного. Дня 19. серпня занято Уланів, Райгородок, Махнівку і Бердичів. Третий корпус заняв Козятин і пішов на Хвастів. Наддніпрянські частини при допомозї 11-ої гал. бриґади і буковинських стрільців заняли Ямпіль - Вапнярку - Тульчин - Брацлав - Липовець і Погребище, посуваючись в напрямі Херсонщини і Дніпра.

Дальший похід на Київ відбував ся приспішеним походом. Ліве крило армії заняло на півночі Новгород волинський, Траянів, Житомір, Користишів, Коростень, центр перейшов Хвастів і заняв Васильків. Се діяло ся 25. серпня 1919. р. Після дводенного підпочинку армія рушила вперед. На лінії Брусилів - Бродянка - Васильків прийшло до завзятого бою із сьвіжими большевицькими силами. Переходово большевицькі пластунські бриґади осягнули були навіть деякі успіхи. Та сокальська бриґада рознесла пластунів і станула в Боярці дня 29. серпня. Того дня явив ся там гол. от. Петлюра. На другий день рушило військо серед пекольного огню в дальший похід. Під вечір на лінії Петриковець - Святошина - Жулян - Совок розстелив ся прекрасний вид. Замиготіли в заходячому сонці бані київських соборів і церков. Сього вечера, дня 30 серпня, українські галицькі війська заволоділи зелїзницим перстенем Київа. В 7-мій годині з вечера стрільці сокальської бриґади увійшли на особовий і товарові двірці. Тоді саме равська бриґада заняла Сватошин, а коломийська дійшла до моста на Дніпрі.

На шляху свого походу стрінула ся галицька армія з найбільш радісним принятєм населеня і активною допомогою. Не тільки селяне спочували армії, допомагаючи в боротьбі, але й заосмотрювали її з власної волї поживою. Найцікавіше те, що там, де большевики не могли дістати від селян поживи за великі гроші, стрільці одержували її безплатно у великій скількости. Здовж шляху, яким ішла армія, стояли селяне з хлїбом,

маслом, салом і т. п. У всіх містах і місточках Жиди самочинно приносили стрільцям шкіру, гроші, а навіть одїж і зі сльозами в очах просили поодинокі відділи, щоби остали в данім місті і переняли на себе охорону, а вони (Жиди) доставлять їм всього потрібного. Таке велике було довіря до галицької армії. Знову ж галицька армія вповні заслужила на таке сердечне і щире відношеня з боку населеня, ніде не грабила, навіть рідко коли реквірувала, не руководила ся ніякими побічними зглядами, не була одностороння у відношеню до поодиноких суспільних кляс, була вільною від расової ненависти, і тим доказала, що є справжньою армією культурного народу, що вона бореть ся з озброєним ворогом, а не з мирним населенєм.

Дня 31. серпня 1919. війська увійшли в Київ серед радісного настрою населеня, повені квітів, одушевлених окликів. Вулиці стали запашними килимами. І саме тоді, коли раював Київ, зі сходу підійшли добровольецькі відділи. З білим прапором перейшла їх делєґація міст на Днїпрі, де стояла галицька сторожа, удаючись до міста. Взагалї справа відношеня до добровольецької армії ґен. Денїкіна не була тодї вирішена. Загально відомим було, що Денікін являєть ся ставленником Анґлії. Петлюра був переконаний, що антанта постараєть ся о те, щоби між військами, котрі борють ся проти большевиків, установити що найменше стан терпимости. Говорено, що Денікін зовсім не піде на Правобережну Україну, а Лівобережну задержить тільки тимчасово, як операційну підставу в своїм походї на Москву. В Білій Церкві вели ся переговори в справі усталеня демаркаційнії лїнії між українськими і добровольецькими військами. Тому то й сторожа не перепиняла добровольецькій делєґациї удали ся до міста. Небавом добровольецькі відділи, "братаючись" з українськими частинами, підступно розоружили їх і вдерли ся до міста. Перед думою явив ся російський ґенерал з трьохколїровим прапором і просив галицьку команду помістити його на домі поруч українського. Публика противила ся сьому, та в кінцї команда постановила сповнити бажанє російського ґенерала до часу покінченя переговорів. Коли се стало ся змобілїзовані чорносотенцї повитали радісно вивішеня російського національного прапора. Сей інцідент став

причиною більшого заворушеня. Саме в тім часї запорожський кавалерійський полк відбував параду на Хрещатику. Підійшовши під думу, полк спинив ся. Не хотів переїздити туди, де маяла російська хоругов. Кількох козаків підїхало під думу з жаданєм негайно усунути чужий прапор. Ніякі заспокоюваня і виясненя не помогли. Галицький старшина мусів скинути трьохкольоровий прапор. Козак пірвав його на шматки і кинув під ноги свому полковникови. Се було гаслом до бою. Денікінцї великими силами, підступно розброюючи українські частини, вдерли ся до міста. Переодягнені російські офіцири із скорострілами обсадили доми біля думи. З обох сторін розпочали ся приготованя до битви. Тодї явив ся ґен. Кравс і, — щоби не допустити до непотрібного проливу крови, — удав ся на переговори до добровольцького ґенерала Бредова. Наступило перемиря між українською київською ґрупою і добровольцькою.

Гол. отам. Петлюра пробував навязати нитки порозуміня з Денїкіном. Одначе впертий ґенерал, котрий думав, що вже ось- ось стане паном великої неподїльної Росиї, заявив, що війська от. Петлюри теж переняті большевизмом, і тому він не думає входити з от. Петлюрою в які небудь переговори. Пізнїше відносив ся от. Петлюра до держав антанти, щоби вплинули на Денїкіна, зглядно розмежували терен діланя обох армій. Та Денікін кпив собі із всяких порад і вказівок антантських місий, знаючи, що 1) жадна з антантських держав не стане в оборонї от. Петлюри і 2) що між Анґлїєю і Франциєю панує тихий розріз що до полагоди російської справи. Анґлія з одного боку підпирала всяку протибольшевицьку акцію. а головно всяких російських ґенералів на те, щоби на териториї бувшої Росиї якнайдовше вдержати стан сутолоки, хаосу, замішаня і руїни, щоби тим чином зробити Росию на довгі десятки літ нестрашною для анґлійської полїтики в Азиї. Колиб се непомітно повело ся, Анґлїя не малаб нїчого проти розбитя Росиї на поодинокі национальні держави, але станом хаосу треба довести поодинокі народи до того, щоби вони в цїлости віддали ся під анґлійську опіку і тим самим віддали свою територію на експльоатацію анґлїйським капіталїстам.

Попираючи Денікіна, мала Анґлія і насущний інтерес, а саме навязати червоній армії боротьбу з бувшими царськими ґенералами і тим чином відтягнути большевиків від майбутнього походу на Індию. З другого боку Анґлія, спомагаючи Денікіна, мала на меті заволодіти берегами Чорного Моря, як зрештою стала паном Балтику. Про неподільну Росию ледви чи хто серіозно думав або думає в Анґлії. Иншу політику вела і веде Франция. Вона за всяку ціну потребує великої, могутньої, неподільної Росиї, щоби в союзі з тою Росією забезпечити ся перед німецькою відплатою. Крім того Франция уважає, що територия бувшої Росиї, а в першій мірі Україна се її сфера впливів. Про сю тиху розбіжність знав дуже добре Денікін; знав він й те, що поради антантських місий є про людське око і тому зовсім не прислухував ся до антантських порад, тільки поступав по своїй волї і вподобі. Тим-то маючи перед собою єдину мету: відбудувати велику Росию, не хотів навіть балакати з представниками от. Петлюри.

Через підступний напад добровольцьких військ українська армія уступила з Київа. Положеня зачало погіршувати ся з кожним днем. Денікін в своїй ненависти до українсства не тільки сам виступив проти української армії, але й несподівано перепустив на північ большевицьку армію, що була на полудни відтята українськими військами. Заходила небезпека, що можуть бути окружені добровольцькими силами і большевиками головні українські сили. Тому розпочав ся серед безнастанних боїв спішний відворот української армії. Гол. от. Петлюра виповів війну Денікінови. Таким чином невеличка, гола, боса, обдерта українська армія мусіла вести війну на три фронти: проти Поляків, большевиків і Денікіна, маючи за своїми плечима ще й неприхильну, ворожо настроєну Румунію. Така боротьба на всї фронти булаб не під силу навіть могутній, ціпко зорґанізованій державі з міліоновою армією, а не то Україні, державі в стадії твореня, відтятій від світа, без мунїциї і зброї. Ясно, що в таких умовах тільки завзяті й непоправні оптимісти могли потішувати себе виглядами на побіду.

А за плечима тої армії йшла завзята, неперебірчива, безоглядна, некультурна боротьба. Проти Диктатури звернули

ся всї ліві, тодї правительственні партиї Наддніпрянщини з соц. - дем., галицькою партиєю, котра в тій брудній і брутальній боротьбі була троянським конем. Тим підкопом під Диктатуру мало ся перейміти галицьку армію, а одночасно через усуненя окремого галицького уряду промостити собі шлях до порозуміня з Польщею. Галицький уряд був тому завадою. Армія страждала і борола ся. А тут іще кинула ся страшна пошесть тифу. Цїлі курінї злягали на неї. Не було нї ліків, нї шпиталїв, нї біля, нї накривал. Кожний бачив, що армія конає та що катастрофа зближуєть ся приспішеним кроком. Вже дня 9. жовтня 1919. на Прибічній Радї дикт. Петрушевича отверто говорило ся про близький конець сеї глибокої драми. Диктатор так представляв положеня: — "Поляки й Денїкін уже правдоподібно порозуміли ся. Поляки можуть 11. с. м. розпочати наступ. Денїкін вже наступає. Румунїя нам замкнула границї. За одну годину можуть Поляки бути зелїзницею в Проскурові, де знаходить ся 4000 ранених і хорих Галичан і майно в маґазинах. Галицька армія розкинена на великім просторі і навіть одної армії Денїкіна здержати не в силї. В разї оконечного розвалу заявляєть ся військо за переходом до Денїкіна"*). Правда, порозуміня між Поляками і Денїкінцями не було, одначе всї події розвивали ся і тодї і пізнїше так, якби таке порозуміня істнувало. Диктатор й сам схиляв ся до думки переходу на сторону Денїкіна, одначе тільки тому, щоби зберегти людський матеріял. Диктатор підозрівав Денїкіна о тихий союз з Польщею, одначе все таки на стільки вірив в його людяність, що не підозрівав, аби Денїкін видав Галичан Полякам. Також армія скорше згодилась би напр. зложити зброю перед Денїкіном, колиб була до сього примушена, як перед Поляками. Крім того розходило ся ще й о те, щоби не лишити на поталу хорих і ранених. Правда, був ще оден вихід, а саме: перехід до большевиків. Та страх перед всемогучою антантою зробив своє. До тогож большевики були далеко, а старшини були переконані, що на випадок такого обороту справи їм у большевиків не буде пощади.

---

*) Д-р Осип Назарук: Рік на Великій Українї, ст. 274.

Як тоді виглядала галицька армія, представляє найкрасше звіт, який 25. жовтня 1919. р. зложив в Диктатурі нач. інтендант сот. д-р Ілько Цьокан. Стрільці з голоду кидають ся під шини, хорі втікають зі шпиталів в горячці. Поживи нема, грошей нема і виходу нема. Армія, обдерта і гола розпадаєть ся. Сильно десяткує її тиф. В Жмеринці й околиці згинуло з зимна і голоду або тепер догибає 10 тисяч Галичан, — вони конають в бараках на гною. А притім проти Галичан йде шалена аґітация. Надднїпрянцї одержують теплї одяги, а Галичане нї.

Щож мала робити ся армія і що мали робити її полїтичні і військові провідники? За переходом до Денїкіна промовляв з Парижа заст. голови мирової делеґациї д-р В. Панейко. Дня 19. жовтня 1919. писав він до дикт. Петрушевича, що видача війни Денїкінови викликала би в антантських колах, особливо серед Анґлійцїв, велике обуреня. Анґлійцї, не бачучи на Українї відповідних для себе контраґентів, увійшли в тїсну конвенцию з Денїкіном і дали йому вільну руку в справі України. Анґлія не думає робити на Денїкіна натиску навіть в справі автономиї України, не то федерациї. Були часи, коли Анґлія домагала ся від Українцїв проєкту федерациї і булаб накинула його тоді слабому ще Денїкінови. Сьогодня тяжко про те говорити, хиба що Денїкін в переговорах з Петлюрою сам на те згодить ся. Поляки ведуть подвійну гру: підюджують Петлюру на Денїкіна, а Денїкінови пропонують союз проти українського сепаратизму. В тім самім дусї писав д-р Панейко дня 20 жовтня 1919. до віденського посла В. Сінґалевича, а саме, що думка от. Петлюри шахувати російську полїтику Анґлії порозумінями з Польщею і Румунією (до тогож ще й нещирим, якщо ходить о ті держави) видає такі овочі, що Румунія й Польща одержали довірочний наказ Анґлії бойкотувати Петлюру на рівнї з большевиками. Замість того, щоби втікати до Румунії на безвиглядну еміґрацію, радить д-р Панейко хоч в останний час порозуміти ся з Денїкіном.

Отсї поради д-ра Панейка тільки скріпили постанову переходу до Денїкіна, одначе колиб їх і не було, то не було також і иншого виходу. Дня 25 жовтня одержали от. Лисняк, сот. Куріца і сот. Осип Левицький наказ від Нач. Команди Гал. Ар-

мії, яка ділала в повнім порозуміню з обома урядами, удати ся до команди добровольцької армії в справі виміни полонених і завішеня зброї. Про се останнє мали вони говорити неофіціяльно. Дня 1 листопада 1919. саме тоді, як в Камянци святковано річницю обнятя влади в Галичині (наддніпрянський уряд не брав офіціяльної участи в тім святі), зустріла ся делеґация Гал. Армії в селї Взятківцях з добровольцьким ґенералом Слащовим. Сей заявив готовість перемиря з Гал. Армією і ще того самого дня зніс ся з Одесою, звідки прийшла позитивна відповідь. У Винници відбувала ся нарада в сій справі з участю Петлюри, Петрушевича, міністрів, відпоручників всіх гал. корпусів і представників наддніпрянської армії. Вирішено вести дальші переговори в імени обох українських армій і обох урядів. Петлюра домагав ся тільки, щоби з виконанєм сього рішеня здержати ся два дні, бо їде комбінована місія антанти. Віра в місії була тут непереможна. Одначе ждати не було вже ні часу, ні змоги, тому 5-го виїхала галицька делеґація сама, а 6-го підписала перший протокол з добровольцькою армією, який відносив ся виключно до військових справ. "Комбінована місія антанти" не сказала Петлюрі нічого цікавого, і тому 7 листопада виїхала й спізнена наддніпрянська делеґация.

Команда добровольцької армії не хотіла навіть говорити з місією гол. от. Петлюри, між тим коли радо йшла на перемиря з Гал. Армією. Наддніпрянський уряд підозрівав, що причиною такого становища добров. армії є поведеня Галичан. Треба було на когось зложити вину. Счинив ся страшний крик про "чорну зраду Галичан". Сей лемент був такий загальний, що навіть Диктатор був тої думки, що Нач. Команда допустила ся зради. Ніхто не питав ні себе, ні других, в чім саме заключаєть ся зрада. Всї наддніпрянські ґазети вдарили в найвисший тон, не виключаючи й урядової "України", котра просто взивала до погрому Галичан. Гол. от. Петлюра особисто зажадав від дикт. Петрушевича, щоби начального вожда Гал. Армії ґен. Тарновського розстріляти без суду або видати його наддніпрянському судови. Диктатор заявив, що ґен. Тарнавського буде судити властивий суд. Диктатор наказав арештувати нач. вожда Гал. Армії і нач. ґенерального штабу полк.

Шашанека. Арештованя перевела галицька жандармерия 9. листопада на безпосередний приказ новоіменованого начального вожда ґен. Микітки.

Камянець почав опорожнювати ся. Напруженя зростало. І саме тоді, як в запілю йшла завзята боротьба, на фронті конала геройська армія у великих муках і терпінях. Заосмотреня не було ніякого, ліків теж, тисячі лежали на брудних барлогах серед тифозної горячки. А наддніпрянський уряд домагав ся і вживав всїх способів, щоби ту армію дістати в свої руки. До чого доходило напруженя, свідчить найкрасше те, що на Диктатуру пляновано збройний напад. А тут від сходу напирав Денїкін. Здавало ся, що Камянець буде великою могилою останків чинних сил українського народу.

Дня 12. листопада в прийомнїй Диктатора відбула ся остання нарада, в котрій взяв участь член Директориї Андрій Макаренко та представники війська. Військовий мінїстер уряду Петлюри так представив положеня: "Війна для нас скінчена. Побонала нас не мілїтарна сила ворогів, але тиф... Наддніпрянська армія не має заспокоєня навіть елементарних вимог, вона опору дати не може. Галицька армія в такім самім станї. Вона в більшости вже оточена... Становище безвихідне*)". Тоді заявив членови Директориї Макаренкови сотн. Стефанович, що на фронті від 9. днів нема ніякої поживи. Навіть старшини продають останні чоботи на харч. Шпиталї в страшнім станї, ранені рвуть шматки з трупів, щоби обвинути собі рани... І серед таких обставин, коли по словам мінїстра Сальського "війна вже покінчена", Директория вимагала дальшої війни.

Скорим і певним кроком зближала ся смерть навіть тої ілюзиї української державности. Розходило ся тільки о те, чи вмирати разом, чи окремо. Диктатор був за тим, щоб разом "для історії". Та щоби та смерть разом "для історії" була справді історичною, Галичане поклали 4 домаганя, а саме: 1) щоб в Директорію принято одного Галичанина, 2) щоб Петлюрі полишено тільки титул Головного Отамана, а усунено його від оперативних справ, бо він на тім не розумієть ся, 3) щоб

---

*) Д-р Осип Назарук: Рік на Великій Україні, стор. 296.

змінити кабінет і 4) віддати Галичанинови портфель міністра фінансів, аби він завів там якийсь порядок. Одначе й сї домаганя, як і богато инших, пройшли мимо ух. На тій нараді д-р Макух остро критикував наддніпрянський уряд, котрий удержує 11 тисяч бездільних старшин, з того 6 тисяч в постачаню, а 5 тисяч в самім Камянци. Денікін заняв Жмеринку "офіцерським отрядом", а українські старшини сидять даром. На раді міністрів балакає 18 діловодів, бо міністри повтікали за границю. Українську державу знищив її власний державний апарат, котрий є призначений хиба для 200-міліонової держави, але не для півтора ґубернії.

Дня 9. листопада 1919. арештовано ґен. Тарнавського і начальника його штабу полк. Шаманека, а вже в три дні пізніше відбула ся судова розправа. Після дводенної розправи (доходженя) сотник-судия Степан Шалинський, яко оборонець обжалованого, виголосив оборонну промову, котра знаменито характеризує умови, серед яких приходилось жити і бороти ся галицькій армії. Бажаючи зберегти їх для нащадків в друкованім слові, подаємо оборону майже в цілости з огляду на її вагу й особу ґен. Тарнавського. Сотник - судия Шалинський ґоворив: —

"Високий Суде! Перед нами розіграєть ся оден з актів траґедиї українського народу. Найвисший Вожд Галицької Армії, улюблений і обожаний своєю армією, помимо молодого віку з перепрацьованя посивілий ґенерал, стає перед Високим Судом, щоби відповісти за страшний злочин, перед яким кожного чоловіка збирає жах, а саме за злочин зради свого народу і йому підчиненої армії. Що се за злочинець і чим він провинив ся? Чи злочинцем є той, що був один з піонірів ідеї национального війська — яко командант Січових Стрільців з часів Австриї, чи злочинець є той, що мучив ся в польській тюрмі і з нараженєм власного житя утік з полону та серед невигід перебирав ся через гори, скали, дебри, щоби тільки прибути до своєї армії? Чи злочинцем є той, що стояв на чолї II-го корпусу і вів завзятий бій за столицю Наддністрянської України — Львів? Чи злочинцем є той, що в найкритичнішім для нашого народу часї, коли Гал. Армія через підлу клевету наших воро-

гів мусіла опускати рідний край — Галичину — обняв над нею начальну команду? А була се армія підупала на дусї і пригноблена.

"І тут заявляєть ся велична стать того "злочинця". Він голосом Прометея ободрує духа, гартує енерґію, зміцнює відвагу тієї армії. І та армія, гола, боса, розпалена живим словом ґенерала з нечуваним розгоном кільометровим кроком йде вперед і небавом здобуває престольний город України, золотоверхий Київ. І знову загомоніла свобідна боєва пісня — та сама, що проносилась колись на широких степах України та замовкла під гуком гармат з під Берестечка і нещасної Полтави. Здавало ся, що вже благословить ся на світлий Воскресеня день. Аж тут зявив ся новий ворог, проти котрого рівнож збройно виступив п. ґенерал.

"І той великий син України, український Ґарібальді, що в инших народів покритий авреолею слави був би заняв місце в Пантеоні безсмертних, був би оспіваний поетами, прославлений піснями, був би став предметом национальної леґенди, — стає перед тобою, Високий Суде, — яко Ефіяльт і Герострат свого народу.

"Крівава історія наша, сумна доля нашого народу... Вона тягнеть ся червоною ниткою від найдавнїших часів аж до тепер. Здавало ся, що світова війна, котра поглотила стільки жертв, що той крівавий европейський танець принесе щастя нашому народови. Одначе й тут зловіща Немезида поклала своє "вето", — і та непевна — як весна, горяча — як літо, невмолима — як осінь, строга — як зима, — щербата доля нашого народу спричинила се, що того великого сина України поставлено перед суд.

"Страшний акт траґедиї... Я мушу його розбирати. Впрост жахаю ся. І який я був би щасливий, Високий Суде, як би мене в тій хвилї осяяла якась сила пророка, як би я був навіщений якимсь віщим духом — та тодї міг би найти той талїзман, шо під його заклятєм далеко з ясним зором, перебувши занавісу історії, покинув би я землю несправедливости, ту арену людського горя, сліз, терпінь, злиднїв, мук і болів, і дальшим летом на крилах легкого вітру долетів до часів золотого віку

людськости, коли не було народнього роздору і коли панував рай на земли... Одначе я звичайний смертельник і мушу приступити до обговореня тої траґедиї, а саме вислїдів 2-денного процесу. Коли я порівнюю вислїди головної розправи з тими точками, які закидують обжалованому, то пригадують ся менї слова римського поета Верґілія: "Що завинили королї, за се караєть ся Ахайців". Приноровлю сї слова до наших обставин: за те, що завинило тутешне правительство, маєть ся карати обжалованого.

"Що закидують обжалованому п. ґен. Тарнавському? Чотири злочини: 1) злочин порозуміня з ворогом, 2) злочин переговорів з ним, 3) злочин проти Верховної Влади і 4) злочин невиконаня наказу. Перед приступленєм до обговореня тих злочинів мушу застановити ся над причинами, котрі довели до поповненя тих "злочинів".

"Слово "злочин" уживаю тут з чемности для п. прокуратора, котрий надав йому таку дефенїцию. Не буду довго розводити ся над тими причинами, бо вони на розправі вийшли в такій ясній і драстичній формі, що близшого обговореня не треба. І так се, що зізнавали начальники: санїтарний, інтендантури, муніцийний і полїтичний референт вистане, щоби мати ясний образ того, в якім станї находила ся ся армія в перших днях падолиста. Се вже не була армія, тільки шпиталї у вічнім руху, що переносили ся з місця на місце. Стан хорих виносив понад 10 тисяч, брак лїків, недостача лїкарів, брак санїтарного матеріялу і персоналу, брак біля, накривал і т. п. — все те свідчило, що та армія при дальших таких умовинах зовсім вигине. А не було найменшої надії, що буде можна сьому зарадити. Всї представленя і просьби до правительства (наддніпрянського) були безуспішні. Що більше! Уряд не давав ніяких відповідей на внесеня санїтарного начальника. Страшно також представляв ся і стан самої армії. Начальник інтендантури представив, що 10% стрільців було без білизни, 25% без чобіт, майже половина без плащів, в подертих блюзах і штанах. Всї замовленя з поодиноких бриґад не мали ніяких додатних наслїдків. Уряд не тільки про се не подбав, але — навпаки — навіть відмовив гроша так, що від місяця стрільцї не одержали зви-

чайної плати (льону). Дуже сумно представляєть ся справа заосмотреня в муніцию. В часі наступу на большевиків єдиним джерелом достави муніциї було се, що здобув собі стрілець на ворогови. В останних часах стрільці діставали тільки по 10 патронів, а батериї по кільканайцять стрільн. А вже найсумніше представляв ся стан під політичним оглядом. Не говорю про саботаж тутешнього уряду, бо бою ся, щоби мене не потягнено до відповідальности, але ужию иншого слова, а саме говорити му про неприхильність правительства. Від початку нашого переходу за Збруч тутешне правительство пляново і систематично відносило ся неприхильно до нашої армії. Члени правительства виголошували ворожі нам промови, накидували ся лайками, вели, взглядно допускали ворожу нашій армії аґітацию. Та армія мимо ріжних памфлетів на неї в часописах, не зважаючи на те, вірно сповняла прикази. Всякі представленя Нач. Вожда в тій справі до правительства були безуспішні. Правительство було на те сліпе, глухе і німе. Ось ті причини, котрі підготовляли катастрофу, котра неминучо булаб наступила, як би Нач. Вожд не був скоро сьому зарадив.

"Розгляну тепер ті злочини, які мнимо мав поповнити обжалований п. ґенерал. Злочин проти збройної сили держави з §. 327. В. зк. і злочин головної зради з §. 334. с. В. зк. обійму в одну цілість, тому що вони взаїмно себе доповнюють. Яким способом поповнив обжалований ті злочини? Двома, а саме: тим, що вдав ся в переговори з ворогом і тим, що заключив з ним договір. Ані оден, ані другий закид не є правдивий, і не видержує критики. Правдою є, що п. ґенерал, яко Найвисший Вожд, вдав ся в переговори з ворогом, одначе були се переговори чисто військової натури, і до того кроку мав він повне право на основі міжнародного права і військового реґуляміну. Якіж се були переговори? Дуже маловартні. Начальний Вожд висилає делеґацію до ворога і дає їй письменну повновласть, щоби перш усього запротестувала проти убиваня наших полонених військами Денікіна, як се мало місце в Гайсині, а опісля, щоб обговорила справу виміни полонених. Крім тих двох точок, котрі є виразно зазначені в повновласти, ніяких инших інструкцій не було дано. І на підставі тих двох точок закидуєть

ся п. ґенералови злочин проти збройної сили держави? Есенціональною вимогою того злочину є, щоби діланя проступника принесло ворогови користь, а власній армії шкоду. Деж є та шкода для власної армії, а користь для ворога? Я скажу хиба навпаки, що через висланя парляментарів власна армія віднесла користь, бо через тихе, самовільне завішеня зброї можна відпочати. Супроти сього закид названого злочину не має рації істнуваня й є безпідставний.

"Так само безпідставний є і другий закид — головної зради. Він має полягати на тім, що обжалований заключив з ворогом договір, котрий приносить небезпеку для держави. Ви бачили, Панове Судиї, в часї розправи з телеґрам і протоколів, що обжалований в тій справі грав цілком пасивну ролю. Делеґация, що була в штабі ґен. Шіллінґа, принесла вправдї пунктациї підписані ґен. Шіллінґом, котрі мають і полїтичне значінє, одначе ті пунктації до своєї важности потребують підпису компетентної до сього особи, як сього зрештою вимагає уст. 5. протоколу. П. ґенерал такого свого підпису не дав, супроти чого протокол, зроблений без відома обжалованого в штабі ґен. Шіллінґа і непідписаний обжалованим — можна уважати тільки звичайною пропозициєю до заключеня договору неприняту противною стороною. Що так воно є, виходить із сього, що коли до штабу Нач. Команди приїхала делеґація від Денікіна із згаданим протоколом, то її представник жадав відпису тогож протоколу, котрий аж тоді міг бути уважаний яко зглядно важний, або до повної важности потребує без сумніву потвердженя Диктатора. Ціла та чинність може бути уважана яко чинність приготовча, котра згідно з основою закона є безкарна. І та чинність не вийшла від обжалованого, але підприняла її на власну руку неуповажнена до того делеґация. Супроти сього і сей закид є безпідставний.

"Що відносить ся до третього закиду, опору Верховній Владї, то сей закид зроблено п. ґенералови хиба тільки задля доповненя двох перших в тій надії, що коли невдасть ся вдарити довбнею, то бодай палицею. Нї, він не може мати нїякого пристосуваня і я, не хотячи забирати часу, зовсїм не буду про нього говорити.

"Остаєть ся ще тільки до обговореня злочин невиконаня приказу Головного Отамана з дня 1. листопада с. р., а саме відворот армії з держаних позицій на лінію Прилуки - Жабокрич - Лука Жабокрицька. Сей приказ вповні сповнено, як видно було з відчитаних звітів корпусів вже другого дня. Команди корпусів дали підчиненим собі бриґадам приказ евакуувати шпиталї і відтягнути тяжку артилєрію на задні позициї. Очевидно, що приказу відвороту цілої армії, якщо такий відворот не маєперемінити ся в панічну утечу, не можна виконати на протязї кількох днів. Зрозумів се і сам Гол. Отаман, бо в своїм приказї говорить про постепенний відворот. Такий постепенний відворот, як я вже сказав, і розпочав ся. Слово "постепенний" є примітивне і залежить від льокальних обставин, терену і т. п., як має бути перемінене в дїло. Супроти наведених вияснень сей останнїй закид є неслушний.

"Як виходить з представленого стану річи, анї оден із закинених п. ґенералови "злочинів" не може бути браний під увагу. Всї вони опирають ся на крихких основах, і розправа не виказала найменших даних, з котрих можна би вносити, що обжалований бодай в части причинив ся до поповненя закинених йому злочинів. Супроти того вношу на увільшеня п. ґен. Тарнавського від всїх точок обжалованя.

"Я ще одно слово маю до Високого Суду. Незадовго Високий Суд подасть ся до сумежньої кімнати на нараду. Перед вами, Панове Судиї, стане мітична Теміза, богиня справедливости. Вона двох річей жадає від Вас: пристосуваня закона і серця. Про закон я вже говорив. Закон каже, що п. ґенерал Тарнавський є невинний. А що каже серце? Я прошу о доброту вашого серця не для обжалованого, тільки для кого иншого. Ось в тій хвилї з брудних казамат Берестя Литовського, із зимних комор Домбя, з арештантських воріт Перемишля відзивають ся до вас голоси мучених, голодних і збідованих народних мучеників. Вони шлють до вас, ПановеСудиї, велику просьбу: не дозвольте, щоби представник тої ідеї, за котру ми так тяжко коротаємо тут своє житє і ждемо визволеня, був признаний зрадником, не допустїть до того, щоби на вість о такім вироку побільшували ся наші муки. Я чую голосочки

малих діточок Галичини... Ті діточки падають на коліна, складають дрібнесенькі руки перед Тобою, Високий Суде, і благають вас, Панове Судиї: "Верніть нам нашого Месію, котрий має спасти наших батьків і привести на рідну землю наших братів. І не дозвольте, щоби той Месія був признаний зрадником народа. "До Вас, Панове Судиї, відзивають ся, тисячні голоси хорих і ранених, що мучать ся по шпиталях: "Дайте нам бодай тепер, коли смерть заглядає нам в очі, спокійно вмерти. Осолодіть нам ще тих кілька хвилин житя, котре мусимо принести в жертву Вітчині. Не допустіть до того, щоби і ми вмирали з пятном, що наш Вожд є зрадник!" В кінци до судової салї доходять якісь підземні голоси. Се голоси погибших героїв, котрих душі стають перед престол царя царів, короля королів, перед престіл Найвисшого Єства і там заносять велику супліку пімсти на ворогів Народа, а їх тіла, спочиваючи в сирих, зимних могилах, завмерлими устами благають вас, Панове Судиї: "Дайте нам спокійно лежати в могилї! Не дозвольте, щоби наші могили — замість цвітом — покрили ся колючим тернєм, а се станеть ся тоді, коли наш улюблений Вожд, на котрого приказ ми поклали молоде і дороге житя, буде признаний зрадником"! (на очах ґенерала являють ся сльози). Я бачу сльози на Твоїх очах, ґенерале. Плач, плач, ґенерале, плач над недолею Твого Народа, як плакав Єремія над недолею Ізраїльського народу на ріках вавилонських, помянувши Сіон. Одначе не плач, ґенерале, над своєю долею! Сеж судять Тебе, Твої діти, котрі ділили з Тобою горе і радість. Вони знають, чим Ти був для них, і знають, що Ти вірний син свого Народа. Вони нинішним своїм вироком різко запротестують проти закиду зрадництва і вложать на Твою посивілу голову діядем невинности"...

Розумієть ся ґен. Тарновського увільнено.

Армія, як знаємо, була вже окружена добровольцькими військами. Крім того її десяткував тиф. З того страшного положеня не було ніякого виходу. Новоіменований Нач. Вожд ґен. Микітка віддніс ся до війська, а коли воно заявило ся за переходом до Денікіна, вислав в Одесу нову делеґацію зложену з от. Ціммерманна, сотн. Турчина і пор. д-ра Давида. Ся де-

леґация підписала 17 листопада 1919. р. новий протокол, що своїм змістом покривав ся з першим, за котрий ставлено перед суд ґен. Тарнавського і полк. Шаменека. Постанови того протоколу є: —

1). Галицька армія переходить в повнім складі враз з тиловими установами, складами і рухомим зелїзно - дорожним матеріялом на сторону Російської Добровoлецької Армії і входить в повне розпорядженя Головнокомандуючого Збройними силами Південної Росиї, тепер Командуючого Військами Новоросійської Области.

2). Галицька Армія задержує свою орґанїзацію, Командуючий Збір, мову, устави і ціле військове майно, Частини мають істнувати в складі не менше 50% своїх штатних складів по штатам Галицької Армії, які обовязують по 17. листопада. Корпус Коновальця не уважаєть ся Галицькою частиною.

3). Російське Добровoлецьке Командуваня допоможе Галицькій Армії в доповненю її рядів уроженцями Галичини, які находять ся як в чужих державах, так і на териториї Росиї.

4). При висших штабах, як також при всїх установах і всїх самостійних частинах Галицької Армії будуть приділені російські старшини, лїкарі й урядовцї згідно з вибором Добровoлецького Командуваня для звязку і порішеня на місці питань, які не явились би.

5). Полїтичних питань відносно взаїмовідношень Галицького Правительства до Правительства Добровoлецької Армії, як також відносно маїбутньої долї Галичини не розбираєть ся, а лишаєть ся до рішеня полїтичним переговорам. Аж до порішеня тих питань в постою ґен. Денїкіна задержує Диктатор Галичини право кермуваня й контролї внутрішнього житя Галицької Армії.

6). Галицька армія не буде воювати з армією от. Петлюри, яка бореть ся на фронтї.

7). Галицька Армія зосередоточить ся не пізнїше 30. листопада 1919. в районї Козятин - Винниця - Ільницї - Оратово - Погребиця - Козятин.

8). Для забезпеченя того зосередоточеня занимає Галицька Армія негайно частиною сил і держить район Бердичева.

9). Штаб Галицької Армії переходить не пізніше 30. листопада 1919. до гор. Уманя.

10). Всі тили (військові установи, етапи, склади й ин.) пересуваєть ся постепенно і розташовуєть ся на лінії Христинівка - Ольгопіль - Вознесенськ - Николаїв. Санітарні установи, в котрих находять ся хорі і ранені, остають ся на місці.

11). Хорі і ранені Галицької Армії, які не найдуть місця в галицьких шпиталях, будуть приняті в шпиталі Збройних сил Південної Росиї на рівних правах з російськими, а по видужаню вертають в Галицьку Армію.

12). Для звязи зі Штабом Командуючого військами Новоросиї висилаєть ся зі Штабу Галицької Армії осібного старшину.

13). Сей договір входить в житя з хвилею ратифікациї з одної сторони Командуючим військами Новоросиї, а з другої сторони Командуючим Галицькою Армією.

14). Ворожі кроки між Добровольцькою і Галицькою Арміями устають з хвилею підписаня сього протоколу через представників обох сторін, не вичікуючи ратифікациї його, як се сказано в параґрафі тринайцятім (§. 13).

Сей протокол підписали — із сторони добровольців: полк. Даровський, полк. Коновалов, полк. Саборський; із стор. Гал. Армії: от. Ціммерманн, сотн. Турчин і пор. д-р Давид. Опісля ратифікував його Командуючий військами Новоросиї ґен. Шіллінґ і Нач. Вожд Гал. Армії ґен. Микітка.

Таким чином армія перейшла на сторону Денікіна. Сталось се не ізза яких небудь симпатій до політичної програми ґен. Денікіна, тільки з конечности задля ратуваня людського матеріялу, що складав армію. Зі всіх ворогів, які окружали українське військо тісним перстенем, ґен. Денікін ще найменше загрожував Галичині. Правда, ще можна було старати ся о перепущеня на румунську територію, але тут якраз розходило ся о те, щоби надто не рушати ся з місця, а тим самим зберігти хорих, що заповнювали всі шпиталі. Ніде правди діти, сим кроком ратувало ся на якийсь час армію, але одночасно доводило ся до повного розриву з наддніпрянським урядом. Зєдиненя обох українських держав, постановлене Українською Націона-

льною Радою в Станиславові дня 3. сїчня 1919., відсунено на неозначений час. Та, як ми бачили, наддніпрянський уряд робив все можливе, щоби сфіналїзуваня постанови про злуку зробити неможливим. Не улягає нїякому сумнївови, що навіть через військовий договір з Денікіном, поминаючи його конечність, скривлено одноцїльний фронт цїлої нациї і поставлено ще одну велику перепону на шляху однородних змагань українського народу. Оправданям на се служить та обставина, що наддніпрянський уряд вже від довшого часу вів переговори з Польщею на некористь західно - українських земель взагалї, а Галичини спеціяльно.

Після підписаня протоколу з добровольцькою армією ще більше зміг ся крик про "чорну зраду" Галичан. Преса була переповнена небувалими нападами, просто закликало ся до різні і убиваня Галичан. Мінїстерство преси випускало плякати, в котрих подавано, що Галицька Команда "запродала Україну Москві" за 5 (пять) мілїонів карбованцїв. Диктатор до останньої хвилї вагав ся, чи виїздити за границю, чи лишати ся з армією. В кінци рішив ся виїхати за границю. Армія остала сама без полїтичного проводу. І до нинїшнього дня старшини й стрільцї нарікають, що не мали полїтичного проводу. Не підносять вони таких жалїв до Диктатора, але справдї конечним було, щоби був остав хтось, більше обізнаний з цїлістю полїтичних справ.

В половинї падолиста Диктатор покинув Камянець і через Румунію виїхав до Відня, центра української еміґрациї. Небавом після того Камянець, той куток вільної української землї, на основі порозуміня з Гол. От. Петлюрою обсадила польська армія.

III. Розбіжними шляхами.

Розбрат і його причини. По занятю Камянця Поляками. Спроби зближеня з Польщею. Українська Дипльоматична Місия у Варшаві. Варшавська декларация з 2. грудня 1919. Її наслїдки. Положене за Збручем. Мандрівний уряд. Розвал Денїкіна. Кубанцї і Денїкін. Угода отамана Петлюри з Польщею. Протест Сх. Галичини.

Від камянецької катастрофи розбіжними шляхами пішла полїтика України. Диктатор Петрушевич покинув негостин-

ний зазбручанський кутик з великим жалем до наддніпрянського уряду. Гол. от. Петлюра розійшов ся з Галичанами, котрі приєднали ся до Денікіна, лишаючи його на ласку божу. Між Наддніпрянцями і Галичанами повстала страшна пропасть, в котру скочував ся неминучо. український державний віз.

До такого великого розбрату між синами одного народу — крім причин, — про котрі вже була бесіда, незмірно причинило ся обопільне незрозуміня. Галицькі Українці стрічали ся давніше з Наддніпрянцями тільки при святочних нагодах, але не знали себе при буденній жмудній праці. Ні Диктатор, ні галицький премієр др. Голубович, ні галицька інтеліґенція не знали близько революційних наддніпрянських провідників і не вміли до них приноровити ся. Знову Наддніпрянці за підшептами ріжних галицько - буковинських шумовин, котрі задля наживи втиснули ся в наддніпрянські уряди, добачували в Галичанах тільки "бюрократів" і "реакционерів". Крім того треба піднести, що в обох урядах були люде з протилежними культурно-суспільними поглядами, бо коли в галицькім уряді стрічало ся людей сяк-так обізнаних з державною роботою, вишколених, зрівноважнених, зважливих на ріжні обставини й моменти, а через те й більше далековидних, то революційна хвиля на Наддніпрянщині винесла на чоло людей очайдушних, відважних, але несолідних, здатних до карколомних кроків, але нездатних до вмілого орґанізованого щоденного труду. Коли додати до сього, що на протязі довгих столїть державного розєднаня виробили ся властиво два окремі типи Українців, котрі не могли себе взаїмно зрозуміти, то будем мати в найзагальнішім начерку цілість причин, що довели до страшної катастрофи в державнім будівництві України.

Обєм лиха вичерпуєть ся не так розколом обох урядів, як радше повним розбратом громадської думки. Створюваня безвихідних ситуаций у власнім державнім нутрі довело і до денікіяди, і до Варшави, і до польського походу на Київ, і до епізоду в Галичині, і до Риґи...

Як на запросини от. Петлюри заняли Камянець польські війська, він сам з останками своїх військ подав ся на Проскурів, а звідси виїхав у Варшаву, де й поселив ся. Його останні

відділи перейшли польський фронт і їх інтерновано в Ланцуті. Єдина карна формація наддніпрянської армії, зложені з Галичан Січові Стрільці під проводом от. Коновальця і Мельника, що увесь час обороняли Українську Народню Республику перед цілою фалянґою ворогів, постановили пробити ся через большевицький фронт і получити ся з українськими повстанцями. Та біля Полонного, маючи перед собою великі большевицькі сили, а близько на тилах здоганяючих їх Поляків, щоби не попасти в польський полон, вони здемобілїзували ся, розпустили свій корпус. Так покінчила ся велика епопея сеї лицарської формациї, першої ґвардиї Центральної Ради і найвірнїшого війська Директориї. Овіяні великим розумінєм національної ідеї, посвячували вони свою горячу кров і накладали головами за ідею цілої нациї.

Гол. от. Петлюра подав ся у Варшаву. Його приїзд в столицю Польської Річипосполитої попередили заходи спеціяльних емісаріїв, а в кінци декляриция Української Дипльоматичної Місиї. От. Петлюра вже від давна зизував в бік Польщі. Він цупко держав ся антанти і виконував всї її бажаня. Та антанта, а серед неї перш усього Франція, не хотїла нїчого чути про самостійну Україну. Франція тужила за єдиною, неподїльною Росією і всїми силами змагала до того, щоби її відреставрувати. Тому й косо глядїла на Петлюру, бож він хотїв роздвоїти ту обожану Франциєю Росию. Через те й неласка Франциї до Петлюри. Тодї Петлюра постановив иншими дорогами зблизити ся до Франциї, а саме через Польщу і Румунію, що оставали під французькими впливами. Румуни вічно потакували, але нїчого не робили. Вони трясли ся зі страху перед большевиками, бож відомо, що Румуни такий народ, що нїколи не стає до отвертого бою, лиш як та гієна шукає трупів, щоби собі урвати найбільшу й найсмачнїйшу частину. Поляки зовсїм иншої породи. У них до фантастичних розмірів доведена традиция колишньої світлости й могутности, отже є податний ґрунт до авантурничої полїтики. Ще важнїшими в тім всїм являють ся у Поляків апетити на чуже добро. Примара колишньої великої, історичної Польщі, в котрої склад входили не тільки польські, але й українські, білоруські та ли-

товські землї, — се боляк, що довго ще буде переслїдувати польський нарід.

Вже давнїше висилав Петлюра своїх емісаріїв в Польщу, щоби довідати ся, на яких умовах Поляки згодились би воювати з ним проти большевиків. Сї емісарії, як Кудриновський, Пилипчук і ин., на всї лади переконували Поляків, що красше їм йти разом проти спільного ворога, і готові були в імени Петлюри на найдальше йдучі уступки територіяльні, господарські, торговельні і ин. Поляки вказували, що як довго істнує окремий галицький уряд з Диктатором Петрушевичем на чолї, так довго не може бути мови про обопільне зближенє, бо сей уряд перепиняє Полякам загарбати українську Галичину, богату країну, без котрої не може жити Польща. Тому наддніпрянський уряд, головно в особах соціяльно-демократичних членів того уряду, розпочав безоглядну боротьбу проти Диктатора, щоби його усунути, а тим самим по його трупі промостити собі шлях до вдячних польських сердець. Сю боротьбу представили ми досить вичерпуючо в попередних двох роздїлах тому, що ся доба найновішої української історії вводить найбільшу суперечність серед нашого громадянства що до оцїнки недавних подій. Тепер з огляду на брак місця обмежимо ся вже тільки на коротке представленє фактів.

Коли всї бачили, що зближаєть ся неминуча заглада в "чотирокутнику смерти", наддніпрянський уряд виступив з думкою увійти в тїсні добросусїдські відносини з Польщею і тим способом створити одноцїльний фронт проти російських большевиків. Диктатор нїчого не мав проти справедливого порозуміня з Польщею, і хоч знав, що се не доведе до нїчого, згодив ся на спільний з Наддніпрянцями крок у Варшаві. Зараз зложено Місию, яка й подала ся у Варшаву. До Місиї належали: — голова: мінїстер юстициї і управитель мінїстерства закордонних справ Андрій Лївицький, перший заст. голови: Леонід Михайлів, другий заст. голови: держ. секретар Зах. Области У. Н. Р. д-р Степан Витвицький, полїтичні радники: Прокіп Понятенко, д-р Антін Горбачевський, Борис Ржепецький, д-р Михайло Новаківський і д-р Петро Мшанецький. Місиї доручено заключати договори, умови і конвенциї по пи-

таням політичного, військового та торговельно-фінансового характеру. Всякі договори мали бути підписувані головою або його заступником і всіми політичними радниками Місиї.

Приїхавши у Варшаву, Місия розпочала переговори з представником польського міністерства закордонних справ Кнолем. Поляки підсунули Місиї, зглядно її голові А. Лівицькому, точки майбутньої вступної деклярациї, котра мала стати основою дальших переговорів. З сими точками виїхав А. Лівицький до уряду, але що не міг його віднайти, вернув з Тернополя до Варшави. З собою привіз міністер Лівицький згоду видніших представників партиї соціялістів - революционерів на проєктовану деклярацию. А саме в Тернополи мали заявити йому ті члени соц. - рев. партиї, що вповні погоджують ся на деклярацию. Як опісля виявило ся, була се очевидна видумка А Лівицького, бо партия і на Україні і за границею запротестувала проти роздертя одноцільної української етнографічної території. Дня 30. листопада 1919. відбула ся у Варшаві нарада членів Місиї над проєктованою деклярациєю. Іменем делеґатів Західно - українського уряду д-р Степен Витвицький рішучо спротивив ся пропонованому текстови деклярациї, підносячи, що уряд У. Н. Р., не має права без згоди західно - українського уряду щонебудь рішати або заявляти про територию Східної Галичини. Польща не здатна до переведення політики на ширший розмір через внутрішню боротьбу і слабість кожної молодої держави. За проєктовану деклярацию Поляки не дають нічого, а колиб навіть дали якісь обітниці, то їх не сповнять, а уряд У. Н. Р. не матиме сили приневолити їх до того. Деклярация пошкодить справі Східної Галичини, а саме перепинить створеню з неї півсуверенного державного орґанізму на основі статута. Хоч як статут Найвисшої Ради з 21. листопада, якого предметом тимчасово управильнити відносини в Східній Галичині, не відповідає українським змаганям, одначе все таки дає можність сякої-такої праці в краю на правній основі, праці над приготовчою роботою для повної реставрації української державности. Пропонованою деклярацією покористують ся Поляки, щоби повалити те

нужденне, але реальне парижське рішеня в справі Східної Галичини*). Така деклярація викопає ще більшу прірву між Галичанами і Наддніпрянцями, що без сумніву доведе до байдужнього відношеня з боку галицьких Українців до справ Великої України. З отсих причин галицькі представники не підпишуть пропонованої декляраций. До них прилучив ся з наддніпрянських делеґатів д-р Петро Мшанецький. Инші члени Місиї не забирали голосу, а тільки Ржепецький заявив, що вони є в примусовім положеню. Якщо не зложать вимаганої Поляками декляраціі, то Петлюра буде інтернований. З сеї наради вийшло таке, що 3 галицькі представники є проти декляраций і четвертий д-р Мшанецький (Наддніпрянець), а 3 Наддніпрянці (Михайлів, Понятенко і Ржепецький, — Лівицького не було) заявляють ся за декляраціею. Після приїзду Лівицького відбули ся збори Наддніпрянців, а дня 2. грудня 1919. о год. 6-тій вечером вручено деклярацию польському урядови за підписом 4-рох наддніпрянських членів Місиї.

Та декляарция після вступних заміток обнимає точки, в котрих Українська Дипльоматична Місия (4 її члени!) декляруютъ: —

1). Що територия Української Народньої Республики має бути установлена з такими кордонами: починаючи від Чорного Моря по ріці Дністру і від Дністра між Польщею по ріці Збручу. Далі кордон Української Народньої Республики на териториї бувшої российської імпериї має пройти на західно-північній Волині і остаточне вирішеня тут кордону залежатиме від вирішеня Мирової Конференциї в Парижі. Далі на півночі, сході і півдні кордон буде встановлений після опануваня відповідних частей українським військом і відповідних переговорів з інтересованими державами.

2). Національно-культурні права будуть забезпечені Поляками на Україні в тім самім ступні, що Українцям в Польщі. Політичне становище Східної Галичини буде розвязане польським правительством в порозуміню з представниками української народности, що замешкує ту провінцию.

---

*) Над статутом для Галичини не спинюємо ся, бо в календарі є про се окрема статя д-р Михайла Лозинського. — Прим. автора.

3). Аґрарна справа на Україні буде розвязана загально - українським законодатним соймом. Тимчасом, від хвилї заключеня і підписаня договору між Польщею і Україною і до хвилї скликаня законодатного сойму, правне положеня земських власників польської народности на Україні буде управильнене на підставі окремого договору між правительствами українським і польським.

4). В економічно - торговельних справах Українська Народня Республика змагає до навязаня найтїснїших взаємин з польською Республикою на основах взаїмности і виміни услуг.

В заміну правительство Української Народньої Республики жадає: —

1). Признаня Української Народньої Республики як держави незалежної і самостійної, попертя його (правительства) змагань супроти инших держав і заключеня конечних конвенций з характером передовсїм військовим, торговельним і консулярним.

2). Для лїквідациї попередних непорозумінь і скріпленя атмосфери взаїмного довіря, — скорого і зичливого вирішеня долї тих осіб української народности, котрих з полїтичних причин польське правительство конфінувало, інтернувало або увязнило.

3). Удїленя помочі Українській Народній Республицї в її боротьбі з ворогом в формі оружа, амуніциї і взагалї воєнного матеріялу в розмірах, котрі означить ся в окремім договорі.

4). Отвореня переходу через Польщу до України з посторонних держав з окрема для полонених українських жовнїрів, воєнних матеріялів, одїжи, українських грошевих значків і т. п.

Приймаючи сю деклярацію, заявив Кноль, дирек. департаменту польського міністерства закордонних справ: "З рамени Уряду Річи Посполитої Польської я уповажнений приняти деклярацию Панів. В відповіди на неї хочу зазначити, що справдї сей крок Панів є найдальшим посуненєм справи з Вашого боку. Вже тепер, дякуючи добрій волї Панів, зможемо перейти до зовсїм щирої працї. Те, що Панове тут зробили, буде мідоратним не лише для обох інтересованих народів, але також і для заграницї. Віримо, що Росийська Імперія (така.

як була перед війною,) вже не повстане, тож вже тепер можемо уважати себе союзниками на Сході Европи". Більш понад ті беззмістові фрази не впало ні одно слово. А щож говорити про діло?

Наведену в горі декларацию зложили наддніпрянські члени Місиї (крім др. Мшанецького) без порозуміня з галицькими членами самовільно і ненадійно. Тому галицькі члени Місиї вручили А. Лівицькому протест, в котрім навівши річеві арґументи піднесли її неважність і безправність. Після того галицькі члени виступили зі складу Української Дипльоматичної Місиї у Варшаві.

Так само заложено протест проти самовільного поступку наддніпрянських членів Місиї відносно Східної Галичини, бож одною фразою, що на захід від Збруча починаєть ся польска державна територія, не можна полагодити вікового польсько - українського спору. Такою заявою не можна перечеркнути всіх народних змагань до державної самостійности.

Сей легкодушно-злочинний поступок наддніпрянського уряду спричинив богато шкоди для українського народу, заперечуючи змаганя цілого народа до державної незалежности. Перш усього наступила справдішня пропасть між східними і західними Українцями. Галичане, що на своїх плечах винесли ідею незалежности України, відчули глибоко поступок от. Петлюри і його уряду. Се справді якийсь діявольський насміх, що тих, котрі стільки крови пролили за справу України, рідні брати запроторили в тяжку неволю їх відвічного ворога. Тільки соц. дем. партия Галичини, котра в Камянці була тараном для розбитя національно української єдности, і тепер станула на боці торговщиків долї Східної Галичини. Делеґація Укр. Нац. Ради у Львові різко запротестувала проти торгуваня західно-українськими землями, признаючи неважним акт, доввершений без участи інтересованих. Також Укр. Нац. Рада, що найшла свій еміґраційний осідок у Відни, виступила з протестом проти варшавської декляраций. Те саме зробили всї еміґрацийні кола, починаючи від найправіших, а кінчаючи найлівішими. Тільки невелика ґрупа урядовців численних місий і делеґацій Петлюрівського уряду намагала ся оправдувати крок

от. Петлюри і його уряду примусовим положенєм. Одночасно, щоби затерти прикре враженя варшавської деклярациї, приклонники от. Петлюри заняли ся в европейській пресї комбінаціями на тему польсько-українського союза і апотеозою особи Гол. Отамана, поминаючи невимовно важкі жертви, якими мав би бути окуплений той хиткий союз.

Наддніпрянське громадянство, зглядно та його частина, що веґетувала в "чотирокутнику смерти", з питомою собі байдужністю ставила ся до варшавської деклярациї. Та найблизші події скоро переконали і те легкодушно-наївне громадянство про вагу історичної хвилї. Будучи "союзником" от. Петлюри, Поляки крім Камянця заняли Проскурів і Староконстантинів. Поведеня польської управи негайно отворило очі всім видючим на шляхи польського "союза". Отже перш усього з самого Камянця вивезли Поляки міліярдової вартости державне майно, на занятій области обезцінили українську валюту, розвязали земства і инші громадські та державні установи, зглядно назначили там своїх урядовців, віддаливши українських. Перестали функціонувати школи. Розпочала ся нагінка на Галичан. Знаючи, що вони є чинником найвисшого ступня національної свідомости, постановили Поляки усунути їх і з тої териториї, занятої на основі порозуміня з от. Петлюрою. Отже наступили арешти Галичан, студентів і професорів наказано усунути з камянецького унїверситету. Польонїзация Поділя, Волинї, Холмщини і Підляся пішла із здвоєною силою. Дійшло до того, що навіть в Камянци наказано українські написи заступити польськими. Холмщина стала тереном небувалих ніде подій. Не то не дозволено на відкритя хочби одної української школи, але й православні церкви, що колись були унїятським, перемінено на костели. Приспішена безоглядна латинїзация і польонїзация — ось стан, в якім беззахистними і безборонними найшли ся західно-українські землї.

Варшавська деклярація відбила ся також і на положеню Галичини якнайбільш доймаючо. Таж згідно з тією деклярацией річка Збруч відділювала Українську Народну Республику від Польської Річипосполитої. Мимо того, що справа правно-державного становища Східної Галичини неполагоджена,

в Сх. Галичині настали такі відносини, якби вона була правною складовою частиною польської держави. Отже всі закони, ухвалювані варшавським соймом, без участи українського представництва східно-галицького населеня, почато пристосовувати і в Сх. Галичині, а поведеня супроти Українців приняло таку закраску, немовби Українці були горожанами польської даржави, що бунтують ся проти своеї правної держави. Поруч з тим розпочала ся на широку скалю кольонізація Сх. Галичини польським хлопським елементом з поза меж сього краю. Коли та кольонізація в тім самім темпі буде продовжувана, а стан безправства не змінить ся під державно-правним і иншим оглядом, то за пять літ будемо останними наймитами і водоносами у своїй батьківщині.

Після того, як от. Петлюра, по волї чи по неволї піддав ся під польську протекцію, уряд з премієром Ісааком Мазепою удав ся на мандрівку. Невеликими рештками військ і повстанцями обсаджено повіти: брацлавський, винницький, летичівський, липовецький, литинський, таращанський, сквирський і звенигородський. Деякі частини армиї під проводом ґен. Омеляновича Павленка пробились через денїкінський фронт і пішли на Херсонщину, щоби там серед прихильного собі населеня відпочати, вихорувати ся на тиф і переорґанїзувати ся. Одна з таких частин задержалась була в Хмельнику, де під проводом д-р Івана Макуха створено орґан місцевої влади "Краєву Раду". Була се одна із спроб серед шалїючого безладя все таки творити якісь осередки і орґани влади. Таких спроб було більше.

Гол. от. Петлюра резидував у Варшаві як невизнаний ще офіціяльно начальник української держави, а рештки його уряду (спора частина міністрів постійно перебувала за границею) тиняли ся по Правобережній Україні. Загально говорило ся, що премієр Мазепа не признає варшавської декляраций, тому в його сторону звернули ся загальні симпатиї. Як опісля виявило ся, все се не відповідало дійсности. Прем. Мазепа, як і инші члени уряду, погоджував ся із заявою А. Лївицького, тільки не маніфестував ся з тим. А. Лївицький всіми силами заходив ся біля доведеня до польсько-українського договору,

тому й часто зявляв в Камянці, щоби порозуміти ся з представниками громадянства. Там зявляв ся також несподівано Мазепа. В часї одного такого побуту Мазепи в Камянци наступив арешт Ради Мінїстрів. Увязнено не тільки Мазепу, але й декляматора варшавської декляраций (кажемо: декляматора, бо творцем її були самі Поляки) А. Лївицького, котрого під баґнетами, як злочинця, ведено головними вулицями Камянця. Се подільський воєвода Мінкевич мстив ся, що мінїстри не прийшли на поклін до нього.

Танцюриста полїтика от. Петлюри, хитка, а притім безконтрольна надоїла всім. Навіть наддніпрянське громадянство побачило, що так далї не може бути. Постановлено як найскорше довести до того, щоби позбути ся сеї української Жанни д' Арк, як назвав Петлюру бувший премієр Чехівський. Щоби лїквідувати сю диктаторську добу отаманщини заснувала ся в Камянци Українська Національна Рада під проводом відомого діяча Корчинського. До Ради вислали своїх представників отсї партиї: — з Наддніпрянщини: соціялїсти-революционери, соц. федералїсти, самостійники-соціялїсти, хлїбороби-демократи, українські народники і народні республиканцї; з Наддністрянщини: трудова і радикальні партиї, а крім них представники самоврядуваня та культурних і професийних орґанізаций. Поза Радою остали галицькі й наддніпрянські соц. демократи, що складали уряд і не бажали мати над собою якої-небудь контролї. Галицькі соц. демократи були за те членами Делеґациї Укр. Нац. Ради у Львові, одначе з кінцем марта виступили з неї. Так зложена Укр. Нац. Рада в Камянци випрацювала законопроєкт про верховну владу і про скликаня тимчасового законодатного тїла (передпарляменту) України. В день його зібраня теперішня верховна влада і правительство мали передати йому свої повновласти. Передпарлямент мав покликати голову (начальника) держави і створити нове правительство. Зібраня передпарляменту мало наступити 1. травня. Та тимчасом наступили події, що унеможливили здійснення сього пляну.

Ґен. Денікін в поході проти большевиків поробив був значні поступи. Він заняв величезні простори, обсадив цілу Лї-

вобережну Україну, вступив у Вороніжчину, заняв Орел і загрожував Москві. Здавало ся, що марево єдиної, неподільної Росиї стає дійсністю. Ґен. Денікін розпоряджав понад півміліоновою армією. В його рядах станули Кубанці, Донці й Терці, що ніяк не могли погодити ся з большевицьким ладом. За Денікіном стояла всемогуча Анґлія. Його зоря ясніла тоді найяркіше. І хто знає, чи Денікінови не вдалось би було повалити большевиків, якби не промахи у відношеню до неросийських народів. А таких промахів було богато. Перш усього Денікін виступив проти козацьких републик, позаводив старі порядки, повалені революциєю, переслідував український рух і в кінци розпочав війну проти Петлюри, котрий всеж таки був найбільш популярною особою на Вкраїні. Народні маси поставили ся крайно ворожо до змагань Денікіна. Гасло великої, неподільної Росиї не загрівало ніякого, воно було наскрізь анемічне. В доброволецьку армію закрався дух бандитизму і мародерства. Питанями, які на порядок негайної розвязки поставила революція, нехтовано. І Денікін, і його окруженя, і добровопецьке командуваня не доцінювали ваги й серйозности українського руху. Виступ денікінських військ проти Українців, що заняли Київ, причинив ся до створеня нового фронту. Нетерпимість у відношеню до всього, що мало український национальний характер, переслідуваня українських орґанізаций, розстріл видніших діячів українського руху, закритя української Академиї Наук, нагінка на українське шкільництво, — все те створило серед мас крайно ворожий настрій. У відношеню до українства кермувала ся головна кватира Денікіна вказівками головачів київської чорносотенщини: В. Шульґіна і ґен. Драґомірова та покладалась на рецепту самого Сазонова, що ніякого українського руху нема. Шульґін всю свою увагу звернув на те, щоби не допустити до визнаня Францією Директориї, кажучи: "красше большевики, як Петлюрівці". Денікінці прийшли на Украіну, як вороги, вони грабили і нищили не гірше якоїнебудь орди. Селянство порушилося проти них. Повстанчі відділи, що воювали проти большевиків, звернули ся тепер проти добровольців. Всюди зривано зелізничі шляхи, телеґрафи і телєфони, а то й приходило до кріваних сутичок. По

всій Україні залунав клич: До боротьби проти большевиків в пагонах! Доброволецька армія скоро йшла вперед, та ще скорше покотила ся в пропасть. Сю горду колись, переважно офіцерську, армію обхопив такий страх, що досить було, щоб денебудь зявив ся маленький партизантський відділ повстанців, а вже цілі добре озброєні відділи подавали ся в спішну втечу, грабуючи й убиваючи по дорозі. Небавом дійшло до того, що доброволецька армія приняла вигляд розторощених мародерських відділів.

Бажаючи ратувати, що вдасть ся, Денікін несподівано визбув ся про око реакційних нахилів і нараз став завзятим демократом. Він побачив, що без вирішеня земельної справи в користь селян ніяка армія не може рахувати на певний ґрунт під ногами. Тому треба поперед усього розвязати земельне питаня. Зрештою "демократична" програма Денікіна під кінець катастрофального відвороту його армиї заключала ся в отсих 9-тьох точках: — 1) Росия одна, неподільна; 2) Армії донська й кубанська нероздільні части російської армії; 3) З большевиками треба бити ся до кінця; 4) Широка автономія для козаків; 5) Правительство з чесних людей, що не належать до крайних партій з включеням козацьких представників; 6) Репрезентаційний парлямент з дорадною владою; 7) Земля для селян і трудових козаків; 8) Забезпеченя інтересів робітництва і 9) Всеросійська конституанта для означеня форми правліня.

Проголошуючи наведену в горі "демократичну" програму, котра не вспіла здержати дальшого нестримного розвалу доброволецької армії, виголосив ґен. Денікін в лютім 1920. р. велику промову в котрій сказав він иншим таке: — "Буря політичних пристрастей, що шаліє в Катеринодарі (столици Кубанщини), відбиваєть ся дуже некорисно на фронті. Фронт можна буде втримати, якщо кубанські війська негайно повернуть на боєву лінію. Бо в сей критичний момент зі всіх кубанських військ тільки 8 тисяч стоїть на фронті. Злочинна пропаґанда і нездорова катеринодарська атмосфера причинюють ся до дезерциї".

Денікін признає, що Кубанці опустили його. Що причи-

нило ся до сього, що настроєні протибольшевицькі Кубанці покинули фронт і відійшли до дому? Щоби на се питанє відповісти, треба коротко представити долю Кубанщини*) від вибуху революциї. Революційні кличі відбили ся голосним відгомоном серед кубанських козаків. Як розлетїла ся одноцільна Росія, постановили вони завести в своїм краю демократичну форму влади на парляментарній основі. На чолї держави станув виборний Військовий Отаман як президент держави. Кубанщина мала становити окрему державу у федеративнім звязку всїх російських народів. Та після большевицького перевороту проголошено повну державну незалежність. Законодатну власть держить Краєва Рада і Законодатна Рада, виконуючу владу має Військовий Отаман і Кубанське краєве правительство. Найвисшим законодатним органом Кубанщини є Краєва Рада. Вона має понад 500 послів і збираєть ся задля вибору Військового Отамана та розгляду і затвердженя конституцийних законів. Кубанський сойм, названий Законодатною Радою, складаєть ся із 180 послів. Він становить так звану, низшу палату; виконує законодатну владу в тім обємі, на стільки не входить в права Краєвої Ради. Військовий Отаман, відповідальний перед Законодатною Радою, виконує всї обовязки начальника держави.

На Кубанщинї відбувають ся вибори на основі т. зв. пятихвостки, т. зн. на підставі безпосереднього, рівного, тайного, загального і пропорціонального виборчого права. Право голосуваня мають всї горожане без ріжниці пола і народности. Найбільш дражливе земельне питанє вирішено в той спосіб, що створено краєвий земельний фонд, з котрого наділюєть ся малоземельних козаків і селян.

Від 1917. р. веде Кубанщина, як і Україна, оборонну війну проти большевиків. Розумієть ся, воєнне щастя все змінчиве. В лютім 1918. р. було приневолене кубанське правительство уступити з Військовим Отаманом поза границї Кубанї. В своїм

*) Кубанщина дуже гарна і урожайна країна, займає простір около 95 тисяч кв. км., має понад 2 міл. 600 тисяч мешканців, з того 47% Українців, 44% Москалів і 9% инших. (Гл. "Про Кубань і Кубанських Українців. Вол. Гнатюка. Виданє То-ва "Просвіта" 1920).

відвороті кубанське військо стрінуло ся з армією ґен. Корнілова і Алексеєва, з котрими заключено умову проти большевиків. В половині червня 1918. р. не стало вже Корнілова і Алексеєва; команду над доброволецькою армією обняв ґен. Денїкін. Відбув ся успішний похід проти большевиків, котрі в грудні 1918. р. опустили кубанську територію.

Відносини між Кубанцями і Денїкіном ніколи не були надзвичайно щирі. Вони були примусові з огляду на спільного ворога. На чолї кубанського уряду стояв свідомий Українець Л. Бич, котрий з природи річи ненавидїв реакційного царского ґенерала. Денїкін всїми силами змагав до того, щоби кубанське військо було нероздїльною, йому підпорядкованою частиною добровалецької армії, Кубанцї — навпаки — хотїли закріпити усамостійненя своєї армії. На такім підкладї приходило до безнастанних непорозумінь. Денїкін всеж таки розпоряджав більшою силою. Добровалецька армія розпаношила ся на Кубанї. Вона забрала під свою виключну управу дороги, зелїзничі шляхи, почту, телєґраф. Змаганя Кубанї утвердити свою незалежність стрічала ся в величезними перепонами з боку Денїкіна, котрий знав тільки одну, неподїльну Росію. Під кінець 1919. р. і на початку 1920. р. полїтика Денїкіна витворила таке тяжке положеня, що кубанське правительство і армія покинула Катеринодар і еміґрували на чорноморське побережа, щоби звідти вести війну проти большевиків задля освободженя Кубанї. Кубанцї навязували нитки порозуміня із сусїдними народами і племенами для спільної боротьби і оборони перед большевиками. Денїкін робив всякі заходи, щоби не допустити до такого звязку. В липнї 1919. р. кубанська делєґація заключила була трактат дружби між правительством Кубанської республики і Союзом кавказьких Верховинцїв. Коли вернула ся кубанська делєґація, Денїкін наказав її схопити і ставити перед воєнний суд, як державних зрадників. З тієї делєґациї схоплено, засуджено і повішено в листопадї 1919. р. одного члена, инших не досягла рука сатрапа. Кубанцї, бачучи, що не в силї встояти ся в боротьбі з большевиками, хотїли федерувати ся з Донськими і Терськими козаками. І тут стояв на перепоні Денїкін. В червни 1919. р. з ініціятиви Донського вій-

ськового круга (донського сойму) відбула ся в Ростові над Доном "полуднево-російська конференція", зложена з представників Кубані, Дону і Терека для нарад над федерацією. Федерація трьох козацьких републик не булаб по нутру Денїкінови, бо се сталоб на перепонї програмі Денїкіна що до відновленя одної неподїльної Росиї. Кубанцї рішучо обстоювали незалежність своєї країни і дуже критично ставили ся до Денїкінської Росиї. Коли вони були схильні до федерациї з Доном і Тереком, то тільки тому, щоби спільними силами усунути большевицький наїзд, але зовсїм далекі були від будуваня передреволюційної Росиї, в ярмі котрої стогнали краї і народи. Третього дня червненої конференциї (дня 26 червня 1919) убито провідника Кубанців Н. Рябовола. Через те Кубанцї усунули ся з конференциї і покинули Ростов. Між Донцями і Терцями з одного боку і Денїкіном з другого прийшло до нарад над створеням спільного правительства під проводом Денїкіна. До порозуміня не дійшло. Напруженя між Кубанцями і Денїкіном таким чином не тільки не зменшувало ся, але ще більше змагало ся. Доброволецькі відділи поводили ся на Кубанщинї як в завойованій країнї. Треба було тільки іскри, щоби вибухла ворожнеча або й ворожі кроки. В січнї 1920 р., з ініціятиви Кубанської Краєвої Ради зібрав ся в Катеринодарі Начальний Круг, зложений з представників Донщини, Кубанщини і Терщини в числї 150 представників (по 50 від кожної козацької держави). Начальний Круг проголосив себе найвисщою союзною владою Кубані, Дону і Терака. Приготовляв ся тісний союз тих трьох козацьких републик. Тодї Денїкін знову запропонував створити полуднево - російське правительство під його проводом. Се правительство мало бути відповідальне перед парляментом, який задумував скликати Денїкін, за винятком мінїстрів війни, маринарки, шляхів і постачаня, залежних і підчинених безпосередно самому Денїкінови. У відповідь на се предложеня Начальний Круг не тільки рішучо протиставив ся нахабности Денїкіна, але зажадав усуненя добровелецької армії з области Кубанї, Дону і Терека. Розуміє ся, Денїкін не тільки не сповнив сього домаганя, але розпочав іще нові репресії. Тодї кубанське правительство

відкликало з фронту свою армію, що Денїкін назвав дезерцією. Відкликаня 56-тисячної добірної кубанської армії і ворожа постава українських селян довели до упадку Денїкіна і повного розвалу його гордої армії, що вже наближала ся під мури Москви. Хвальби большевиків, що се вони розбили Денїкіна, не відповідають дійсности. Українці, що повалили царат на веснї 1917. р., так само тепер повалили реакційного царського ґенерала Денїкіна, і якщо не ствердили тим, що одна неподїльна Росия належить до сонних примар, то що найменше зазначили, що евентуальна нова Росия мусить бути инша, мусить шанувати індивідуальність кожного народу і числити ся з його змаганями. Наступник Денїкіна ґен. Вранґель на всякий випадок пішов трохи иншим шляхом.

В тім часї, як валив ся Денїкін, от. Петлюра перебував у Варшаві. Армії фактично не було жадної, крім дрібного відділу полк. Удовиченка, котрий в складі польської армії боров ся проти большевиків. На Херсонщину подав ся Омелянович-Павленко, остання надія надніпрянського уряду. Одначе віч не був в ніяких зносинах з от. Петлюрою. Воював на власну руку з большевиками, а властиво не атакований червоними військами перебував тиф з цілою армією. В Ланцуті реорґанізували ся рештки військ от. Петлюри, відходячи невеличкими партіями на фронт. Після розвалу Денїкіна перейшла польський фронт дивізия ґен. Бредова. Богато старшин тієї армиї перейшло до Петлюри, скріпляючи тим чином невиразну національну марку старшинського корпусу.

За тевсею силою пари працювала дипльоматія наддніпрянського уряду. Через Польщу мав вже от. Петлюра сякий-такий звязок зі світом. Французьку пресу переповнювано портретами Петлюри, а в супровідних статях вихвалювано його, як українського національного героя. Голова української місиї в Парижі ґр. Михайло Тишкевич навязав тісні зносини з Ватиканом і з клєрикальними французькими колами. Кожної хвилї можна було, по заявам наддніпрянських дипльоматів, сподїватись визнаня незалежности Української Народньої Републики з боку Франциї і підлеглих їй держав: Польщі і Румунії. Малі балтийські держави, котрі самі остають під чужи-

ною протекцією, визнали українську державу і от. Петлюру за її начальника. Та найбільш доцільно з погляду наддніпрянського уряду працювала місія в Польщі. Від односторонної варшавської деклярациї з 2. грудня 1919 звільна приготовано ґрунт для тіснішої умови з Польщею. Багато сил і заходів до сього діла приложив мін. А. Лівицький.

Польща приготовляла ся до дальшої війни з большевиками. Треба було вийти із стану непевности. Тараном, котрий мав послужити Польщі для поваленя большевиків, мали стати народи "між Польщею і Росиєю". Розумієть ся, ніхто в Польщі не думав про справжнє визволеня тих народів з російського ярма, ніхто не думав подати тим народам помічної руки в їх боротьбі за свою державність. Навпаки, на старий лад думало ся під покришкою допомоги тим народам, а головно Українцям, загарбати для себе деякі териториї. Большевиків можна було підтяти тільки на Україні, звідки вони черпали засоби для своєї екзистенциї і для дальшої війни. А Україна небезпечна країна. Коли вона погребала всемогучу німецьку армію, то чому не малаб погребати і кожної иншої армії. З огляду на власну безпеку треба було йти на Україну під покришкою приятельства і прихильности до визвольних змагань українського народу. З другого боку в добі Права Нациї не личило преціпь йти з простими завойовницькими цілями, тільки треба було їх прикрасити німбом братерства, волї, свободи і т. п. Так розумували в Польщі. Правда, в Польщі відзивали ся й нечисленні голоси про конечність тісного єднаня з Україною для оборони перед завтрішньою могутньою Росією. Говорило ся про щире обєднаня, про задовольненя цілости українських змагань, бож яка може бути згода з Україною, коли в Галичині, на Волині і Холмщині страждають Українці під невимовно важким режімом. Говорило ся про справедливе розмежуваня двох сусїдних народів. Та сї голоси пропадали безслідно серед повені фраз про історичну Польщу.

От. Петлюра і його уряд находили ся на еміґрациї і то в дуже важкім становищі, без армії, без грошевих засобів, зненавиджені тою частиною українського народу, котру віддали вони на дальше погнобленя. Йшла весна. Треба було або

старати ся взяти участь в польськім поході проти большевиків, або зліквідувати ціле підприємство. Петлюра і його уряд рішили ся на перше.

На такім підкладі прийшло дня 22 квітня 1920. р. до заключеня умови між Польщею і Україною, заступленою урядом Петлюри. Умова та в цілости представляєть ся так: —

I. Признаючи права України до незалежного державного істнуваня на териториї в границях, як будуть вони очеркнені на північ, схід і полудне на основі умов У. Н. Р. з межуючими з нею з тих сторін сусїдами, — Річпосполита Польська признає Уряд і Директорію У. Н. Р. з головним отаманом п. Симоном Петлюрою на чолї за верховну владу У. Н. Р.

II. Границї між Річипосполитою Польською і У. Н. Р. очеркують ся в слїдуючий спосіб: на північ від ріки Днїстра вздовж ріки Збруч, а опісля здовж бувшої границї між Австро-Угорщиною і Росиєю до Вишгородка, а від Вишгородка на північ через Кремінецькі узгіря, а відтак по лїнії на схід від Здолбунова, опісля здовж східних адміністрацийних границь рівенського повіту, далї на північ здовж адміністрацийної границї б. Минської ґубернії до місця, де її перетинає ріка Припять, а відтак Припятею до її устя. Що до повітів рівенського і дубенського пізнїше наступить тїснїше порозуміня. Подрібне очеркненя граничної лїнії повинно бути переведене через спеціальну-польско-українську комісію, зложену з відповідних знавців.

III. Польський уряд признає Українї териториї на схід від граничної лїнії, поданої в арт. II. отсеї умови до границь Польщі з р. 1772. (передподїлових), котрі Польща вже посїдає або відзискає від Росиї збройною або дипльоматичною дорогою.

IV. Український Уряд обовязуєть ся не заключати нїяких міжнародних умов, звернених проти Польщі; до того самого зобовязуєть ся Уряд Річипосполитої Польської супроти У. Н. Р.

V. Національно-культурні права, які Уряд Польський запевнить горожанам української народности на териториї Річипосполитої Польської, будуть в рівній мірі признані горожанам польської народности в границях У. Н. Р.

VI. Заключаєть ся економічно-торговельні умови між Річипосполитою Польською і У. Н. Р. Земельна справа на Україні буде розвязана через конституанту. До хвилї скликаня конституанти правне становище польської народности очеркує ся на основі специяльного порозуміня між Річипосполитою Польською і У. Н. Р.

VII. Заключаєть ся військову конвенцію, котра становить складову частину отсеї умови.

VIII. Отся умова остає тайною. Не може бути закомунікована третій сторонї, анї опублікована в цілости або частинно инакше, як за взаїмною згодою обох контрактуючих сторін з винятком арт. І., котрий буде оголошений після підписаня отсеї умови.

IX. Отся умова стаєть ся правосильною зараз після підписаня її контрактуючими сторонами.

Польсько-українська умова се оден з найтяжших ударів, який постиг український нарід в першій половині 1920. р. Через її підписаня за згодою відповідальних чинників У. Н. Р. поділено Україну на три части а саме: а) на Західну Україну, в котрої склад входить: Галичина, Західна Волинь, Холмщина, Підляше й Поліся — менше-більше о просторі етноґрафічної Польщі. На основі польсько-української умови Західня Україна входить в склад Польщі на її власність. б) Правобережна Україна від Збруча по Дніпро під начальством гол. от. Петлюри стає незалежною державою під протекциєю і польськими впливами. в) Задніпрянська, Лївобережна, якщо от. Петлюра не мав би сили власними засобами виперти большевиків, осталаб при Росиї. Коли додати до того, що Закарпатська Україна увійшла в склад Чехословаччини, а північну Буковину і полудневу-східну Бесарабію заняли Румуни, то будемо мати страшну картину роздертя України на пять частин. Не улягає нїякому сумнїву, що такий стан є далеко гірший, як колиб ціла обєднана Україна стогнала в найбільш важкому чужинецькому ярмі.

На основі польсько-української умови Україна тратить величезну етноґрафічну територію, а в тім і Східну Галичину, по своїй суті найбільш здатну до незалежного державного житя і

до державного будівництва, дальше все таки признаєть ся Польщі якісь права до териториї з перед 1772. р. Забороною заключати міжнародні умови проти Польщі раз на все стверджуєть ся поневоленя Західної України, через майбутнє признаня рівних національно-культурних прав для Українців по польскім боці і Поляків по українськім зводить ся їх в нівець. Бо чи можливо, щоби однакові права мало 2% Поляків на Україні і около 20% Українців в Польщі і тоді, як Поляки є розкинені по всім просторі України, а Українці жиють компактною масою. Таке застереженя в умові означує тільки одно, що Українці булиб виставлені на повну денаціоналізацію. Сальвуваня польських поміщиків на Україні мусіло відвернути селянські маси від української державности, а економічно-торговельні умови, заключені — розуміеть ся — на некористь України, означували, що Україна буде виставлена на законну експльоатацію Польщею.

Взагалі польсько-українська умова, може мимо волі її українських контрагентів, вишла найчорнішою картою нової історії України. Її українські творці, як-що бажають без чорного пятна перейти до історії, мусять напружити усі сили, щоби перевести ревізію тої умови в змислі обєднаня всіх українських земель в одну цілість як державної одиниці.

Як після варшавської деклярациї, так і після заключеня польсько - української умови 22. квітня 1920. р. запротестували проти її змісту всі відповідальні чинники західно - українських земель. В першій мірі піднесла свій протест Українська Національна Рада у Львові в отсих словах: —

"В змаганях до реалізациї варшавської деклярациї з 2. грудня 1920. р. Уряд У. Н. Р. тайним договором з 22. квітня 1920., заключеним з Польською Річипосполитою, погодив ся на установленя границь між У. Н. Р. і Польщею по ріці Збручі та на відступленя Польській Річипосполитій західно - українських земель: — Холмщини, Підляша, частини Полїся і Західної Волині. Делеґація Української Національної Ради у Львові стверджує, що сей акт заключено всупереч волї українського народу, виявленої постановами Української Центральної Ради в Київі, Української Національної Ради Західної Области У. Н.

Р. і Трудового Конґресу в Київі та численними однодушними заявами всенародних і частинних зїздів, зборів, віч, як також оружною боротьбою задля зєдиненя всіх українських земель в одну соборну і суверенну українську державу. Делеґация Української Национальної Ради заявляє, що згаданий договір, о скілько він відносить ся до териториї Східної Галичини є актом безпідставним і неважним, бо його заключено проти волї західно - українського правительства і Української Национальної Ради як национального парляменту. Проти такого безправного акту Делеґация Української Национальної Ради підносить свій протест, зазначуючи зокрема, що Східна Галичина творить окремий предмет міжнародного права. Одночасно протестує Делеґація Української Национальної Ради в імя Права Нациї проти виключеня з державного звязку і відступленя Польській Річипосполитій українських земель: Холмщини, Підляша, частини Полїся і західної Волинї. З 'огляду на те Делеґация Української Национальної Ради заявляє перед цілим світом, що сей акт не буде вязати українського народу в його змаганю до національно-державної єдности, а тим самим не вирішить вікового конфлїкту між українським і польським народом".

IV. Блудні лицарі.

Армія Українського Піємонту. Думки і мрії галицько - української армії. По розвалі Денікіна. Ваганя і злука з большевиками. Нові порядки. Єдність стрільців і старшин. Пасивне відношенє до большевицьких кличів. Розрив з большевиками. Кінець галицько - української армії.

Українська Галицька Армія здобула собі почесну сторінку у новітній історії українського народу і невянучий вінок слави в серцях і в умах сучасних. Вона не тільки борола ся на всім просторі українських земель за волю, щастя і долю цілої нациї, але й вела освідомлюючу акцию на Наддніпрянській Україні. Коли сьогодня ціла Правобережна і полуднева Україна перенята змаганями добути незалежність своїй батьківщині, то се в першій мірі заслуга галицької армії. Всюди слідами походів української армії відбували ся віча, збори, гутірки, галицькі свідомі селяне вміли найкрасше порозуміти ся із своїми над-

дніпрянськими братами та вияснити їм суть і значіня української справи. Коли спершу зазбручанське населеня холодно, а навіть ворожо ставило ся до галицького війська, утотожнюючи його з австрійськими окупантами, то згодом навчило ся воно не тільки цінити, але горячо, по братерськи любити тих лицарів без скази, що в своїх серцях несли любов до України, а на штиках волю гнобленій і тратованій країні.

Похід на Київ се справдішний тріюмфальний довгомилевий хід серед найвисшого одушевленя і щиробратньої прихильности усього населеня. Галицька армія безумовно була всеукраїнською армією, се були блудні лицарі, що серед найтяжчих умов, в ріжних обставинах, — навіть тоді, коли були приневолені злучити ся з Денікіном, змагали лиш до одної мети — до приверненя і укріпленя української держави на всіх українських землях. Українсько-галицькій армії закидають, що вона переходила від одного "союзника" до другого, та що через те не могла числити на ніяке довіря і навіть поступала нечесно. Се неправда! Хто хоч трохи вглубив ся в суть і духову істоту галицької армії, знав добре, що се армія українського Піємонту. Злука такої армії, чи з Денікіном, чи з большевиками, чи з кимнебудь иншим не могла мати на меті служби чужим інтересам, тільки мала на меті переждати важку хвилю, щоби як слід використати догідну хвилю. І тому ніхто не може робити тій армії закиду "зради". Коли вона не зрадила найвисшого ідеалу нациї, власної державности й єдности українських земель, то її прапор хрустально чистий. А сього вона не зробила.

Вже після переходу до Денікіна в рядах армії продумовано над тим, щоби з весною при підмозі повстанців прогнати добровольцьку армію і завести на Україні демократичний лад. Знаємо причини, які невідкличною приневолили Начальну Команду Галицької Армії рішити ся на важкий крок переходу до Денікіна. В часі, коли от. Петлюра переговорював з Поляками і в той бік промощував собі відворот перед Денікіном, то та дорога для галицького війська була замкнена. Зрештою галицька армія, як армія Українського Піємонту, розуміла дуже добре, що "українська армія без териториї України не є ар-

мією", що красше серед найгірших умов лишити ся на власній національній териториї, як мандрувати в табори інтернованих. Галицькій армії, як вже згадано, закинено "чорну зраду", а греці́нь перед заключенєм умови з добровoлецькою армією, коли от. Ціммерманн телеґрафував з Одеси, що добровoлецький ґенерал Шіллінґ катеґорично відмовляєть ся переговорювати з представниками наддніпрянської армії, відповів ґен. Микітка: "Ще раз повторяєть ся, що переговори вести можна тільки для обох армій і для них разом може бути заключене перемиря". Правда, делеґати Гал. Армії не вспіли сього перевести в діло, бо на те не мали відповідної сили, але все таки зробили хоч стільки, що переняли на себе опіку над всіми Наддніпрянцями, що залишили ся у власному районі постою.

Від половини листопада 1919. Гал. Армія остає в злуці з добровoлецькими військами. Рука в руку ведено бої з большевиками. Ся злука значно скріпила Гал. Армію. Стрільці одержали біля, навіть одяги, амуніцію, зброю, шпиталї, ліки. Хорі досить скоро почали приходити до здоровля. Поодинокі частини побільшено 20 тисячами добре озброєних і виеквіпованих вояків, що через Одесу вернули з італійського полону. Обіцянки, що всі Галичане з Італії, Чех і Сибірі при допомозі антанти, увійдуть скоро в склад українсько-галицького війська, Денікін не додержав. Зрештою й не міг сього зробити, бо його армія нагло почала хитати ся, а опісля розвалювати ся. Галицьке командованя навязувало порозуміня з ґен. Павленком, приготовляючись до веснятої кампанії. Почав ся несподівано розвал добровoлецької армії. Півтретя року росла армія Денікіна, щоби через моральний занепад скотити ся в пропасть і підпасти майже цілковитій загладі на протязі трьох місяців. Від Чорного Моря прийшла ся армія і втопила ся в ньому.

Розвал Денікінців не потягнув за собою Гал. Армії. Вона мала ще стільки моральної сили і відпорности, що в хвилї розвалу вдержала свою єдність і суцільність, бо її окрилювала сильна і глибока національна ідея. Серед гуку гармат і свисту куль умирала Гал. Армія, щоби небавом воскреснути наново.

Через перехід до Денікіна українсько-галицька армія ма-

ла на меті: — 1) зберегти себе перед неминучою загибілю від пошестей тифу і холери і 2) утвердити позицію українського представництва в Парижі, щоби вже раз позбути ся пятна большевиків, придбаного Галичанам Поляками. На жаль, перше осягнено в малій мірі, а друге остало в сфері мрій.

Через крайно ворожу поставу українського селянства і опущеня фронту Кубанцями, Денікін почав подавати ся перед большевиками. Його армію роздвоєно. Одна частина подала ся на полудне, друга на захід до Поляків. Галичане знову остали самітні. Ґенерали Микітка і Ціріц почали стягати розкинені галицькі частини і скупчувати їх здовж Дністра, щоби в найприкрійшій ситуациї мати криті тили. Остаточний погром Денікіна застав Галицьку Армію в районї Балта-Ольгопіль-Бірзуля. Та в той сам час армії знову доскулював найзавзятійший ворог — тиф. Шпиталї у Винници, Жмеринцї, Тульчинї і Шпикові були переповнені хорими. Треба було рішити ся, що далї робити. Анґлійська місія дораджувала перехід до Румунії, обіцюючи заняти ся на румунській територіі галицькими військами. Та важко було лишити на поталу хорих товаришів у шпиталях. Нарада делеґатів поодиноких військових частин вирішила за всяку ціну старати ся зговорити ся з большевиками, щоби таки остати на українській териториї. Саме в тім часї виздоровцї у Винници утворили революцийний комітет і увійшли в порозуміня з большевиками. З початком нового року 1920. наступило порозуміня з большевиками, котрі потребували галицької армії для реклями, щоби українському населеню показати, що — мовляв — галицькі Українцї з ними. Одначе й після того населенє з великою симпатією відносило ся до Галичан, не вірячи в їх большевизм. Не вірили в нього і самі большевики.

З початком березня почали вертати виздоровцї зі шпиталїв. Почала ся реорґанїзация армії. Ґенералів Микітку, Тарнавського і Ціріца, як також штабових старшин арештовано і відправлено до Бірзулї, де була для них збірна станиця. Головнокомандуючим Галицької червоної Армії назначено большевика Василя Порайка, а комісарем Михайлика. Старшин, яких підозрівано о "контрреволюцію" усунено, при поодино-

ких частинах настановлено комісарів, котрі мітко слідили за тим, що дієть ся серед війська. Кепсько почували себе стрільці і старшини в нових умовах. Треба згадати, що після розвалу Австриї в нашім війську помічав ся подекуди нахил до "большевизму" в буденнім того слова розуміню, т. зн. до розпряжности, неслухняности і частинної самоволї. Та за Збручем наш стрілець скоро вилїчив ся з нього. Він пізнав, що його сила тільки в ціпкій орґанізациї, що його забезпека тільки в тіснім єднаню, що виповнити завданя українського борця зможе він лише піддавшись добровільно зразковій дисциплїнї. Крім того, наш стрілець зрозумів, що соціяльну справедливість можна осягнути тільки тодї, коли всї змагатимуть до того, аби вони були більш освічені, більш благородні, щоби змагали до побільшуваня суспільних дібр, а не до того, щоби через анархію й ґрабіжництво і застій в праці всї обіднювали ся. Найкращшим учителем під тим оглядом нашого стрільця, т. зн. переважно селянина в одязї вояка, був тамошній український селянин, котрий найвимовнїйше вмів вияснити йому по свойому суть большевизму. Наш селянин даржав ся цупко добутої своїм трудом особистої власности, а крім того він, свідомий під національним оглядом і в значній мірі релїґійний, бо привязаня до своєї народности і віри довгі столїтя було забороломпроти винародовленя і повної його загибелї в найбільш важких історичних добах. Такий матеріял, розумієть ся, не міг бути пригожий до большевицьких експеріментів. Галицький стрілець крім того почував своє міцне обєднаня з старшинами, інтелїґентами, що були на наставниками, тільки його товаришами і дорадниками в долї і недолї. А тих старшин-інтелїґентів старали ся за всяку ціну спрятати большевицькі можновладцї, бож вони стояли на завадї цїлковитого опануваня стрільців большевиками. З самого початку, як тільки почали ся розстріли старшин за "контрреволюцію", стрільцї побачили, до чого йде. Вони станули в обороні своїх товаришів-старшин, крили їх і заслонювали собою.

Під кінець березня большевицькі головачі: Затонський, Порайко і Михайлик розпочали обїзд фронту Гал. Армії. На

мітінґах закликали вони — при ужитю всїх демаґоґічних засобів — стрільців вимордувати своїх старшин, скинути національні відзнаки, подоптати синьо-жовті прапори. Стрільці оперли ся. Червону большевицьку звізду з трудом насаджувано замість тризуба. Большевики не зрозуміли духа галицько-української армії і силоміць накидували стрільцям і старшинам демаґоґічним способом свої ідеї. Одначе за Збручем не було вже серед Галичан ґрунту для большевицьких експериментів.

Галицько-українська армія з геройством і посьвятою, гідно й самопевно, як личить армії Українського Піємонту проходила крівавий шлях. Однозгідність думок між старшинами і стрільцями була подиву гідною. Большевики самі виставили Галичанам якнайкрасше свідоцтво, пишучи в своїх орґанах, що піде не приходилось їм бачити такої єдности між старшинами і стрільцями, ніде не помічували вони такої товариської самопомочі і однозгідности в думках і ділах. Се й виявило ся наглядно, коли большевики забажали були забрати стрільцям священиків. Всї стрільці станули зі зброєю в руках в обороні своїх духовників і не видали ні одного священика. Бажаючи опанувати галицькі бриґади, большевики усували старшин і настановляли своїх командирів, одначе старшини й на далї задержували дійсний провід серед війська, навязували звязки з поодинокими частинами і мимо надзвичайного пильного догляду і нагляду з боку большевицьких комісарів не залишали своєї праці серед стрілецтва.

Начальний комендант галицької "червоної" армії оден з провідників утвореної в Київі галицької комуністичної партиї, Василь Порайко, був головним дорадником голови тієї партиї Володимира Затонського і не записав ся додатно на сторінках найновішої української історії. Був сліпим знарядом червоної Москви і точно виконував одержувані з гори вказівки. Він мав острий поліцийний догляд над старшинами, він причинив ся з иншими збольшевиченими Галичанами, як Ґадзінський, Кондрацький і ин., до топтаня національних святощів, а через те вже тоді підготовляв ґрунт до розриву галицько-української армії з большевиками. Тимчасом переведено ре-

орґанізацию армії, поділивши її на три бриґади, котрі і вислано на фронт, але що большевики все таки не довіряли Галичанам, тому відділено поодинокі бриґади червоними військами, а на задах уміщено большевицькі резерви. Мимо того між розділеними бриґадами вдержувано звязок, дожидаючи хвилї, коли буде можливо розвязати ся з большевиками.

Для повноти картини годить ся додати, що від хвилї походу галицько-української армії на Київ, а головно від половини листопада 1919., коли галицький уряд з Диктатором покинув Камянець, армія відтята від Галичини станула самочинно на всеукраїнськім становищі. Денебудь вона була, використовуючи ситуацию борола ся вона з ворогами України за всеукраїнський ідеал. Після віддїзду Диктатора не стало полїтичного проводу. Крім того після переведеного процесу ґен. Тарнавський і його начальник штабу полк. Шаманек одержали тримісячну відпустку. На їх місце прийшли ґен. Микітка — як начальний вожд і ґен. Ціріц — як начальник штабу. Ся зміна не вишла армії на добре. Перший з них зовсім не орієнтував ся в полїтичних питанях, був вправдї добрим вояком, але ледви чи здатний на становище нач. вожда. Він радше виконував всї порученя ґен. Ціріца. А сей грав ролю диктатора, неоглядаючись на нікого, хиба на Денікіна. Небавом не стало заЗбручем взагалї ніякого полїтичного проводу. І в тім часї творить ся в армії такий полїтичний орґан зложений із живих і рухливих одиниць, котрий кермує полїтичним житєм армії. Той орґан веде свою працю в двох напрямах, ставши на становищі, що українська армія тільки тоді сповнить свою задачу, якщо остане на Україні в тій чи иншій формі. Перший напрям, змагав до того, щоби обєднати і скріпити розбиті национальні українські сили на плятформі Української Національної Республики, а другий напрям змагав до навязаня зносин з большевиками.

Коли під охороною решток наддніпрянської армії, котра пробивала ся на зади большевиків, створено в Змельнику під проводом д-ра Івана Макуха "Краєву Раду", полїтичний орґан галицько-української армії, приготовлюючись на близький упадок Денікіна, негайно увійшов в близші зносини з "Кра-

вою Радою". В другій половині грудня 1919 заходом сього політичного орґану скликано до Літина державну нараду з участю видніших громадян і представників партий, що находили ся на териториї Хмельницької "Краєвої Ради" і галицько - української армії. Ся перша серед тих умов державна нарада заняла ся ліквідацією Петлюрівщини і створенєм нового правительства. Та небавом зявив ся там премієр Мазепа. Він запротестував проти анулюваня останнього провительства У. Н. Р. Тому нововідбута друга державна нарада згодила ся тільки на доповненя уряду Мазепи бракуючими членами. Між галицько-українською армією і армією ґен. Павленка наступило порозуміня, на основі котрого гал.-українська армія переходить в розпорядженя Української Народньої Республики і під прикази ґен. Павленка, як начального вожда. Отсе порозуміня наступило тим лекше, що на чолї гал.-укр. армії з огляду на хоробу ґен. Микітки знову став ґен. Тарнавський. Найблизшим завданям гал. армії було відмежувати ся від Денїкіна і проголосити Українську Народню Республику, здержати большевицький поступ та з весною приготовити всенародне повстаня на Україні проти большевиків.

Події, які наступали в тім періоді, випереджували всї задуми й постанови. Денїкін розлїтав ся скорше, як се можна було припустити. Большевики скорим маршом зближували ся в район гал.-укр. армії. Пробувано навязати порозуміня з ґуберніяльним подільським комітетом К. П. Б. У. (Комунїстичної партиї большевиків України), що резидував у Винниці. По довгих нарадах усталено 13 точок порозуміня, між котрими була й автономія гал.-української армії. Тимчасом ґен. Ціріц на приказ Денїкіна приказав відступати на полудне, щоби дістати ся на Крим, а колиб се було неможливе, то армія мала пробувати пробити ся через Днїстер до Румунії і там зложити зброю. Армія, як згадано, не хотіла покидати української териториї, тому не послухала сього приказу і заявила ся за злукою з большевиками. Коли ми ще раз згадуємо про сю справу і додаємо деякі ненаведені ще подробиці, то робимо се тому, щоби з одного боку належито представити трудне положеня війська, а з другого висвітлити, що тимчасовий пе-

рехід до большевиків відбув ся за згодою правительства У. Н. Р. А саме серед того хаосу і шуканя шляхів з безвихідного положеня шляхів з безвихідного положеня дня 2 січня 1920., коли одно крило галицької армії було вже заатаковане червоною дівізією, у Брацлаві стрінули ся члени політичного орґану армії з премієром Мазепою. На нараді поставлено альтернативу: або лучити ся з большевиками або не оглядаючись на наслідки, проголосити У. Н. Р. Премієр Мазепа з огляду на скрутне й безвихідне положеня одобрив іменем уряду тимчасовий перехід до большевиків.

Пригадавши сї факти незрозумілим стане нам поведеня гол. от. Петлюри у відношеню гал. української армії після того, як вона зірвала звязок з червоною армією.

Галицькі бриґади, роздїлені на фронтї, маючи на задах большевицькі резерви, під пильним доглядом комісарів дожидали хвилї, коли зможуть знову під синьо-жовтими прапорами бороти ся за волю і незалежність України. Така хвиля наспіла небавом. Гол. от. Петлюра після варшавського договору 22. квітня 1920 враз з польським військом пішов походом на большевиків. На самім початку офензиви дня 23 квітня рано галицькі бриґади, не знаючи навіть постанов варшавського договору, на приказ тайної Начальної Команди розпочали бій з фронтовими й запасними большевицькими дивізіями. Мимо того, що такий виступ грозив неминучою смертю тисячам Галичан в етапах, галицька армія не оглядала ся на наслїдки. Бажаня бороти ся за Українську Народню Республику було сильнїше, як страх за долю братів, виставлених на жорстоку пімсту большевиків.

Серед великої радости і незвичайного захопленя позривано большевицькі відзнаки, розвіялись понад стрілецькими бриґадами синьо-жовті прапори, залунав гимн "Ще не вмерла Україна". Парляментарі удали ся на захід, щоби стрінути ся з військами от. Петлюри і повідомити їх про подію. Одночасно вдарено на большевиків. Друга бриґада заняла Винницю, перша Бердичів і Козятин, а третя на північ від Бару розпочала крίваві бої з червоними частинами. Там наступила також стріча з Поляками, з якими й співділано в боях проти бо-

льшевиків. В три днї після виступу проти червоних військ Поляки зажадали від третьої бриґади зложеня зброї. Не було иншого виходу. Початково виглядало се все на непорозуміня, котре небавом вияснить ся. Та надії не здійснили ся. Те саме стало ся з двома другими бриґадами. Старшин і стрільців інтерновано як полонених. Делєґациї армії удавали ся до військового міністерства У. Н. Р., до гол. от. Петлюри і до польського штабу, заявляючи, що бажають служити в українській армії, що хотять віддати свої сили для будівництва української держави. Довший час зводжено їх обіцянкоми, але факти говорили що инше. Стрільців розпускано домів, де їх частинно вилапувала польська жандармерія, старшин перевезено до Фридрихівки біля Волочиск до концентрацийного табору. І тодї ще роблено спроби, щоби бодай старшин віддати наддніпрянській армії, де був великий брак офіцерів. Все даремне. Польська військова влада мала намір віддати до розпорядимости гол. от. Петлюри тільки що інтернованих старшин, щоби вони становили ядро будучої великої армії У. Н. Р., одначе гол. от. Петлюра відмовив ся. Що більше! Через свого воєнного міністра Сальського просив він польську владу, щоб та інтернувала старшин гал. - української армії в котрімсь із своїх таборів. Так стало ся. Старшин перевезено з Фридрихівки до Львова (на Ялівець), а з відсіль до Тухолї на Поморю.

Коли пригадаємо собі, що перехід до большевиків відбув ся за апробатою уряду У. Н. Р., висловленою премієром Мазепою, то поступок от. Петлюри буде для нас дуже дивний. Військове українське командуваня воліло заповняти свою армію денікінськими офіцерами, що ще недавно воювали проти Українців, що з глибини душі ненавидять українських змагань, що з презирством відносять ся до української нациї, як гал. - українськими старшинами, тими самими, що проломили большевицький фронт на 300 км. відтинку і через те промостили шлях польсько - українській армії на Київ, що хотїли свої сили віддати на користь державного будівництва У. Н. Р.

З великої 100 тисячної армії, що в лїтї 1919 р. перейшла Збруч, що відбула похід на Київ, що майже рік на всїх боєви-

цах засвідчувала право українського народу до вільного незалежного державного житя, з тої геройської армії не лишило ся нічого, поза розсипаними дрібними відділами в армії ґен. Павленка або поодинокими одиницями на широкій Україні та таборами полонених в Польщі й Московщині. Серед невимовного важких умов, серед голоду й холоду, серед недостатків і пошестей, люблені народом і ненавиджені власть імущими, переслідувані ворогами українського народу, биті недолею, — сї блудні лицарі Українського Піємонту гідно проходили тернисту й крїваву дорогу у вірній службі великій ідеї цїлої нації. Тому й історія певно виправдає деякі їх похибки і хитаня, як перехід до Денікіна або злука з большевиками, — тим більше що був се тільки засіб вийти із скрутного положеня, щоби тим певніше і скорше осягнути намічену мету.

V. На шахівниці.

Похід на Київ. Нове правительство У. Н. Р. і його декларація. Большевицька офензива і польсько - український відворот. Армія У. Н. Р. в Галичині. Мінськ і Рига. Роля Винниченка. Справа Східної Галичини на риській конференції. Протести. Закінчене.

Наслідком варшавської умови з 22. квітня був похід на Київ. Польська армія в злуці з українськими відділами от. Петлюри вдарили на большевицький фронт, котрий подав ся взад. Похід на Київ відбував ся спішним маршом, бо большевики ніде не ставили поважніших перепон. До його вдатности у великій мірі причинив ся розрив галицької армії з большевиками. На просторі 300 кл. Галичане отворили фронт і тим причинили ся до поступів і успіхів польсько - українських військ. Виступ галицьких бриґад відбув ся 23. квітня, — а вже 7. мая польська кіннота знайшла ся в Київі. Опісля до Київа увійшла українська дивизия ґен. Удовиченка і польські війська під проводом ґен. Ридза-Сміґлого. Большевики відступили за Дніпро.

Здавало ся, що наступив час, коли бодай на Правобережній Україні вдержить ся українська державність. З військами от. Петлюри получив ся ґен. Павленко і полк. Тютюник.

Розпочала ся повільна державна робота. От. Петлюра вернув на Правобережну Україну без підготованих людей до державної роботи. Протигаличанський курс наддніпрянського уряду відпихав від роботи всїх Галичан. Правительство було здискредитоване дотеперішньою спілкою з польськими панами, а крім того не виявило через довший час наглядної здатности до позитивної роботи. Громадянські кола, котрі увесь час слїдили роботу уряду під проводом Мартоса, а опісля Мазепи, уряду десиґнованого з рамени соц. - демократичної партиї, не сподївались нїякої користи для державного будівництва з такого правительства і стояли в опозициї до нього. Також гол. от. Петлюра бачив, що з таким урядом мало що вдїєть ся, бо в державі, де все треба будувати від початку, потрібні є люде досвідні, зрівноважені, енерґічні, самі заправлені до практичної роботи. Демократичні партиї не відмовляли ся вступити в уряд, одначе під умовою, що більшість портфелїв знайдеть ся в їх руках, коли вони мають брати відповідальність за державне будівництво. Та соц. - дем. партия мала ще надто великий вплив на от. Петлюру, симпатика і бувшого члена тієї партиї, щоб утвореня демократичного правительства так легко могло увінчатись бажаним успіхом. Соц. демократия все таки бажала мати більшість в кабінетї, а що найменше обняти визначнїші місця. З тих причин не могло прийти до порозуміня з демократичними партіями. Тодї от. Петлюра порозумів ся з Київом, де в "Громадянському Комітетї" засїдали визначні члени партиї социялїстів федералїстів. Пробувши стільки часу під важкою большевицькою інвазією, члени "Громадянського Комітету", не будучи крім того як слїд поінформаваними про камянецькі історії і союз з Польщею, приняли от. Петлюру із захопленєм і радо згодили ся на його предложеня. В порозуміню з київськими громадськими колами зложено під кінець 1920. отсей кабінет: Вячеслав Прокопович — голова Ради мінїстрів, Андрій Лївицький — заступник голови і мінїстер юстициї, Андрій Ніковський — мін. закордонних справ, Олександер Саліковський — мін. внутрішних справ, полк. Володимир Сальський — мін. військових справ, Ісаак Мазепа — мін. земельних справ, Філярет Аполїна-

рій Маршинський — керуючий мін. фінансів, Евген Архіпенко — мін. народнього господарства, Сергій Тимошенко — мін. шляхів, Петро Холодний — керуючий мін. освіти, Іляріон Косенко — мін. пошт і телеґрафів, Станислав Стемпковський — мін. народнього здоровля, Осип Безпалко — мін. праці, Пінкас Красний — мін жидівських справ.

Нове правительство дня 2. червня зложило декларацию, якою буде кермуватись у виконуваню своїх обовязків. Перш усього заповіджено скликанє передпарляменту, як законодатної влади Української Народньої Республики. Покищо уряд постановив прикласти рук задля утвореня сильної, дисциплїнованої армії, аполїтичної, свідомої своїх національно - державних обовязків. Для виконаня сього одного великого завданя треба поліпшити фінанси України. Забезпечуючи робітникам здобутки революциї, привертаєть ся приватну ініцияти-ву для відбудови зруйнованої промисловости. Правительство заповідає підперти кооперацію задля поширеня її впливу на ріжні галузи народнього господарства. Дальше говорить ся про унормованє податків, наладженя транспорту, заведеня внутрішнього ладу, практичне приноровленя национальної рівноправности, вирішеня земельної справи згідно з інтересами селянства, дбайливість про школу і взагалї культуру. Правительство спираєть ся на союзї з Польщею, а думає закріпити добрі сусїдські відносини до Румунії та з державами Прибалтику, Чорноморя й Кавказу.

Одначе зазначеної в горі проґрами не довелось перевести правительству анї у внутрішнім державнім житю, анї у відношеню до закордонної полїтики, бо в половинї червня розпочав ся відступ на протибольшевицькім фронтї. Кіннота Буденного вдерла ся на позафронтову область польсько-української армії, непокоїла військові відділи, грабувала транспорти й перeривала получeня. За кіннотою зявили ся маси большевицької піхоти, польський фронт на всїй своїй довжинї не видержав натиску червоної армії і почав хитати ся, а в кінци й ломати ся. Головно північне крило польської армії нагло заломало ся через що й полудневий відтинок мусів подавати ся крок за кроком. З польськими військами були приневолені відступати й українські дивізиї. Серед безвпинного відступу

найшли ся вони на Збручі, а опісля вступили на територію Східної Галичини. Досить численна, бо майже 50-тисячна українська армія через відступ зменшила ся до 15тисяч штиків. Відірвана від своєї корінної основи, найшла ся вона на страждучій галицькій землї без потрібного заосмотреня. Треба додати, що настрій в Сх. Галичині не був прихильний для армії от. Петлюри. Сеж преціньь була армія того, що у варшавській умові відступив західно-українські землї Польщі. В широких колах українського громадянства імя Петлюри находило неприхильний відгомін. Між армією от. Петлюри і галицьким населенєм наступив стан крайного напруженя. Тимчасом большевики переступили границї Східної Галичини. Здавало ся, що не буде стриму большевицькому походови. Серед української армії помітне було велике хвилюваня. Що станеть ся на випадок, як большевики продовжуватимуть свій похід? Що зробити з останками армії? Серед справжнїх провідників і представників чинної боротьби з ворогами волї й незалежности українського народу нуртували ріжні думки. Деякі були за переходом до Румунії, инші думали перебирати ся на Чехословаччину, але більшість з ґенералами Павленком, Удовиченком і Тютюником були за тим, щоби пробивати ся через большевицький фронт на українські степи і звідтам продовжати боротьбу проти червоних московських наїздників. Отсї хитаня, взаїмне недовіря й напруженя та ріжнородний склад військ от. Петлюри причинили ся до гідних найбільшого спожалїня вчинків деяких наддніпрянських відділів на теренї Східної Галичини. В складі армії от. Петлюри поруч ідейних борців за волю України найшли ся також елєменти, котрі не мали нічого спільного з ідейною боротьбою. Були се по більшій части бувші жовніри російського ґен. Бредова, що найшовшись поза польським фронтом — опісля увійшли в склад наддніпрянських відділів. До них треба долучити й фахових вояків, котрі тільки й знали, що різатись в битві або грабувати за фронтом. Сї то відділи допустили ся грабунків на українськім населеню Галичини, а подекуди й убійств. Події, яких місцем був Лисець, Войнилів, Тисьмениця — не принесуть чести військовим частинам армії Петлюри. Поруч матеріяльних

шкід, які заподіяли злочинні типи в мундирах української армії, вони ще більші шкоди спричинили тим, що поглибили пропасть між двома галузями українського народу, між Галичанами і Наддніпрянцями. Таке поступуваня наддніпрянських віддїлів у відношеню до населеня Східної Галичини причинило ся між иншим до того, що Галичане, котрі становили значну складову частину херсонської дивізиї, покинули ряди наддніпрянської армії і під проводом ґен. Кравса подали ся в сторону Карпат, де й перейшли чехословацьку границю. Вони воліли бути інтернованими в ческім таборі, як бороти ся за несвою справу.

Наддніпрянський уряд покинувши свою територію, початково осів в Станиславові, в околиці котрого находила ся й ставка гол. от. Петлюри. Та небавом той уряд насильно перевезено до Тарнова, де він находив ся до останних днїв. Розуміеть ся, на чужинї вся увага уряду була звернена перш усього на армію, а опісля на закордонну полїтику. З инших справ годить ся згадати, що спеціяльна урядом покликана комісія заняла ся опрацюваням проєкту конституциї української держави.

Воєнне щастя, яке сприяло большевикам, завело їх аж під мури Варшави. Справа мира станула на деннім порядку. По довшій вимінї радіотелеґрам в Минську зїхали ся відпоручники Сов. Росиї й представники Польщі, щоби установити головні основи мира між сими двома державами. В справу вмішала ся й антанта, головно Анґлїя, котра станула на становищі оборони етноґрафічних границь Польщі. Мінїстер закордонних справ Великої Британії льорд Керзон в імени своєї держави і з порученя антанти визначив границї, котрі згідно з етноґрафічним прінціпом мусить одержати Польща без огляду на воєнне щастя і поза котрі не сміють посунути ся польські війська в разї побіди над большевиками. Минські переговори не дали ніяких трівких наслїдків. Тимчасом під Варшавою Поляки віднесли велику побіду над большевиками. Розпочав ся безладний большевицький відворот, котрий по части перемінив ся в катастрофу червоної армії.

Перенесені до Риґи переговори про попередний мир і вій-

ськове перемиря пішли скоршим темпом, як се було в Минську. На риські переговори мусимо звернути більшу увагу, бо там виступили вже не тільки представники Польщі й Сов. Росиї, але й мальовані відпоручники Радянської України. В надії, що риська конференция займеть ся розвязкою наболілих національно-державних питань европейського Сходу найшли ся в Ризї також представники Білоруси і Східної Галичини.

Правда, вже в Минську провідник російської делеґациї виступав в імени Сов. Росиї й Радянської України, одначе таке обєднаня в одній особі представника двох держав, дійсної держави Росиї — і фіктивної — України мало тільки формальне значіня. До Риґи прибув вже окремий представник Радянської України — Дмитро Мануїльський, котрий в маю 1918. р. на переговорах в Київі між Росиєю й Україною заступав Совітську Росию. Висланя окремого представника Радянської України, що входив в склад російської делеґациї, був підчинений її голові Йоффому, вправдї не змінило фіктивного державного характеру Радянської України, одначе вказувало, що на Україні все таки наступили якісь переміни. Якіж були ті переміни?

Ще перед большевицькою офензивою виїхав з Відня на Україну Володимир Винниченко. Сей визначний український письменник і передовий діяч, опинившись на еміґрациї і будучи — як багато инших — відірваним від рідного ґрунту, перейшов значну еволюцию в напрямі на ліво. Він, великий противник большевизму, особливо російського покрою, кінець кінцем переняв ся всім тим, що становить суть комунізму, і тільки в пристосуваню на Україні большевицьких форм добачував повне відродженя українського народу і реставрацию української державности. Віддаль все настроює рожево. Перенявшись комуністичними засадами, Винниченко, як активний діяч, заснував у Відни закордонну ґрупу української комуністичної партиї з її орґаном "Нова Доба". Винниченко, як щирий патріот, болів над недолею України. Певно думав, що причинить ся до успокоєня розбурханого українського моря через насадженя радянських форм влади. Се й було безпосередною причиною його виїзду на Україну. Приїхавши на місце, Вин-

ниченко довший час розглядав ся у новостворених умовах державного житя України. Те, що він побачив на місци, не настроювало його оптимістично. Червона Москва радо хотіла його бачити в складі радянського уряду України, бо знала, як великим є імя Винниченка серед українських мас. Винниченкови запропоновано обняти воєнний комісаріят в радянськім уряді України, але він відмовив ся з огляду на те, що нема ніякої української армії. І що дня переконував ся Винниченко, що Радянська Україна є тільки фікциєю, що на чолї тої фікциї стоять Москалї і Жиди, але не Українцї, що се філія московського уряду, але не уряд українського народу, що правлячою партиєю на Українї є К. П. Б. У. (Комуністична партия большевиків України), т. зн. областний відділ российської Комуністичної партиї, що українських комуністів переслідують большевики на рівні з т. зв. буржуазними партиями. Мимо сих важких досвідів і гіркої дійсности, коли здавало ся, що большевики в своїм походї не тільки заллють Польщу, але опанують цілу осередну Европу, Винниченко заключив умову з російськими комуністами, на основі котрої мала наступити українізация влади на Українї, мала бути утворена окрема українська червона армія, Україна мала стати справдї незалежною радянською републикою. Одначе навіть тодї не вірив вже Винниченко в те, щоб большевизм вдержав ся на Українї. Вправдї після заключеня умови на початку вересня Винниченко обняв становище голови Ради Народних Комісарів України і комісаріят закордонних справ, одначе мимо всього вижидав тільки першої нагоди, щоби видобути ся з того пекла, що й небавом стало ся. Участь Винниченка в радянськім урядї України безумовно причинила ся до того, що на риській конференциї зявив ся окремий представник Радянської України.

В Ризї зявили ся теж представники Східної Галичини. Диктатор Петрушевич з Льондону поручив др. К. Левицькому виїхати до Риги, щоби там слїдити всї перипетиї конференциї. Дня 13 вересня 1920 р. виїхала з Відня делєгация Української Національної Ради в складї: др. К. Левицького, Ернеста Брайтера, др. О. Назарука і др. Л. Мишуги, котра вже з дороги вислала протест проти того, щоби в Ризї передрішано долю Схі-

дної Галичини без участи представників галицько - українського народу. На місци ще раз піднесено сей протест.

На кілька тижнів перед риською конференциєю англійська робітнича партия звернула ся була до польської социялїстичної партиї ізількома запитами, між якими були й питаня, чи думає Польща визнати державну незалежність Східної Галичини в її етноґрафічних межах. Відповідь на се питанє була досить крута. Говорило ся в нїй, що Поляки перший раз довідують ся про домаганя державної незалежности Східної Галичини, що Східна Галичина не має даних до державного істнованя, що сей край є мішаним краєм, що долю Східної Галичини вирішить Польща в порозуміню із східно-галицьким населенєм. Сеї самої методи держали ся Поляки й на переговорах в Ризі. Коли провідник російської мирової делеґациї, не з глибини свого переконаня, тільки для світа між умовами мира зажадав визнаня державної самостійности Східної Галичини, то провідник польської делеґациї Домбскі заявив, що про сю справу він взагалї не буде говорити, бо Східна Галичина нїколи не була складовою частиною Росиї. Розуміеть ся, росийська делеґация погодила ся з польським домаганєм.

При сїй нагоді годить ся зазначити, чому Диктатор і відповідальні полїтичні провідники рішили в кінци обстоювати право Східної Галичини на повну незалежність, а не злучили долї нашої країни з долею цїлої України. На се зложило ся багато причин, про котрі була вже мова, але головним мотивом такого поставленя справи було те, що широкий чужинний полїтичний світ зовсїм не орієнтуєть ся в тонкостях українського питаня і його ріжновидностях і все окремо трактує Східну Галичину — як бувшу частину австрийської держави, — і Наддніпрянську Україну, як бувшу частину росийської імпериї. Се тільки окремий шлях здобути волю нашій країнї, а не повна сепарация від Великої України, бо в разї здобутя державної незалежности нашій тїснішій Батьківщині нїщо не стоїть на перепоні згодом вповнї обєднати обі українські держави.

До риської конференциї не допущено представника Української Народньої Республики. Польща лишила на ласку бо-

жу свого вірного союзника Петлюру і зовсім не настоювала на участи українського представника в переговорах — хочби в тій формі, як се зробила Сов. Росия з Дм. Мануільським. Виглядає навіть так, як би польський уряд згоджував ся з очеркненєм російського комісара закордонних справ Чічеріна, що Петлюра — "мятєжнік" (бунтівник), з яким не говорять на ніяких конференциях.

Дня 11. жовтня 1920 р. в Ризї підписано перемиря між Польщею і Сосиєю. Одночасно підписано того самого дня ї прелїмінарний (попередний) мир між тими державами. Польща й Росия поділили поміж себе українські й білоруські землї і тим тільки ствердили, що не зближаємо ся до мира, але входимо в нову добу, в добу ще більш завзятої боротьби сих двох народів за вільне, незалежне державне житя.

Армія У. Н. Р., вже без польських союзників в успішних боях посуваєть ся вперед, випираючи червоні війська з Правобережної України. Зовсім природно, що наддніпрянський уряд, не маючи змоги о власних силах вдержати ся у важкій, нерівній боротьбі з большевиками, мусїтиме увійти в порозуміня із всїми силами, котрі ведуть боротьбу з червоним імперіялїзмом. Серед тих сил на перше місце вибиваєть ся російський ґен. Вранґель, котрий ставить ся до справи української державности трохи прихильнїше, як його попередник — Денїкін. Уряд У. Н. Р., навязує тепер зносини для спільної боротьби з ворогом і оборони своєї державности з козацькими републиками Кавказу, Дону і Терека.

Перед закінченєм риської конференциї делєґация Східної Галичини для 7 жовтня передала президиї конференциї новий протест, в котрім зазначує, що вона не зголосила ся до участи в мирових нарадах, бо нї Польща, нї Сов. Росия з Радянською Україною не є компетентним форумом для розвязки правно державного становища Східної Галичини. Але що російсько-українська делєґация під польським натиском згодила ся в прелїмінарнім договорі приняти таку демаркаційну лїнію, що Східна Галичина остає на захід від тої лїнії, то галицька делєґация підносить протест проти розпоряджуваня териториєю Східної Галичини. Якенебудь рішеня підприняте без згоди

Национальної Ради Східної Галичини в відношеню до її території мусить бути уважане знасилуванням права самоозначеня східно - галицького населеня. Через те таке рішеня не має ніякого значіня. В кінці в протесті значуєть ся, що остаточна розвязка самостійности Східної Галичини буде вирішена в найблизшім часї на світовій мировій конференциї.

Крім того дня 8. жовтня делеґациї Білоруси і Східної Галичини видали поклик до цілого світа під написом: "До всїх!" з протестом проти імперіялїстичних анексій, доконаних рисьским прелїмінарним миром. В консеквенциї риського договору цілї народи обезправлено і знасилувано, а їх територіями поділили ся імперіялїстичні сусїди, як приватним майном. Білорусь безправно поділено між Польщею і Росією, Східна Галичина в цілости як добича припала Польщі. Жертвою сього "мира" впали українські области: Холмщина, Волинь і инші землї. В короткім часї така сама доля жде Литву. Сей протест звертаєть ся до всїх народів, аби вони в імя найвисших кличів людськости, культури й людяности помогли сим обезправненим народам видобути ся з важкого ярма.

Вже три роки бореть ся український народ за свою волю. І не пішла на марне кров десяток тисяч. Ми маємо оден великий здобуток: пливка, безвільна, етноґрафічна маса стала новітньою нацією. Сьогодня від Кавказу до Сяну знає кожна українська дитина, "чиї (ми) сини, ким, за що закуті", а ся свідомість і конечність, а саме конечність власної національної держави є запорукою нашої побіди. Наш народ вийшов на велику й кріваву світову арену і не уступить вже з неї рабом, тільки мусить вийти славою і честью вінчаним побідником. Входимо в нову добу сучасної української історії, в добу свідомої боротьби за свою державність, а ся свідомість мусить нам дати власну державність. Під селянською стріхою зберіг ся дорогоцінний скарб народу, — його гомінка, милозвучна мова, українське село не потонуло в загальній анархії, не розстроїло ся в обхоплюючім його безладдю, поставило гать буринам руїни, створило свою власну владу і щасливо ставить

опір всім ворогам. Українське село пройшло добру школу, утворило завязки ладу і порядку і тим чином дало нам певність відродженя української державности власне на міцній основі сільського люду. Тепер черга за українською владою завершити будову української державности.

У Львові, дня 20. жовтня 1920.

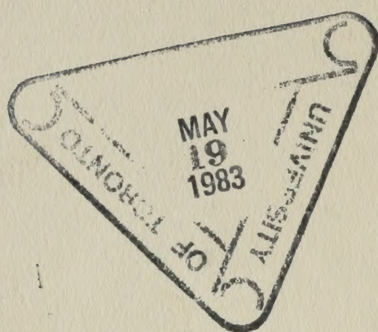

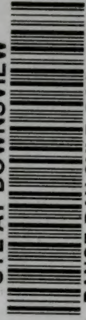
UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 11 13 08 10 017 1